

e-ISSN 2310-323X

Ю Р И Д И Ч Н И Й Ж У Р Н А Л

ПРАВО УКРАЇНИ

Заснований у 1922 р.

Видається щомісячно
09/2025 (10.10.2025)

Передплатний індекс 74424

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 23026-12866ПР

Ідентифікатор в Реєстрі суб'єктів медіа:
R30-03772

ISSN 1026-9932

DOI: 10.33498/louu-2025-09

Адреса редакції
вул. Загорівська, 17–21
м. Київ, 04107, Україна
тел.: +380(66) 972-39-27

Головний редактор

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ОЛЕКСАНДР СВЯТОЦЬКИЙ

Голова Редакційної ради

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
РУСЛАН СТЕФАНЧУК

Вебсайт: pravoua.com.ua

Імейл: editor.pravoua@gmail.com

Офіційна сторінка у мережі “Фейсбук”:
<https://www.facebook.com/pravoua.com.ua>

Юридичний журнал “Право України” внесено до:

Переліку наукових фахових видань України з юридичних спеціальностей
(наказ Міністерства освіти і науки України від 14 травня 2020 р. № 627)

Бази даних періодичних видань *Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory)* (США) (з 2002 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *EBSCO Publishing, Inc.* (США)
(Ліцензійні угоди від 16 травня 2013 р. та 1 травня 2015 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *Index Copernicus International* (Польща) (з 2014 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *HeinOnline* (США)
(Ліцензійна угода від 11 січня 2016 р.)

Бази даних періодичних видань з гуманітарних і соціальних наук *ERIH PLUS*
(*European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences*) (Норвегія) (з 2020 р.)

Засновники: Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Видавничий Дім “Ін Юре”, Юридичне видавництво “Право України”, Юридичний портал “Ратіо Деціденді”, Інформаційні технології “Ратіо Деціденді”, Адвокатське об'єднання “Адвокатська компанія “Кайрос”

Видавець

© Юридичне видавництво “Право України”

РАДА ПОЧЕСНИХ ЧЛЕНІВ *HONORIS CAUSA*

Співголови Ради

Вячеслав Борисов, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України;
Олександр Скрипнюк, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України;
Вільям Е. Батлер (WILLIAM E. BUTLER), Doctor of Law (LL.D.), Prof., Foreign
Member of NAS of Ukraine, NALS of Ukraine (USA)

Члени Ради

Анатолій Довгерт, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України;
Вячеслав Комаров, к. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України;
Олександр Костенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олександр
Крупчан, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Василь Нор, д. юрид.
наук, проф., акад. НАПрН України; Анатолій Селванов, д. юрид. наук,
проф., акад. НАПрН України; Василь Сіренко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор.
НАН України, акад. НАПрН України; Олексій Ющик, д. юрид. наук, проф.

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Руслан Стефанчук (голова), д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України;
Олександр Святоцький (головний редактор), д. юрид. наук, проф., акад.
НАПрН України; Олег Посикалюк (перш. заст. головного редактора),
к. юрид. наук, доц.; Тетяна Коломоець (заст. головного редактора), д. юрид.
наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Вікторія Резнікова (заст. головного
редактора), д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Ольга Дем'яненко
(заст. головного редактора); Наталя Антонюк, к. юрид. наук., доц.;
Нана Бакаянова, д. юрид. наук, проф.; Крістіан фон Бар (CHRISTIAN VON BAR),
Dr. Dr. h.c. mult., Prof., FBA (Germany); Юрій Барабаш, д. юрид. наук, проф.,
акад. НАПрН України; Олександр Батанов, д. юрид. наук, проф.; Юрій Баулін,
д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Володимир Бевзенко, д. юрид.
наук, проф.; Ігор Бойко, д-р юрид. наук, проф.; Олександр Брьостл (OLEXANDER
BRÖSTL), Dr. jur., Prof. (Slovakia); Тетяна Вільчик, д. юрид. наук, проф.;
Юрій Галаєвський, засл. юрист України; Марсело Галуппо (MARCELO GALUPPO),
Ph.D.inLaw,Prof.(Brazil); Анатолій Гетьман, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН
України; Ірина Гловюк, д. юрид. наук, проф.; Сергій Головатий, д. юрид. наук,
чл.-кор. НАПрН України; Оксана Грищук, д. юрид. наук, проф.;
Дмитро Гудима, к. юрид. наук., доц.; Борис Гулько, засл. юрист України;
Дамірлі Мехман Алшах огли, д. юрид. наук, проф.; Олександр Дроздов,
д. юрид. наук, проф.; Володимир Єрмоленко, д. юрид. наук, проф.,
чл.-кор. НАПрН України; Володимир Журавель, д. юрид. наук, проф.,
акад. НАПрН України; Дмитро Задихайло, д. юрид. наук, проф.

акад. НАПрН України; АНАТОЛІЙ ЗАЄЦЬ, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВОЛОДИМИР ЗУБАР, к. юрид. наук, доц.; АМІР ІБРАГІМ АЛІЄВ, д. юрид. наук, проф. (Азербайджан); НАТАЛІЯ КАМІНСЬКА, д. юрид. наук, проф.; ОКСАНА КАПЛІНА, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОЛЕКСАНДРА КОЛОГОЙДА, д. юрид. наук, проф.; ТЕТЯНА КОМАРОВА, д. юрид. наук, проф.; ОЛЕКСІЙ КОТ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕНА КОХАНОВСЬКА, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; СТАНІСЛАВ КРАВЧЕНКО, к. юрид. наук; ВАСИЛЬ КРАТ, к. юрид. наук, доц.; ОЛЕКСІЙ КРЕСІН, д. юрид. наук, проф.; НАТАЛІЯ КУЗНЕЦОВА, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ПАВЛО КУЛИНИЧ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; МИКОЛА КУЧЕРЯВЕНКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ІРИНА КУЯН, д. юрид. наук, старш. наук. співроб.; ДМИТРО ЛУБІНЕЦЬ, д. філософії; ДМИТРО ЛУСПЕНИК, к. юрид. наук., доц.; РОМАН МАЙДАНИК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; СЕРГІЙ МАКСИМОВ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕКСАНДРА МАТВІЙЧУК, українська правознахисниця; СЕРГІЙ МІНЧЕНКО, д. юрид. наук, старш. наук. співроб.; АНАТОЛІЙ МІРОШНИЧЕНКО, д. юрид. наук, проф.; ВІРА МИХАЙЛЕНКО, к. юрид. наук.; ЛІДІЯ МОСКВИЧ, д. юрид. наук, проф.; АНАТОЛІЙ МУЗИКА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ВОЛОДИМИР НОСІК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВОЛОДИМИР НІКІФОРЕНКО, д. юрид. наук, проф.; НАТАЛІЯ ОНІЩЕНКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; НАТАЛІЯ ПАРХОМЕНКО, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ПЕТРО ПАЦУРКІВСЬКИЙ, д. юрид. наук, проф.; ОЛЕГ ПЕРВОМАЙСЬКИЙ, к. юрид. наук., доц.; ОЛЕКСАНДР ПЕТРИШИН, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; РОМАН ПЕТРОВ, д. юрид. наук, проф.; ПИЛИП ПИЛИПЕНКО, д. юрид. наук, проф.; СЕРГІЙ ПОГРІВНИЙ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕГ ПОДЦЕРКОВНИЙ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; БОРИС ПОЛЯКОВ, д. юрид. наук, проф.; ЮРІЙ ПРИТИКА, д. юрид. наук, проф.; СЕРГІЙ РАБІНОВИЧ, д. юрид. наук, проф.; ЛАРИСА РОГАЧ, к. юрид. наук; МИХАЙЛО САВЧИН, д. юрид. наук, проф.; СВІТЛАНА СЕРЬОГІНА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; КСЕНІЯ СМІРНОВА, д. юрид. наук, проф.; МИХАЙЛО СМОКОВИЧ, д. юрид. наук; ІННА СПАСИВО-ФАТЄЄВА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; МАРИНА СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук; МИКОЛА СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук, доц.; ХІРОХІДЕ ТАКІКАВА (HIROHIDE TAKIKAWA), Prof. (Japan); МИХАЙЛО ТЕПЛОК, д. юрид. наук, акад. НАПрН України; ІВАН ТЕРЛЮК, д. юрид. наук, проф.; ОЛЕГ ТКАЧУК, д. юрид. наук, доц.; ВЯЧЕСЛАВ ТРУБА, д. юрид. наук, проф.; ВІТАЛІЙ УРКЕВИЧ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; СПИРИДОН ФЛОГАТІС (SPYRIDON FLOGAITIS), Ph.D. in Law, Prof. (Greece); ЄВГЕН ХАРИТОНОВ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; СЕРГІЙ ХАРИТОНОВ, д. юрид. наук, проф.; НАТАЛІЯ ХУТОРЯН,

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ, ПАРТНЕРИ

д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ТЕТЯНА ЦУВІНА, д. юрид. наук, доц.; ОЛЕКСАНДР ЧИРИЧ (OLEKSANDR CIRIC), Doctor of Law, Prof. (Serbia); ВАЛЕРІЙ ШЕПТЬКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОКСАНА ЩЕРБАНЮК, д. юрид. наук, проф.; ЯЧІКО ЯМАДА (YASHIKO YAMADA), Prof. (Japan); ОЛЕКСАНДРА ЯНОВСЬКА, д. юрид. наук, проф.

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ

Національна академія правових наук України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; Дніпровський державний університет внутрішніх справ; Донецький національний університет імені Василя Стуса; Національний університет “Кієво-Могилянська академія”; Національний університет “Острозька академія”; НТУУ “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”; Одеський державний університет внутрішніх справ; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; Ужгородський національний університет; Харківський національний університет внутрішніх справ; Юридична фірма “Юрлайн”

ЗМІСТ

Актуальна тема номера:

“ШЛЯХ ДО СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ”

ОКСАНА КАПЛІНА Вступ до актуальної теми	9
<i>I. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: справедливий суд, якого чекає світ</i>	
ІРИНА ГЛОВЮК, ВОЛОДИМИР ГРИНЮК Деякі питання забезпечення права на справедливий суд за Статутом Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.	18
<i>II. Практика ЄСПЛ як орієнтир на шляху до утвердження стандартів справедливого суду</i>	
РОМАН БАРАННИК, ОКСАНА КУЧИНСЬКА Практика Європейського суду з прав людини як орієнтир у застосуванні оціночних понять	33
ЮРІЙ АЛЕНІН, ОЛЕКСАНДР ТОРБАС, МИКОЛА СТОЯНОВ Хибні практики застосування рішень ЄСПЛ при здійсненні кримінального провадження.	44
<i>III. Сучасні виклики та напрями розвитку кримінального процесуального законодавства України</i>	
МИКОЛА ПОГОРЕЦЬКИЙ Забезпечення прав людини в цифровому доказуванні як умова реалізації принципу верховенства права та постановлення справедливого вироку	60
ОЛЕКСАНДРА ЯНОВСЬКА, ДАР'Я БИКОВЕЦЬ, АРТЕМ НИКОНЮК Змагальність і рівність сторін на стадії досудового розслідування: <i>necessitas absoluta</i> чи <i>bovi clitillae imponere</i>	75
ОКСАНА КАПЛІНА, ІГОР ПАРФИЛО Проблеми тимчасового вилучення та арешту криптоактивів у кримінальному провадженні	90
ОЛЕКСАНДР СТАРЕНЬКИЙ Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення як засіб кримінального процесуального доказування: проблемні питання.	108
ВАСИЛЬ НОР, МАРТА ШЕВЧУК Проблемні питання початку і закінчення відкриття матеріалів іншій стороні.	127

ПРАВО УКРАЇНИ • 2025 • № 9 • 5-6

ЗМІСТ

Висновки та рекомендації з актуальної теми 145

УКРАЇНСЬКА ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ

Від редакції. 153

Про створення Центру правничої термінології
Національної академії правових наук України:
постанова президії Національної академії правових наук України
від 24 травня 2024 року № 141/6 155

Про затвердження Положення про Центр правничої термінології
Національної академії правових наук України:
постанова президії Національної академії правових наук України
від 5 липня 2024 року № 142/4 156

Про затвердження складу Наукової комісії Центру правничої
термінології НАПрН України: постанова президії
Національної академії правових наук України
від 30 серпня 2024 року № 143/3 160

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОСУДДЯ

Юрій Галаєвський
Судова безпека в умовах воєнного стану 162

СЛОВО МОЛОДИМ ВЧЕНИМ

Михайло Гринишин
Питання щодо кримінальної відповідальності держав
у доктрині міжнародного права 174

Владислав Навольський
Арбітражна справа *Lena Goldfields* у контексті становлення
міжнародних стандартів захисту інвестицій 194

Анастасія Ціпкал
Правничий статус військовополонених:
виклики сучасної війни та перспективи вдосконалення 205

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Прояв емоцій судом під час судового розгляду є порушенням
принципу відстороненості і може ставити під сумнів законність
прийнятого рішення і судового процесу в цілому 215

pravona.com.ua

Актуальна тема наступного номера:
“ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРАВА ЛЮДИНИ
ЯК КЛЮЧОВА ЦІННІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ”

ПРАВО

УКРАЇНИ

TABLE OF CONTENTS

Central Topic of the Issue:
“LEGAL FRAMEWORK FOR CONTEMPORARY
AGROECOLOGICAL DEVELOPMENT”

OKSANA KAPLINA Introduction to the Central Topic.	9
<i>I. Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine: the Fair Court the World Awaits</i>	
IRYNA HLOVIUK, VOLODYMYR HRYNIUK Some Issues Concerning the Right to a Fair Trial Under the Statute of the Special Tribunal for the Crime of Aggression Against Ukraine	18
<i>II. ECtHR Case Law as a Guideline on the Path to Establishing Fair Trial Standards</i>	
ROMAN BARANNIK, OKSANA KUCHYNSKA The Practice of the European Court of Human Rights as a Guideline for the Application of Evaluative Concepts	33
YURY ALENIN, OLEKSANDR TORBAS, MYKOLA STOIANOV False Practices in the Application of ECtHR Decisions in Criminal Proceedings.	44
<i>III. Contemporary Challenges and Directions in the Development of Ukraine’s Criminal Procedure Legislation</i>	
MYKOLA POHORETSKYI Ensuring Human Rights in Digital Evidence as a Condition for the Implementation of the Rule of Law and the Delivery of a Fair Verdict	60
OLEKSANDRA YANOVSKA, DARYA BYKOVETS, ARTEM NYKONYUK Adversarial Proceedings and Equality of the Parties at the Pre-Trial Investigation Stage: <i>Necessitas Absoluta</i> or <i>Bovi Clitillae Imponere</i>	75
OKSANA KAPLINA, IGOR PARFYLO Issues of Provisional Seizure and Attachment of Crypto-Assets in Criminal Proceedings.	90
OLEKSANDR STARENKYI Access to the Materials of Pre-Trial Investigation Prior to its Completion as a Means of Criminal Procedural Evidence: Problematic Issues	108
VASYL NOR, MARTA SHEVCHUK Problematic Issues Regarding the Commencement and Completion of Disclosure of Materials to the Opposing Party.	127

TABLE OF CONTENTS

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS ON THE CENTRAL TOPIC 145

UKRAINIAN LEGAL TERMINOLOGY

Editorial 153

On the Establishment of the Centre for Legal Terminology
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine:
Resolution of the Presidium of the National Academy of Legal Sciences
of Ukraine dated 24 May 2024 No. 141/6 155

On the Approval of the Regulations on the Centre for Legal Terminology
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine:
Resolution of the Presidium of the National Academy of Legal Sciences
of Ukraine dated 5 July 2024 No. 142/4 156

On the Approval of the Composition of the Scientific Commission
of the Centre for Legal Terminology of the National Academy
of Legal Sciences of Ukraine: Resolution of the Presidium
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
dated 30 August 2024 No. 143/3 160

REFORMS OF JUSTICE

YURIH HALAIEVSKYI
Judicial Security in Conditions of Martial Law. 162

SECTION FOR YOUNG SCHOLARS

MYKHAILO HRYNYSHYN
The Issue Regarding the Criminal Responsibility of States
in the Doctrine of International Law 174

VLADYSLAV NAVOLSKYI
The *Lena Goldfields* Arbitration Case in the Context
of the Development of International Investment Protection Standards 194

ANASTASIA TSIPKAL
The Legal Status of Prisoners of War: Challenges of Modern Warfare
and Prospects for Improvement 205

DOCTRINE IN CASE LAW

Display of Emotion by the Court During Trial Proceedings Violates
the Principle of Impartiality and May Call into Question the Legality
of the Decision Adopted and the Judicial Process as a Whole 215

Актуальна тема номера:
“ШЛЯХ ДО СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ”

DOI: 10.33498/Юш-2025-09-009

Оксана Капліна

докторка юридичних наук, професорка,
академичка НАПрН України,
завідувачка кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ВСТУП ДО АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

*Справедливий суд – не лише результат, а складний шлях,
на якому людська гідність шукає захисту, навіть крізь
вогонь війни.*

Шановний читачу! У час, коли збройна агресія щодо України стирає з лиця землі цілі міста і села, знецінює людське життя, кидає виклик фундаментальним правам, випробовує на міцність характери, спонукає переосмислити цінності, мрії, і навіть саме уявлення про майбутнє, ставить кожного перед вибором – зберегти людяність і гідність чи піддатися страху та втратити себе назавжди, питання справедливого суду постає не як академічна абстракція чи предмет теоретичних роздумів, а як екзистенційна потреба.

З огляду на те, що справедливий суд – це не лише результат, а й багатовимірний процес його досягнення, сповнений складних викликів, коли іноді право змовкає, стикаючись із безпековими ризиками та воєнними реаліями, коли правові принципи вступають у конфлікт із суворою дійсністю, а нові проблеми потребують термінового переосмислення усталених підходів, новий номер журналу ми присвячуємо саме цьому складному й багатогранному питанню: як обрати шлях до справедливого суду в умовах, що випробовують стійкість, професійну придатність і сумлінність кожного учасника кримінального провадження. Судді, прокурори, слідчі, детективи, дізнавачі, адвокати сьогодні не просто реалізують у кримінальному процесі визначені законом процесуальні функції, вони проходять моральний і професійний іспит у реаліях воєнного стану. Тоді як професійні учасники кримінального провадження, усвідомлюючи виклики часу, здебільшого здатні діяти з професійною витримкою, пересічні громадяни наполегливо прагнуть реалізувати своє конвенційне право на справедливий суд, вимагаючи не абстракт-

© Оксана Капліна, 2025

ної справедливості, а її конкретного втілення в дотримання, забезпечення та захист своїх прав і законних інтересів у кожному конкретному випадку.

Отже, обравши презентовану тему, ми відгукнулися на поклик серця, професійної відповідальності та наукової мужності. Адже шлях до справедливого суду – це шлях до правової державності, дороговказ для доктринального пошуку, вектор законопроекування, суспільний шлях до відновлення довіри до кримінальної юстиції загалом, траєкторія стратегічного осмислення майбутнього, моральний і цивілізаційний орієнтир нації, що бореться за право бути собою. У цьому номері автори намагалися висвітлити ключові проблеми, які постають на шляху до судової справедливості, артикулювати найбільш актуальні проблеми для сучасного кримінального провадження, висвітлити як доктринальні та правозастосовні потреби, так і намітити нормативні перспективи. Як це вдалося – судити читачам.

Характеризуючи статті науковців і практиків, які формують концептуальне ядро поточного випуску, неможливо оминати увагою ґрунтовну працю “Деякі питання забезпечення права на справедливий суд за Статутом Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України” докторів юридичних наук, професорів Ірини Гловюк і Володимира Гринюка. Їхнє дослідження процесуальних особливостей забезпечення права на справедливий суд за Статутом Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України не просто відповідає вимогам часу – воно є голосом правової науки у час, коли право має стати щитом людяності. Авторі виокремили та охарактеризували стадії провадження у Спеціальному трибуналі, починаючи з ініціювання розслідування та завершуючи виконанням покарання. Авторі послідовно розкрили та проаналізували права обвинуваченого під час провадження в Трибуналі як окремої складової права на справедливий суд. Вони нагосили на необхідності здійснення інформування про права осіб, які залучені до розслідування щодо злочину агресії проти України, що доречно передбачити додатково у Правилах процедур і доказування. Авторі розглядають і аналізують питання реалізації права на особистий і професійний захист, а також обґрунтовують і можливість його обмеження відповідно до положень Статуту Трибуналу. Також вчені привертають увагу до важливості запровадження інституту заочного провадження (*in absentia*), що потребує чіткого визначення процесуальних умов його застосування з огляду на очевидну потенційну затребуваність провадження за відсутності обвинуваченого. У підсумку автори статті констатують необхідність додаткового нормативного врегулювання низки аспектів: уточнення моменту, з якого особа може користуватися визначеними правами; обов’язку роз’яснення особі прав, які вона має під час здійснення розслідування; визначення моменту, з якого виникає статус підозрюваного; уточнення переліку заходів, які можуть бути застосовані до сторони захисту в порядку, визначеному Статутом Трибуналу, умови пропорційності їх застосування тощо.

Актуальність проблематики, яку порушили автори, не викликає сумнівів у світлі сучасних правових реалій, а стаття відповідає нагальним запитам наукової та практичної спільноти.

Однією з провідних тенденцій розвитку сучасного світу є всеохопні процеси цифровізації, що проникають у всі сфери людської діяльності та справляють багатоглибий вплив на локальному, регіональному й глобальному рівнях. Цифрові технології докорінно трансформували соціальну дійсність, модернізували комунікаційні, управлінські та правові механізми, зокрема, й істотно вплинули на динаміку кримінального процесу.

У цьому контексті безперечний науковий інтерес викликає стаття доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України Миколи Погорецького “Забезпечення прав людини в цифровому доказуванні як умова реалізації принципу верховенства права та постановлення справедливого вироку”.

Особливістю цієї праці є комплексний аналіз проблематики цифрового доказування крізь призму забезпечення прав людини як ключової умови реалізації принципу верховенства права та досягнення справедливості у кримінальному провадженні. Автор звертається до однієї з найактуальніших тем сучасної правової доктрини та практики – питання допустимості, достовірності та процесуального статусу цифрових доказів. Ключовою тезою статті є наголошення на необхідності поєднання технологічних можливостей із непорушними процесуальними гарантіями особи. У межах дослідження запропоновано поняття, розроблені ознаки та проаналізовано правову природу цифрового доказу, визначено його місце у структурі кримінального процесуального доказування, а також окреслено його взаємозв'язок із фундаментальними принципами – законності, пропорційності, змагальності сторін і справедливості. Окрему увагу приділяє автор питанням захисту приватності, охорони персональних даних і забезпечення ефективного судового контролю на етапах збирання, перевірки й оцінки цифрових доказів – як необхідної умови дотримання прав людини в умовах цифрової трансформації правосуддя. У межах дослідження доведено, що якість цифрового доказування є визначальним чинником реалізації гарантій верховенства права, оскільки саме дотримання процесуальної форми, автентичності та цілісності електронних даних забезпечує постановлення справедливого вироку та формує довіру до правосуддя.

Автор не обмежився доктринальними розвідками, а проаналізував міжнародно-правові стандарти, які становлять аксіологічне підґрунтя цифрового доказування, зокрема: положення Берклійського протоколу з цифрових розслідувань відкритих джерел, настанови Європейської мережі інститутів судової експертизи (ENFSI) щодо належної практики цифрової криміналістики, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), та

довів, що ці документи формують міжнародну модель забезпечення балансу між ефективністю правосуддя та дотриманням прав людини у цифровому середовищі.

Безсумнівний інтерес викличе у читача стаття “ЗМАГАЛЬНІСТЬ І РІВНІСТЬ СТОРІН НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: *NECESSITAS ABSOLUTA* ЧИ *BOVI CLITILLAE IMPONERE*”. Попри усталену традицію надавати сторінки одного з провідних фахових журналів України виключно знаним авторитетам у галузі права, редакція зробила важливий крок назустріч молодій генерації правників. Під науковим керівництвом судді Верховного Суду, докторки юридичних наук, професорки Олександри Яновської – знаної фахівчині у сфері кримінального процесу, яка поєднує практичний досвід із викладацькою роботою, свої дослідницькі роздуми представили студенти двох провідних правничих шкіл України – Артем Никонюк (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) та Дар’я Биковець (Національний університет “Києво-Могилянська академія”). Дослідження авторів є спробою осмислення тонкої межі між правом і справедливістю, між боротьбою зі злочинністю та захистом людської гідності. У центрі уваги – засади змагальності та рівності сторін. Автори простежують їхню історичну трансформацію, нормативне закріплення та філософське підґрунтя, розкриваючи синергію між українським законодавством і європейськими правозахисними стандартами. Розмірковуючи, автори зазначають, що стало традиційним, що засада змагальності повною мірою розкривається на етапі судового розгляду, оскільки саме на цій стадії кримінального провадження сторони представляють свої доводи, вимоги, матеріали та заперечення, що дає змогу суду всебічно дослідити обставини у справі, об’єктивно оцінити докази та дійти справедливого та законного рішення. Однак, на думку авторів статті, неправильним буде твердження, що засада змагальності повноцінно застосовна на стадії досудового розслідування. На цій стадії кримінального процесу змагальність має більш природний характер гарантування прав людини – право на захист.

Звертаючись до одного з резонансних рішень Верховного Суду, автори ставлять питання: чи ставить Велика Палата ВС під сумнів доцільність реалізації засади змагальності на стадії досудового розслідування у зв’язку з невизнанням істотності порушень процесуального закону за умови його формального недотримання? Молоді правники та досвідчена науковиця, що поєднує мудрість закону з глибиною гуманістичного мислення, дають негативну відповідь на нього, пояснюючи, що відсутність кваліфікації формального порушення як істотного не свідчить про заперечення самої засади змагальності, а лише вказує на необхідність диференційованого підходу до оцінки процесуальних порушень. Формальне недотримання вимог ст. 86 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) не завжди зумовлює порушення прав людини, особливо якщо дії учасни-

ка процесу, зокрема експерта, здійснені в межах процесуального порядку та спрямовані на забезпечення об'єктивності. У випадку виникнення сумнівів щодо неупередженості експерта, сторона захисту має право ініціювати визнання доказів недопустимими, за умови доведення безпосереднього порушення прав людини. Такий підхід узгоджується з концепцією змагальності як механізму забезпечення права на справедливий суд, що не втрачає своєї актуальності на досудовій стадії, а навпаки, потребує гнучкого, але принципового застосування.

Попри можливість наявності альтернативних поглядів на окремі положення, підходи, запропоновані авторами статті, вирізняються концептуальною новизною, аргументованістю та глибоким внутрішнім переживанням необхідності забезпечення справедливого судового розгляду. Їх наукова позиція є не лише предметом фахового інтересу, а й джерелом інтелектуального зацікавлення для читача, що гарантує змістовне, динамічне та емоційно насичене ознайомлення з представленим до журналу матеріалом.

Актуальність наступної статті номера – “ПРОБЛЕМИ ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ ТА АРЕШТУ КРИПТОАКТИВІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ”, представленої доктором юридичних наук Оксаною Капліною і докторантом кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Ігорем Парфило, не потребує зайвих аргументів. Вона диктується самою реальністю, в якій цифрові технології дедалі глибше інтегруються у фінансову, правову та соціальну тканину сучасного світу. У контексті глобальної цифровізації сучасні технології та віртуалізація валют дедалі активніше проникають у фінансові та соціальні процеси, спричиняючи глибокі трансформації. Криптовалюти поступово виходять за межі елітарного використання й набувають популярності серед широкого загалу українських громадян, а відтак попри їхній потенціал як інструменту фінансових інновацій вони породжують низку безпекових викликів, що потребують уваги органів охорони правопорядку та, безумовно, й законодавця. Водночас, окрім проблем фіксування вчинення так званих кіберзлочинів, кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом криптовалют, важливого значення набувають питання забезпечення майнових прав осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. У статті автори спробували проблематизувати актуальні для сучасної правозастосовної практики питання, пов'язані з інкорпорацією віртуальних активів у механізм кримінального процесуального доказування, осмислити термінологічне коло, яке нині перебуває на етапі становлення не лише у кримінальному судочинстві, а й у суспільстві загалом. Крім того, автори звернулися до актуальних правозастосовних питань, що постають перед учасниками кримінального провадження у зв'язку з тимчасовим вилученням та арештом криптовалютів. Якщо виокремити ключові проблеми правозастосовного характеру, до яких звертаються автори, то це: 1) проблеми встановлення власника криптовалюти; 2) визначення

порядку тимчасового вилучення та арешту криптоактиву; 3) можливість застосування конфіскації криптоактиву як покарання або способу стягнення за цивільним позовом у кримінальному провадженні.

У контексті забезпечення права на справедливий суд представлена стаття вирізняється актуальністю, а підходи авторів відкривають перспективи для подальших наукових розвідок.

Як відомо, практика ЄСПЛ посідає ключове місце у формуванні сучасного правничого мислення, особливо в контексті захисту фундаментальних прав і свобод людини. Вона не лише конкретизує положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а й слугує орієнтиром для національних правозастосовних органів, сприяючи гармонізації правових стандартів у межах європейського простору. Рішення Суду мають прецедентне значення, формують стабільну правову позицію щодо тлумачення норм права і забезпечують практичну реалізацію принципу верховенства права. Саме тому звернення авторів до актуальних проблем, які так чи інакше пов'язані з практикою ЄСПЛ, є не просто доречним, а й необхідним у будь-якому дослідженні, що стосується прав людини, справедливого суду чи гарантій правового захисту.

У цьому контексті варто відмітити дві статті, представлені в номер. Це стаття докторки юридичних наук, професорки Оксани Кучинської і кандидата юридичних наук, доцента Романа Баранника “Практика Європейського суду з прав людини як орієнтир у застосуванні оціночних понять” та стаття представників одеської правничої школи – докторів юридичних наук, професорів Юрія Алєніна, Олександра Торбаса та доцента Миколи Стоянова “Хибні практики застосування рішень ЄСПЛ при здійсненні кримінального провадження”.

Автори першої статті звертаються до правової сутності оцінних понять у кримінальному провадженні. Метою статті автори убачають дослідження ролі практики ЄСПЛ у тлумаченні та застосуванні оцінних понять у кримінальному процесі, а також з'ясування способів, за допомогою яких така практика може слугувати орієнтиром для національного правозастосування. У статті автори проаналізували нормативну природу оцінних понять, що застосовуються в кримінальному процесі України, зокрема, “розумний строк”, “обґрунтована підозра”, “достатні підстави”, “справедливий суд”, “необхідність тримання під вартою”, та констатували, що їх зміст у більшості випадків не визначений на рівні національного законодавства. Це зумовлює висновок про те, що саме практика ЄСПЛ є ключовим компенсаторним механізмом, який дає змогу тлумачити оцінні поняття відповідно до принципів верховенства права, правової визначеності та заборони свавільного втручання держави. Спираючись на рішення ЄСПЛ, автори доходять висновку, що ЄСПЛ формує сталі підходи й орієнтири до тлумачення і застосування оцінних категорій, а практика ЄСПЛ виконує стабілізаційну,

методологічну та орієнтувальну функції в правозастосуванні, сприяючи єдності судової практики та зміцненню гарантій здійснення справедливого судочинства.

Стаття представників одеської школи кримінального процесуального права є доволі цікавою з точки зору авторського підходу до констатації проблеми. Зокрема, автори звертаються до проблематики хибного застосування та зловживання практикою ЄСПЛ у кримінальному процесі. На тлі імперативного характеру вимоги ст. 9 КПК України щодо врахування практики ЄСПЛ автори звертають увагу на поширення в сучасному правозастосуванні тенденції використання нерелевантних рішень ЄСПЛ або їх некоректного тлумачення з метою досягнення бажаного результату. У статті аргументовано, що саме на суд покладається обов'язок перевірки релевантності застосовної практики ЄСПЛ і неприпустимості її інтерпретації національною практикою, адже саме судові рішення формує подальше сприйняття цієї практики іншими правозастосовниками. Особливу увагу приділено питанню суб'єкта ініціації посилання на рішення ЄСПЛ, що має істотне значення для оцінки правомірності та обґрунтованості його застосування. Авторі обстоюють позицію, згідно з якою застосування нерелевантного рішення ЄСПЛ у правозастосуванні є зловживанням правом.

Стаття пропонує авторське бачення шляхів подолання проблеми зловживання правом через нерелевантне посилання на практику ЄСПЛ та побудована на конкретних прикладах і, безумовно, буде цікавою для читача.

Стаття 290 КПК України, що регламентує порядок відкриття матеріалів іншій стороні, останнім часом привертає підвищену увагу як науковців, так і практиків. У межах її застосування та правотлумачного дискурсу накопичено значну кількість публікацій, присвячених проблематиці доступу до матеріалів досудового розслідування, зокрема, у контексті завершення відповідної стадії кримінального провадження.

Водночас правозастосування, як динамічний механізм реалізації норм права, невпинно породжує нові питання, що потребують глибокого тлумачення та концептуального осмислення в межах правничої науки. Саме тому питанням ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в тематичному номері журналу присвячено дві наукові праці, зокрема, статтю доктора юридичних наук, професора кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка Василя Нора і доцентки цієї ж кафедри Марти Шевчук "Проблемні питання початку і закінчення відкриття матеріалів іншій стороні" та статтю доктора юридичних наук, доцента Олександра Старенького "Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення як засіб кримінального процесуального доказування: проблемні питання".

В. Нор і М. Мазур у своїй статті наголошують, що аналіз положень ст. 290 КПК України, практики Верховного Суду та фахової літератури свідчить про

наявність проблем, пов'язаних із недосконалістю нормативного регулювання етапу відкриття матеріалів іншій стороні. Це своєю чергою спричиняє труднощі у тлумаченні відповідних норм, що призводить до їх неоднакового застосування суб'єктами кримінального провадження, обмеження дії його засад, порушення прав учасників процесу та унеможливлення використання судом відомостей, які містяться в матеріалах сторін, як доказів.

Основну проблему автори вбачають не лише у відсутності правової визначеності положень ст. 290 КПК України, а й у динамічній зміні правових позицій Верховного Суду. У зв'язку з цим науковці акцентують увагу на дискусійних питаннях, що виникають у практиці, зокрема щодо повідомлення стороною обвинувачення сторони захисту про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів відповідно до ст. 290 КПК України, визначення моменту завершення ознайомлення з матеріалами, а також здійснення слідчих (розшукових) дій після відкриття матеріалів і до скерування обвинувального акта або клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру до суду.

На відміну від попередніх авторів Олександр Старенький звертає увагу на менш досліджений аспект інституту відкриття матеріалів іншій стороні – питання ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його офіційного завершення та реалізації вимог ст. 290 КПК України. У статті автор на підставі аналізу документів, що визначають напрями реформування системи органів правопорядку як складової сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 рр., дослідження матеріалів слідчої та судової практики, обґрунтував актуальність вивчення інституту ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення як одного із засобів кримінального процесуального доказування. Автор обґрунтовує підхід, відповідно до якого ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення є одним із засобів кримінального процесуального доказування для сторони захисту, потерпілого, а також представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Такий засіб кримінального процесуального доказування має опосередковану форму вираження та пізнавально-практичний характер, що полягає у виявленні та фіксації фактичних даних і джерел доказів, які можуть бути використані для встановлення або спростування обставин, що мають значення для кримінального провадження на етапі досудового розслідування. Вчений виокремив низку проблемних аспектів інституту ознайомлення з матеріалами досудового розслідування: недосконалість кримінальної процесуальної форми; бездіяльність і зловживання суб'єктів сторони обвинувачення під час розгляду клопотань про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення; відсутність у сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, права на оскарження бездіяльності слідчих, дізнавачів, прокурорів, які, по суті, ігнорують за-

явлені клопотання; неможливість оскарження постанов слідчого, дізнавача, прокурора, якими необґрунтовано відмовлено в задоволенні поданого клопотання; невизначеність чіткого строку, протягом якого слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані ознайомити сторону захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, з матеріалами досудового розслідування до його завершення; відсутність нормативної можливості в сторони захисту потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення робити необхідні виписки та копії. Крім ґрунтовних доктринальних висновків, у статті запропоновані концептуально виважені та науково аргументовані напрями законодавчого оновлення розглядуваного інституту.

Отже, як можна помітити, цей тематичний номер журналу об'єднує актуальні дослідження провідних фахівців у сфері кримінального процесу, в тому числі тих, хто не лише аналізує, а й безпосередньо формує праву реальність. Щиро сподіваємося, що читачі оцінять їхню наукову проникливість, професійну відповідальність та громадянську позицію.

I. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: справедливий суд, якого чекає світ

Ірина Гловук

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ,
адвокатка,
членкиня Комітету із конституційного правосуддя
та прав людини Ради адвокатів Одеської області
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5685-3702>
irynavasgloviuk@gmail.com

Володимир Гринюк

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
та криміналістики Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6340-0584>
gva19740820@gmail.com

УДК 341.3(075.8)(477)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЗА СТАТУТОМ СПЕЦІАЛЬНОГО ТРИБУНАЛУ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядається проблематика процесуальних особливостей провадження у Спеціальному трибуналі щодо злочину агресії проти України у аспекті права на справедливий суд. Для цього виокремлено стадії провадження у трибуналі, які мають загальний характер і можуть бути уточнені з прийняттям Правил процедур і доказування. Автори виділяють і стисло характеризують такі стадії провадження у Спеціальному трибуналі: 1) ініціювання розслідування; 2) прийняття рішення про проведення розслідування та розслідування; 3) підготовка обвинувального акта Прокурором та його затвердження суддею досудового провадження; 4) підготовче провадження та призначення справи до судового розгляду в Судовій палаті; 5) судове провадження (основна частина); 6) оскарження рішення Спеціального трибуналу в Апеляційній палаті; 7) виконання покарання.

Розкриваються і аналізуються права обвинуваченого під час провадження в трибуналі як окрема складова права на справедливий суд. Констатується необхідність здійснення інформування про права осіб, які залучені до розслідування щодо злочину агресії проти України, що доречно передбачити додатково у Правилах процедур і доказування. Розглядаються та аналізуються випадки забезпечення права на особистий і професійний захист та можливість його обмеження відповідно до ст. 26 Статуту Спеціального трибуналу щодо злочину агресії

проти України. Наголошується на важливості запровадження інституту *in absentia* та виокремлюються процесуальні умови його застосування.

Підсумовано про необхідність додаткового врегулювання таких питань провадження в Спеціальному трибуналі: необхідність уточнення моменту, з якого особа користується визначеними правами у розслідуванні; обов'язок роз'яснення особі прав, які вона має у розслідуванні; визначення моменту, з якого виникає статус підозрюваного; уточнення переліку заходів, які можуть бути застосовані до сторони захисту у порядку ст. 38 Статуту Трибуналу, умови пропорційності їх застосування; визначення інтересів правосуддя у контексті провадження *in absentia*; визначення критеріїв допустимості форм повідомлення у провадженні *in absentia* тощо.

Ключові слова: Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України; провадження у Спеціальному трибуналі щодо злочину агресії проти України; право на справедливий суд в Спеціальному трибуналі; стадії провадження у Спеціальному трибуналі; права учасників провадження у Спеціальному трибуналі; провадження *in absentia* у Спеціальному трибуналі.

15 липня 2025 р. сталася визначна для правничого світу подія – Верховна Рада України ратифікувала Угоду між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України¹ (далі – Трибунал). Сама ж угода була підписана 25 червня 2025 р. Президентом України Володимиром Зеленським і Генеральним секретарем Ради Європи Аленом Берсе в Страсбурзі, про що повідомило Міністерство закордонних справ України². Ця Угода, як і Статут Трибуналу, стали результатом безпрецедентних зусиль України та Core Group (Коаліції держав зі створення Спеціального трибуналу) щодо визначення моделі Трибуналу та розробки необхідних міжнародних документів³.

Як вичерпно обґрунтовано у дослідженнях, Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) не має можливості здійснювати юрисдикції щодо злочину агресії через специфічний юрисдикційний режим цього міжнародного злочину у Римському статуті⁴. Саме тому й виникла потреба створення Три-

¹ Про ратифікацію Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України: Закон України від 15 липня 2025 р. № 4518-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4518-20#Text>> (дата звернення 25.07.2025).

² Президент України Володимир Зеленський підписав угоду про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (25 червня 2025 р.) <<https://mfa.gov.ua/news/prezident-ukrayini-volodimir-zelenskij-pidpisav-ugodu-pro-stvorennya-specialnogo-tribunalu-shchodo-zlochynu-agresiyi-proti-ukrayini>> (дата звернення 25.07.2025).

³ Докладніше щодо процесу реалізації ідеї створення Трибуналу див.: А Кориневич, Т Короткий, 'Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: realpolitik проти невідворотності покарання за злочин агресії' [2022] 2 Український часопис міжнародного права 33–42 <https://doi.org/10.36952/ua.2022.2.33-42>; А Кориневич, 'Робота по створенню Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України: події та факти' [2022] 2 Український часопис міжнародного права 7–8; Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України (Міністерство закордонних справ України, 27 травня 2025 року) <<https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-uf/specialnij-tribunal-shchodo-zlochynu-agresiyi-proti-ukrayini>> (дата звернення 25.07.2025).

⁴ Tom Dannenbaum, 'Mechanisms for Criminal Prosecution of Russia's Aggression Against Ukraine' (March 10, 2022) <<https://www.justsecurity.org/80626/mechanisms-for-criminal-prosecution-of-russias-aggression-against-ukraine>> (accessed 25.07.2025); Graham M Glusman, 'Justice from the General Assembly: An International Tribunal for the Crime of Aggression in Ukraine' [2024] 3(1) Chicago Journal of International Law Online <<https://cjil.uchicago.edu/online-archive/justice-general-assembly-international-tribunal-crime-aggression-ukraine>> (accessed 25.07.2025); А Кориневич, Т Короткий, М Пашковський, 'Політико-правові аспекти створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України' [2024] 1 Український часопис міжнародного права 20–31 <https://doi.org/10.36952/ujil.2024.1.20-31>.

буналу, який мав би таку юрисдикцію в умовах триваючої збройної агресії росії проти України. Як справедливо зазначає І. Мудра, основна відмінність нашого трибуналу від усіх, які існували, – це те, що ми створюємо його під час війни. Решта трибуналів створювалася після завершення, коли були зрозумілі переможена сторона і переможець. Тому наш трибунал унікальний, не копійцевий якогось іншого⁵.

Натепер Статут Трибуналу є опублікованим⁶, що дає можливість аналізу процесуальних питань його функціонування, що є важливим для української кримінально-процесуальної доктрини.

Питання необхідності створення, можливі моделі, подолання імунітетів у провадженні та інші питання функціонування майбутнього трибуналу щодо злочину агресії проти України розглядалися як у наукових, так і в аналітичних публікаціях та інтерв'ю зарубіжних і вітчизняних дослідників, серед яких: Astrid Reisinger Coracini, Hans Corell, Tom Dannenbaum, Graham M. Glusman, Jocelyn Getgen Kestenbaum, Carrie McDougall, Andrew Forde, Oona A. Hathaway, Kevin Jon Heller, Frank Hoffmeister, Emily Mullin, David Scheffer, Robert Stendel, Jennifer Trahan, Philippe Sands, Gregory Stanton, І. Басиста, К. Бусол, Г. Власова, М. Гнатовський, О. Комаров, А. Кориневич, Т. Короткий, У. Коруц, І. Мудра, Г. Нуріджанян, М. Пашковський, О. Сенаторова, М. Смирнов, В. Стратонов, В. Точилівський, Ю. Цветкова, М. Шепітько та ін. Утім, питання особливостей провадження у Трибуналі практично не розглядалися через новизну його Статуту.

Метою статті є виокремлення процесуальних особливостей провадження Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України в аспекті права на справедливий суд (стадії провадження; права учасників; провадження *in absentia*).

Як і будь-яка процесуальна діяльність, провадження в Спеціальному Трибуналі характеризується певними етапами чи частинами, які тісно між собою взаємопов'язані, що дає змогу, виходячи з доктринальних положень кримінального процесу, виокремити його стадії відповідно до положень Статуту Трибуналу. Слід зазначити, що запропонована стадійність провадження в Трибуналі на цей час має загальний характер, оскільки може бути уточнена після ухвалення суддями Трибуналу Правил процедури і доказування.

Аналіз змісту Статуту Трибуналу дає змогу виділити такі стадії провадження: 1) ініціювання розслідування (звернення Генерального прокурора України із запитом до Прокурора Трибуналу про проведення розслідування

⁵ Валентина Мерещук, Ірина Мудра: “Спецтрибунал щодо російської агресії – унікальний: ми створюємо його під час війни, а не після її завершення” (23 червня 2025) <https://lb.ua/pravo/2025/06/23/683239_irina_mudra_spetstribunal_shchodo.html> (дата звернення 25.07.2025).

⁶ Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#n492> (дата звернення 25.07.2025); Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України <<https://rm.coe.int/accord-et-statut-complet-ukraine/1680b66128>> (дата звернення 25.07.2025).

щодо злочину агресії проти України); 2) прийняття рішення про проведення розслідування (Прокурор Трибуналу оцінює доказову інформацію та у випадку достатності для цього підстав приймає рішення про проведення розслідування злочину, що підпадає під юрисдикцію трибуналу) та розслідування (обов'язки та повноваження Прокурора щодо розслідування прописані у ст. 24 Статуту); 3) підготовка обвинувального акта Прокурором та його затвердження суддею досудового провадження (після проведення розслідування Прокурор трибуналу готує обвинувальний акт з викладенням у ньому фактів і злочину, в якому обвинуваченому висунуто обвинувачення, та скеровує його Президенту Трибуналу для затвердження суддею досудового провадження); 4) підготовче провадження та призначення справи до судового розгляду в Судовій палаті (здійснення організаційних і процесуальних дій, спрямованих на підготовку до майбутнього судового розгляду обвинувального акта Судовою палатою Трибуналу, наприклад, розкриття документів чи інформації, вирішення клопотань, оскарження обвинувального акта чи юрисдикції Трибуналу, вирішення питання про допустимість і належність доказів тощо); 5) судове провадження (судовий розгляд обвинувального акта Судовою палатою та дослідження зібраних доказів, за результатами якого ухвалюється рішення про засудження та призначення покарання або про виправдання у вчиненні злочину агресії проти України); 6) оскарження рішення Спеціального трибуналу в Апеляційній палаті (оскарження підсумкового рішення з підстав процесуальної помилки, помилки у фактах чи у праві або з будь-яких інших підстав, що впливають на справедливість провадження чи рішення або довіру до них. За результатами апеляційного оскарження може бути скасовано чи змінено рішення чи вирок або прийнято рішення про проведення нового судового розгляду іншою судовою палатою); 7) виконання покарання (вирішення питання про порядок виконання призначеного покарання).

Як загальні принципи Статут розглядає право на справедливий судовий розгляд; *ne bis in idem*; презумпцію невинуватості; права осіб під час розслідування; права обвинуваченого; захист свідків; представництво потерпілих у ході проваджень. Відмітимо, що на початку реалізації ідеї створення Трибуналу вже було зазначено, що 'Статут STCoA мав би містити такі права на справедливий судовий розгляд і належний процесуальний захист. Щоб завоювати довіру та створити стримування майбутнім порушенням ст. 2(4) Статуту ООН, будь-які судові процеси, які проводить STCoA, повинні повністю відповідати цим стандартам'⁷.

Право на справедливий судовий розгляд розкрито через: 1) рівність перед Трибуналом (що суголосне ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські

⁷ Jennifer Trahan, 'The Case for Creating a Special Tribunal to Prosecute the Crime of Aggression Against Ukraine (Part III)' (September 26, 2022) <<https://www.justsecurity.org/83238/tribunal-crime-of-aggression-part-three/>> (accessed 25.07.2025).

і політичні права⁸); 2) публічність розгляду справи та 3) справедливий розгляд, який здійснюється незалежно, неупереджено та впродовж розумного строку. Відмітимо, що в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, як і у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁹, йдеться про “справедливий і публічний розгляд”, і положення про такий розгляд, зокрема, у Конвенції також розміщено у статті з назвою “Право на справедливий суд”.

Положення щодо принципу *ne bis in idem* передбачають гарантії щодо:

- неможливості повторного суду Трибуналом за діяння, що становлять склад злочинів, за які особа була засуджена або виправдана Трибуналом;
- неможливості повторного суду Трибуналом у разі, якщо особа була судима національним судом, крім винятків, передбачених ч. 2 ст. 17 Статуту. У цьому формулюванні немає вказівки на засудження чи виправдання, а отже, мають бути враховані й інші судові рішення. Таке тлумачення надано для аналогічного положення Римського статуту МКС¹⁰:

На відміну від пунктів 1 і 2, які стосуються “засуджених або виправданих Судом”, п. 3 передбачає принцип *ne bis in idem* для осіб, які “були судимі іншим судом”. Різне формулювання вказує на різне значення, враховуючи не тільки остаточне рішення іншого суду по суті справи, виправдання або засудження, а й інші рішення, що припиняють кримінальне провадження <...> будь-яке рішення суду про припинення провадження відповідно до відповідного внутрішнього кримінально-процесуального права підпадає під поняття “було розглянуто”¹¹.

Крім того, важливо, що з формулювання ст. 17(2) чітко випливає, що вона застосовується лише у відносинах між Спеціальним трибуналом і національними судами. Вона не застосовується у відносинах між Спеціальним трибуналом та іншими міжнародними кримінальними судами¹²;

- неможливості для особи, засудженої Трибуналом, постати перед національним судом України за вчинення тих самих діянь. У контексті цієї норми виникає питання, чому вказано лише засудження особи, і не вказано її виправдання Трибуналом, хоча згадка про виправдання є у ч. 1 цієї ж статті Трибуналу.

Розглядаючи винятки з цього правила, слід звернути увагу на те, що це ситуації, коли випадки провадження в іншому суді: мали на меті уникнення кримінальної відповідальності особи, якої це стосується, за злочини,

⁸ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text> (дата звернення 25.07.2025).

⁹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 25.07.2025).

¹⁰ Rome Statute of the International Criminal Court <<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>> (accessed 25.07.2025).

¹¹ Otto Triffterer, Kai Ambos (eds), *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary* (3rd edn, C.H. Beck, Hart, Nomos 2016) 920.

¹² G Nuridzhanian, ‘The newly established Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine: jurisdiction, immunities and due process’ <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5359650> (accessed 25.07.2025).

які підпадають під юрисдикцію Трибуналу; або не були проведені незалежно чи неупереджено відповідно до гарантій належного процесу, визнаних міжнародним правом, та були проведені у спосіб, який, за наявних обставин, не відповідав наміру притягти особу, якої це стосується, до відповідальності.

Ці положення схожі з формулюваннями ст. 20 Римського статуту МКС. У контексті положення ч. 3 ст. 20 “було призначено для того, щоб забезпечити відповідну особу від кримінальної відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду” висловлено позицію, яка може бути релевантною для тлумачення схожих положень Статуту трибуналу:

Це одне з найскладніших положень Статуту для визначення. Воно стосується наміру органів прокуратури або судових органів, що є суб’єктивним питанням бачення національних органів влади. Малоімовірно, що національні органи влади відкрито заявлять про намір провести національне судове провадження, яке, по суті, є фіктивним, з метою захисту обвинуваченого. Отже, здається, що докази, які відповідають цьому положенню, можуть з’явитися лише випадково або без наміру з боку відповідних національних органів влади. Як і майже будь-яке інше правове положення, ст. 20(3)(a) може тлумачитися вузько або широко. У даному випадку вузькість або широта, здається, залежать від того, який поріг доказів необхідний для застосування ст. 20(3)(a)¹³.

Відповідно положення ст. 17 Статуту Трибуналу можуть стати мішенню для критики, як критикується положення ст. 20 Римського статуту МКС через ‘суб’єктивність у визначенні “мети приховування” від попереднього провадження, а також за труднощі та витрати, пов’язані з наданням доказів щодо можливого “фіктивного характеру”¹⁴.

Що ж стосується формулювання цієї ж статті Римського статуту МКС ‘за іншими ознаками не було проведено незалежно або неупереджено відповідно до норм належної правової процедури, визнаних міжнародним правом, та було проведено у спосіб, що за існуючих обставин не відповідав наміру притягнути відповідну особу до відповідальності’, то визнається, що:

Порівняно зі ст. 20(3)(a) це більш об’єктивний критерій. Як і у випадку з цією нормою, він може тлумачитися як у ширшому, так і в вузькому сенсах. Широке тлумачення дало б змогу суворо перевіряти національне процесуальне право на відповідність принципам належної правової процедури. Однак, з огляду на те, що МКС сам є продуктом різних національних правових традицій і має багато компромісних елементів у своїй процедурі, більш імовірно, що МКС застосуватиме підхід, заснований на мінімальних поняттях належної правової процедури, відображених у міжнародних правових документах¹⁵.

До якого – широкого чи вузького – тлумачення пристане Трибунал на тепер – невідомо, утім, викладений підхід стосовно вузького тлумачення

¹³ Mark Klamburg (ed), *Commentary on the Law of the International Criminal Court* (Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2017) 239.

¹⁴ Triffterer, Ambos (n 11) 926.

¹⁵ Klamburg (n 13) 239.

видається найбільш релевантним, зважаючи на міжнародне джерело положень щодо гарантій належного процесу.

Важливою складовою забезпечення права на справедливий суд є права обвинуваченого під час провадження. Відповідна стаття розміщена у Статуті Трибуналу після статті “Права осіб під час розслідування”, що зумовлено визначеною стадійністю провадження.

Права осіб під час розслідування розмежовані у ст. 19 Статуту Трибуналу на такі групи:

– права осіб без уточнення процесуального статусу та інтересу у провадженні (особа: а) не може бути примушена свідчити проти самої себе або визнавати свою вину; б) не може бути піддана примусу, тиску або погрозам у будь-якій формі, катуванню чи іншим жорстоким, нелюдським чи таким, що принижують гідність, видам поведження або покарання; с) якщо допит проводиться мовою, яку ця особа не розуміє повною мірою і якою вона не розмовляє, безоплатно користується допомогою кваліфікованого перекладача й такими перекладами, які є необхідними для дотримання вимог справедливості; d) не може бути піддана свавільному арешту або триманню під вартою та не може бути позбавлена волі, крім як на таких підставах і відповідно до таких процедур, які встановлені у Статуті Трибуналу);

– права особи, якщо є підстави вважати, що особа вчинила злочин, який підпадає під юрисдикцію Трибуналу, і така особа повинна бути допитана Прокурором або національними органами влади (додатково такі права: а) бути поінформованою, що є підстави вважати, що він або вона вчинив(ла) злочин, який підпадає під юрисдикцію Трибуналу; б) зберігати мовчання, при цьому таке мовчання не береться до уваги при визначенні винуватості або невинуватості; с) мати юридичного радника на свій вибір або, якщо особа не має юридичного радника, мати призначеного йому або їй юридичного радника Відділом захисту, в кожному випадку, коли цього вимагають інтереси правосуддя, та без оплати особою в будь-якому такому випадку, якщо особа не має достатніх коштів для такої оплати; d) проконсультуватися із юридичним радником перед проведенням допиту та бути допитаним у присутності юридичним радником, якщо тільки особа добровільно не відмовилася від свого права на допомогу юридичного радника після повідомлення їй про ці права).

Ці формулювання є практично тотожними ст. 55 Римського статуту МКС. Відмітимо, що для національного кримінального процесуального законодавства загалом не є характерним такий підхід до поіменування осіб, які беруть участь у провадженні. Він частково реалізований лише у ст. 627 Кримінального процесуального кодексу України¹⁶ (далі – КПК України¹⁷) “Права особи, стосовно якої надійшло прохання Міжнародного криміналь-

¹⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення 25.07.2025).

¹⁷ Klamberg (n 13) 410.

ного суду про співробітництво”, і вже зверталася увага на певні недоліки формулювань¹⁸.

Ні Статут Трибуналу, ні Римський статут МКС не містять переліку осіб, про права яких йдеться в контексті розслідування. Утім, є думка, що ‘ст. 55, міні-конвенція з прав людини на період до судового розгляду, відкриває нові горизонти, зазначаючи, що деякі з цих прав також поширюються на інших осіб, залучених до розслідування, таких як потерпілі та свідки¹⁹. Ця позиція підтримується в різних дослідженнях²⁰.

Крім того, у ст. 19 Статуту Трибуналу не вказано, з якого моменту особи користуються переліченими правами. Аналіз стадійності провадження у Трибуналі та положень ч. 1 та 2 ст. 23 Статуту свідчить про те, що йдеться про етап, коли Прокурор Трибуналу вирішить, що є достатні підстави для проведення розслідування злочину, що підпадає під юрисдикцію Трибуналу.

Частина 1 ст. 19 Трибуналу не містить положення про роз’яснення особі прав, які вона має у розслідуванні. На аналогічний недолік зверталася увага й у контексті Римського статуту МКС²¹, з обґрунтуванням, що на відміну від преамбули пункту 2, преамбула не містить прямої вказівки на те, що відповідна особа повинна бути поінформована про ці права. Однак, оскільки неможливо ефективно реалізувати свої права, не знаючи про них, логічно було б, щоб Суд дійшов висновку, що особи, які беруть участь у розслідуванні, повинні бути поінформовані про всі права, визнані в п. 1, а також про будь-які інші відповідні права²². Цей недолік цілком можливо усунути у Правилах процедури і доказування.

До формулювань ст. 55 Римського статуту МКС є зауваження щодо неповноти каталогу прав, зокрема:

право на достатній час і засоби для захисту, гарантоване обвинуваченому ст. 67 Римського статуту, є важливим аспектом права на адвоката і повинно застосовуватися до адвоката, який представляє підозрюваного, оскільки ефективно представництво підозрюваних може вимагати часу для надання консультацій та доступу до певних документів або інших доказів, як для підготовки до допиту, так і в очікуванні можливих звинувачень, хоча це право може бути не таким широким, як право обвинуваченого²³.

З цим зауваженням слід повністю погодитись, оскільки, наприклад, про розкриття інформації йдеться саме стосовно обвинуваченого, а не підозрюваного (ч. 2 ст. 20 Статуту Трибуналу). Можливо, це пов’язано з тим, що у Статуті Трибуналу чітко не прописано, з якого моменту в особи виникає статус підозрюваного (при тому, що цей термін є у Статуті, а у ч. 3 ст. 24

¹⁸ І Гловюк, ‘Деякі питання кола учасників кримінального провадження (у аспекті “воєнних” змін до КПК України)’, *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи: матеріали круглого столу* (23 вересня 2022 р.) (Львівський державний університет внутрішніх справ 2022) 138–139.

¹⁹ Triffterer, Ambos (n 11) 1396.

²⁰ Klamberg (n 13) 410.

²¹ Klamberg (n 13) 411.

²² Triffterer, Ambos (n 11) 1398.

²³ Triffterer, Ambos (n 11) 1409.

вжито формулювання “вимагати явки осіб, стосовно яких проводиться розслідування”, а термін “підозрюваний” тричі вжито в іншому контексті). Як видається, і це питання слід буде уточнити у Правилах процедури і доказування.

До речі, питання статусу підозрюваного безпосередньо пов’язано з формулюванням “коли є підстави вважати, що особа вчинила злочин, який підпадає під юрисдикцію Спеціального трибуналу, і така особа повинна бути допитана Прокурором або національними органами влади відповідно до запиту про судову допомогу” у ч. 2 ст. 19 Статуту Трибуналу. Стосовно практично тотожного формулювання у Римському статуті МКС зазначено, що, оскільки використовується термін “підстави вважати”, а не “розумні підстави вважати”, для виникнення цього зобов’язання достатньо відносно низького порогу, наприклад, повідомлень у пресі про причетність особи до злочинів²⁴.

Каталог прав обвинуваченого за Статутом Трибуналу є доволі широким і таким, що закріплює передумови того, щоб справедливість суду була забезпечена. Його аналіз дає підстави стверджувати, що, по-перше, враховано визнані у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод права обвинувачених (хоча у формулюваннях, очікувано, є відмінність); по-друге, формулювання є схожими з формулюваннями ст. 67 Римського статуту МКС.

Зважаючи на те, що положення ст. 67 Римського статуту МКС вже неодноразово розглядалися, зосередимо увагу на специфічних формулюваннях саме Статуту Трибуналу. Прикметно, що, на відміну від Римського статуту МКС, є право “бути негайно та детально поінформованим про його або її права”. Це логічно, зважаючи на те, що реалізувати права, не будучи повідомленим про них, малореально.

Доволі складним для розуміння та тлумачення є положення “здійснювати захист особисто або через юридичного радника, обраного обвинуваченим, та бути поінформованим, у разі якщо обвинувачений не має юридичного радника, про це право, якщо тільки Судова палата не усуне його за постійне перешкоджання ходу провадження згідно з підпунктом b пунктом 7 статті 26 або пунктом 2 статті 38 цього Статуту”. У цьому формулюванні поєднані, з одного боку, право на особистий та професійний захист, по-друге, підстави обмеження права на захист. Обмеження можливі у ситуаціях:

– Судова палата має право вживати всіх необхідних заходів для підтримання порядку під час слухання, включаючи наказ про видалення, тримання під вартою або аналогічне обмеження щодо особи, яка не дотримується вимог (ст. 26 Статуту Трибуналу);

– Трибунал може покарати осіб, присутніх у Трибуналі, за неналежну поведінку, у тому числі за зрив його провадження або умисну відмову вико-

²⁴ Triffterer, Ambos (n 11) 1402.

нувати його розпорядження, шляхом адміністративних заходів, за винятком позбавлення волі, таких, як тимчасове або постійне видалення із зали Трибуналу, штраф або інші подібні заходи, передбачені в Правилах процедури і доказування.

Небезпека у таких формулюваннях криється в тому, що незрозуміло, чи йдеться виключно про обвинуваченого, чи також про захисника (якого у перекладі поіменовано юридичним радником). І хоча у ч. 2 ст. 38 Статуту Трибуналу вказано на “заходи, передбачені в Правилах процедури і доказування” та згадано про відповідні процедури, важливо, щоб там було передбачено оцінку пропорційності застосування будь-яких заходів до сторони захисту, оскільки вони *априорі* зумовлюватимуть обмеження права на захист. А це своєю чергою викликатиме питання дотримання права на справедливий суд.

Не менш цікавим із позицій захисту є положення щодо можливості провадження *in absentia*. Щодо цієї ідеї висловлювались різні підходи. Зокрема, вказувалося, що

важливим питанням є право майбутнього Спеціального трибуналу розслідувати справи та розглядати обвинувачення *in absentia* та межі реалізації такого права (на окремих етапах, стадіях провадження, наприклад до стадії підтвердження обвинувачень, чи на усіх). Процедура *in absentia* хоча й не заборонена міжнародним правом, проте потребує ретельного балансування між ефективністю механізму та забезпеченням прав обвинувачених, включаючи право на повторний розгляд²⁵.

На думку David Scheffer,

враховуючи ймовірність того, що політичні та військові лідери Росії, включно з Владіміром Путіним, можуть ізолюватися на російській території та перебувати там захищеними до кінця свого життя, питання заочних судів важливо розглянути. <...> STL є єдиним міжнародним трибуналом, який дозволив такі судові процеси (ст. 22 Статуту STL). <...> Могла б існувати процедура, за якою прокурор міг би принаймні представити докази публічно без присутності обвинуваченого, після чого відбувся суд, якщо і коли особу, врешті-решт, буде заарештовано та доставлено до Гааги²⁶.

Для забезпечення справедливості розгляду *in absentia* Статут Трибуналу містить такі положення щодо умов розгляду:

- цього вимагають інтереси правосуддя;
- якщо особа однозначно відмовилася від свого права бути присутньою;
- або якщо було вжито всіх розумних заходів для забезпечення його або її явки перед Спеціальним трибуналом та для інформування особи про обвинувачення та наслідки його або її неявки до Спеціального трибуналу.

²⁵ Кориневич, Короткий, Пашковський (н 4) 25.

²⁶ David Scheffer, ‘The Case for Creating a Special Tribunal to Prosecute the Crime of Aggression Committed Against Ukraine (Part IV)’ (September 28, 2022) <<https://www.justsecurity.org/83290/tribunal-crime-of-aggression-part-four-2/>> (accessed 25.07.2025).

Гарантіями для обвинуваченого є такі положення:

- належне повідомлення;
- залучення захисника;
- повторний розгляд справи.

Якщо проаналізувати положення релевантної практики ЄСПЛ²⁷, то можна стверджувати про її врахування у Статуті Трибуналу. Утім, як слушно пише Г. Нуріджанян,

хоча теоретично ст. 28 Статуту передбачає необхідні процесуальні гарантії, саме їх застосування на практиці визначатиме справедливість заочного судочинства в Спеціальному трибуналі. Тому важливо, щоб ст. 28 Статуту, зокрема поняття “однозначна відмова від права бути присутнім”, “належне повідомлення обвинуваченого”, “відмова від права на повторний судовий розгляд” або “згода з вироком”, не тлумачилися і не застосовувалися формально²⁸.

Це проблема усіх оціночних понять, однак більш формалізовано написати правила для цієї процедури на тепер навряд чи можливо.

Аналізуючи положення Статуту трибуналу щодо розгляду *in absentia*, важливо звернути увагу на такі аспекти. Судячи з формулювання “Спеціальний трибунал може проводити провадження за його або її відсутності <...> і цього вимагають інтереси правосуддя”, можна обґрунтовано припустити, що такий розгляд є опційним і лише від Трибуналу залежатиме, застосувати його у кожного конкретного випадку або ні. Статут не дає розуміння, якими критеріями має керуватися Трибунал, визначаючи інтереси правосуддя. Ці критерії складно спрогнозувати наперед, однак, як видається, це може залежати від обвинуваченого та ступеня його участі у агресії проти України.

Однозначна відмова від права бути присутньою може проявлятися у різних формах (перелік яких, до речі, очікувано не уточнений). За практикою ЄСПЛ, така відмова може бути експліцитною або імпліцитною, зважаючи на поведінку особи (наприклад, коли він або вона намагається ухилитися від судового розгляду) (“Лена Атанасова проти Болгарії” (*Lena Atanasova v. Bulgaria*), 2017, § 52). Проте будь-яка відмова від гарантій, передбачених ст. 6, повинна відповідати вимогам “усвідомленої та розумної” відмови, як це встановлено у практиці Суду (“Сейдовіч проти Італії” (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], 2006, §§ 86–87)²⁹.

Прикметно, що як альтернативні сформульовані умови для провадження *in absentia*: або однозначна відмова бути присутнім, або вжиття заходів для забезпечення явки та для інформування особи про обвинувачення та наслідки його або її неявки. Як видається, вони викликані позиціями ЄСПЛ:

²⁷ Посібник зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінальний аспект) (Оновлено 31 серпня 2024 р.) <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_criminal_ukr> (дата звернення 25.07.2025).

²⁸ Nuridzhanian (n 12).

²⁹ Посібник зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінальний аспект) (n 27).

якщо особа, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, не була повідомлена особисто, то не можна робити висновок, що вона відмовилася від права на участь у судовому засіданні та самозахист лише через свій статус “втікача”, який ґрунтувався на припущенні з недостатньою фактичною основою. Крім того, обвинуваченого не слід залишати з тягарем доведення того, що він не намагався уникнути правосуддя, або того, що його відсутність виникла через форс-мажорні обставини³⁰.

Як розумні заходи для забезпечення явки та для інформування особи про обвинувачення та наслідки неявки до Трибуналу, Статут передбачає: обвинувачений був належним чином повідомлений, або йому було вручено, або іншим чином повідомлено шляхом публікації в засобах масової інформації, або повідомлення до його або її держави проживання або громадянства про: обвинувальний акт; дату, час і місце проведення слухання; та наслідки неявки до Трибуналу. Небезпека цих формулювань, як указувалося вище, – у їх оціночному характері. Утім, не лише в цьому. Це формулювання вказує на спробу вичерпно сформулювати варіанти повідомлення: “шляхом публікації в засобах масової інформації, або повідомлення до його або її держави проживання або громадянства”. Але це в сучасному світі з диджиталізованими комунікаціями далеко не всі можливі варіанти повідомлення, бо не зазначені ні електронна пошта, ні соціальні мережі, ні потенційно можливі інформаційно-комунікаційні системи (до речі, для національного провадження М. Мазур вже запропонував створити Єдиний портал повідомлень і викликів учасників кримінального провадження, що забезпечуватиме легкий і доступний спосіб для підозрюваного і обвинуваченого отримати інформацію про його кримінальне переслідування, про зміст підозри / обвинувачення, про його права, про дати судових засідань тощо³¹). Звісно, це може бути зумовлено тим, що стосовно перших двох проявів можуть бути складнощі з ідентифікацією належності, але такі складнощі можливі й в інших випадках, а ідентифікація належності має перевірятися до повідомлення й у разі сумнівів – використовуватися інші варіанти повідомлення. Крім того, сумнівним є вжиття сполучника “або”, бо за буквального тлумачення виникає думка, що повідомлення шляхом “було вручено, або іншим чином повідомлено шляхом публікації в засобах масової інформації, або повідомлення до його або її держави проживання або громадянства” – не є належним. Ці питання треба буде вирішувати у Правилах процедури і доказування.

Як гарантія для засуджених у порядку *in absentia*, передбачено право на повторний розгляд за його або її явки перед Трибуналом або наступним механізмом, крім випадків, коли він або вона: письмово відмовилися від його чи її права на повторний розгляд справи; або погоджується з вироком. При цьому слушно зазначає Г. Нуріджанян, що Статут не регулює процедуру

³⁰ Посібник зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінальний аспект) (н 27).

³¹ М Мазур, ‘Проект закону про внесення змін до КПК України щодо провадження *in absentia* (порівняльна таблиця)’ <<https://www.judge-mazur.in.ua/other/2025/3018>> (дата звернення 25.07.2025).

подання клопотань про повторний розгляд справи та його проведення. Ці упущення можуть бути виправлені в Правилах процедури та доказів, які будуть прийняті суддями Спеціального трибуналу³². Слід лише додати, що Статут не регулює й те, чи зобов'язана особа подати заяву / інший документ про згоду з вирокком, та кому подається ця заява / інший документ (якщо позиціонується потреба письмової форми), та заява / документи про відмову від права на повторний розгляд, і строки подання. Ці питання також треба буде вирішувати у Правилах процедури і доказування.

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки, додатково звернемо увагу на деякі дискусійні питання. Статут Трибуналу містить достатній перелік положень, які гарантують право на справедливий судовий розгляд та здатні його забезпечити для обвинувачених у злочині агресії проти України. Утім, складність застосування деяких з них полягає у їх оціночних формулюваннях: це стосується у першу чергу провадження *in absentia*.

Водночас стосовно певних формулювань можна висловити такі зауваження та пропозиції:

- щодо одного з формулювань *non bis in idem* стосовно неможливості для особи, засудженої Трибуналом, постати перед національним судом України за вчинення тих самих діянь, вказано лише засудження особи, і не вказано її виправдання Трибуналом;
- у ст. 19 Статуту Трибуналу не вказано, з якого моменту особи користуються переліченими у статті правами, а ч. 1 цієї статті не містить положення про роз'яснення особі прав, які вона має у розслідуванні;
- доречність вжиття сполучника “або” у положенні: обвинувачений був належним чином повідомлений, або йому було вручено, або іншим чином повідомлено шляхом публікації в засобах масової інформації, або повідомлення до його або її держави проживання або громадянства про: обвинувальний акт; дату, час і місце проведення слухання; та наслідки неявки до Трибуналу;
- прогальність регламентації права на повторний розгляд та відмови від нього.

У Правилах процедури і доказування треба врегулювати у можливих межах такі питання: момент, з якого особа користується визначеними правами у розслідуванні; роз'яснення особі прав, які вона має у розслідуванні; момент, з якого виникає статус підозрюваного; заходи, які можуть бути застосовані до сторони захисту у порядку ст. 38 Трибуналу, умови пропорційності їх застосування; інтереси правосуддя у контексті провадження *in absentia*; критерії допустимості форм повідомлення у провадженні *in absentia*; чи зобов'язана особа подати заяву / інший документ про згоду з вирокком, та кому подається ця заява / інший документ (якщо позиціонується потреба письмової форми), та заява / документи про відмову від права на повторний розгляд, і строки подання.

³² Nuridzhanian (n 12).

REFERENCES

Bibliography

Edited books

1. Klamberg M (ed), *Commentary on the Law of the International Criminal Court* (Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2017).
2. Triffterer O, Ambos K (eds), *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary* (3rd edn, C.H. Beck, Hart, Nomos 2016).

Journal articles

3. Glusman G M, 'Justice from the General Assembly: An International Tribunal for the Crime of Aggression in Ukraine' [2024] 3(1) *Chicago Journal of International Law Online* <<https://cjl.uchicago.edu/online-archive/justice-general-assembly-international-tribunal-crime-aggression-ukraine> (accessed 25.07.2025).
4. Korynevych A, 'Robota po stvorenii Spetsialnoho trybunalu shchodo zlochyну ahresii proty Ukrainy: podii ta fakty' [2022] 2 *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* 7–8 (in Ukrainian).
5. Korynevych A, Korotkyi T, 'Spetsialnyi trybunal shchodo zlochyну ahresii proty Ukrainy: realpolitik proty nevidvorotnosti pokarannia za zlochyну ahresii' [2022] 2 *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* 33–42 <https://doi.org/10.36952/uail.2022.2.33-42> (in Ukrainian).
6. Korynevych A, Korotkyi T, Pashkovskiy M, 'Polityko-pravovi aspekty stvorennia Spetsialnoho trybunalu shchodo zlochyну ahresii proty Ukrainy' [2024] 1 *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* 20–31 <https://doi.org/10.36952/ujil.2024.1.20-31> (in Ukrainian).

Conference papers

7. Hloviuk I V, 'Deiaki pytannia kola uchasykiv kryminalnoho provadzhennia (u aspekti "voiennykh" zmin do KPK Ukrainy)' in *Kryminalna yustytisia v Ukraini: realii ta perspektyvy: materialy Kruhloho stolu (23 veresnia 2022 roku)* (Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav 2022) 136–141 (in Ukrainian).

Websites

8. Dannenbaum T, 'Mechanisms for Criminal Prosecution of Russia's Aggression Against Ukraine' (March 10, 2022) <<https://www.justsecurity.org/80626/mechanisms-for-criminal-prosecution-of-russias-aggression-against-ukraine>> (accessed 25.07.2025).
9. Nuridzhanian G, 'The newly established Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine: jurisdiction, immunities and due process' <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5359650> (accessed 25.07.2025).
10. Scheffer D, 'The Case for Creating a Special Tribunal to Prosecute the Crime of Aggression Committed Against Ukraine (Part IV)' (September 28, 2022) <<https://www.justsecurity.org/83290/tribunal-crime-of-aggression-part-four-2>> (accessed 25.07.2025).
11. Trahan J, 'The Case for Creating a Special Tribunal to Prosecute the Crime of Aggression Against Ukraine (Part III)' (September 26, 2022) <<https://www.justsecurity.org/83238/tribunal-crime-of-aggression-part-three>> (accessed 25.07.2025).
12. Mazur M, 'Proiekt zakonu pro vnesennia zmin do KPK Ukrainy shchodo provadzhennia in absentia (porivnialna tablytsia)' <<https://www.judge-mazur.in.ua/other/2025/3018>> (accessed 25.07.2025) (in Ukrainian).
13. Mereshchuk V, 'Iryna Mudra: "Spetstrybunal shchodo rosiiskoi ahresii — unikalnyi: my stvoriuemo yoho pid chas viiny, a ne pislia yii zavershennia"' (23 chervnia 2025) <https://lb.ua/pravo/2025/06/23/683239_irina_mudra_spetstrybunal_shchodo.html> (accessed 25.07.2025) (in Ukrainian).
14. Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi pidpysav uhodu pro stvorennia Spetsialnoho trybunalu shchodo zlochyну ahresii proty Ukrainy (25 chervnia 2025 roku) <<https://>

Ірина Гловіук, Володимир Гринюк

mfa.gov.ua/news/prezident-ukrayini-volodimir-zelenskij-pidpisav-ugodu-pro-stvorennya-specialnogo-tribunalu-shchodo-zlochynu-agresiyi-proti-ukrayini (accessed 25.07.2025) (in Ukrainian).

15. Spetsialnyi trybunal shchodo zlochynu ahresii proty Ukrainy (Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy, 27 travnia 2025 roku) <<https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/specialnij-tribunal-shchodo-zlochynu-agresiyi-proti-ukrayini>> (accessed 25.07.2025) (in Ukrainian).

Iryna Hloviuk
Volodymyr Hryniuk

SOME ISSUES CONCERNING THE RIGHT TO A FAIR TRIAL UNDER THE STATUTE OF THE SPECIAL TRIBUNAL FOR THE CRIME OF AGGRESSION AGAINST UKRAINE

ABSTRACT. The article examines the procedural aspects of proceedings before the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine in terms of the right to a fair trial. For this purpose, the general stages of proceedings in the tribunal are identified, which may be further specified with the adoption of the Rules of Procedure and Evidence. The authors have identified and briefly described the following stages of proceedings before the Special Tribunal: 1) initiation of an investigation; 2) decision on investigation and its conduct; 3) preparation of the indictment by the Prosecutor and its approval by the investigating judge; 4) preliminary proceedings and referral of the case to the Judicial Chamber for trial; 5) Trial proceedings (main proceedings); 6) Appeal against the decision of the Special Tribunal before the Appeals Chamber; 7) Enforcement of the sentence.

The rights of the accused person during proceedings before the tribunal are examined and analysed as a separate component of the right to a fair trial. The need to ensure that the persons involved in the investigation of crimes of aggression against Ukraine are informed of their rights is emphasised, which should be provided for additionally in the rules of procedure and evidence. Cases of ensuring the right to personal and professional defence and the possibility of its restriction in accordance with Article 26 of the Statute of the Tribunal are considered and analysed. The importance of introducing the institution of in absentia is emphasised and the procedural conditions for its application are specified.

The need for additional regulation of the following issues in the proceedings of the Special Tribunal is summarised: clarification of the moment from which a person enjoys certain rights in the investigation; the obligation to inform a person of its rights in the investigation; determining the moment from which a person acquires the status of a suspect; clarification of the list of measures that may be applied to the defending party in accordance with Article 38 of the Statute of the Tribunal, the conditions for their proportional application; determination of the interests of justice in the context of proceedings in absentia; determination of the criteria for the admissibility of forms of notification in proceedings in absentia, etc.

KEYWORDS: Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine; proceedings before the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine; right to a fair trial before the Special Tribunal; stages of proceedings before the Special Tribunal; rights of parties to proceedings before the Special Tribunal; proceedings in absentia before the Special Tribunal).

II. Практика ЄСПЛ як орієнтир на шляху до утвердження стандартів справедливого суду

DOI: 10.33498/Юш-2025-09-033

Роман Бараннік

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-1202-5535>
0667202628roman@gmail.com

Оксана Кучинська

докторка юридичних наук, професорка,
заслужена юристка України,
професорка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3464-4798>
oksana.kuchynska@knu.ua

УДК 343.1

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОРІЄНТИР У ЗАСТОСУВАННІ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ

Анотація. У рамках розвитку доктринального розуміння кримінального процесу особливої актуальності набуває проблема використання оціночних понять. Оціночні поняття традиційно не мають чітких нормативних меж і потребують тлумачення в кожному конкретному випадку правозастосування. Їхня невизначеність створює ризики для реалізації принципу верховенства права і його складового принципу – правової визначеності, передбачуваності правозастосування та захисту прав людини. Особливої ваги ця проблема набуває в умовах правової трансформації та євроінтеграційного курсу України, що передбачає узгодження національного законодавства з європейськими стандартами.

Метою статті є дослідження ролі практики Європейського суду з прав людини у тлумаченні та застосуванні оціночних понять у кримінальному процесі, а також з'ясування способів, за допомогою яких така практика може слугувати орієнтиром для національного правозастосування.

У статті проаналізовано нормативну природу оціночних понять, що застосовуються в кримінальному процесі України (зокрема, “розумний строк”, “обгрунтована підозра”, “достатні підстави”, “справедливий суд”, “необхідність тримання під вартою”), та встановлено, що їх зміст у більшості випадків не визначений на рівні законодавства. Автори обгрунтовують, що саме практика ЄСПЛ є ключовим компенсаторним механізмом, який уможливорює тлумачити оціночні поняття відповідно до принципів верховенства права, правової визначеності.

© Роман Бараннік, Оксана Кучинська, 2025

ності та заборони свавільного втручання держави. У статті розглянуто конкретні прецеденти ЄСПЛ (справи *Sunday Times v. UK*, *Fox, Campbell and Hartley v. UK*, *Letellier v. France*, *Liivik v. Estonia* та ін.), у яких Суд формує сталі підходи й орієнтири до тлумачення і застосування оцінних категорій. Визначено, що практика ЄСПЛ виконує стабілізаційну, методологічну та орієнтувальну функції в правозастосуванні, сприяючи єдності судової практики та зміцненню гарантій здійснення справедливого судочинства.

У статті узагальнено, що для ефективного застосування оцінних понять необхідним є впровадження підходів, сформованих ЄСПЛ, в українську правозастосовну практику. Це дасть змогу досягти балансу між гнучкістю правового регулювання та правовою визначеністю, а також зміцнити механізми захисту прав особи в кримінальному провадженні.

Ключові слова: оцінні поняття; кримінальний процес; кримінальне провадження; практика ЄСПЛ; захист прав людини; права, свободи та законні інтереси учасників; судова практика; судовий розгляд.

У сучасному правозастосуванні дедалі більшого значення набувають оцінні поняття як особливі правові конструкції, зміст яких не має фіксованих меж і потребує інтерпретації в кожному конкретному випадку. Вони широко застосовуються як у національному, так і в міжнародному праві. Свого розвитку вони набувають і завдяки положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція).

Яскравим прикладом оцінних понять є закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) поняття: “складність кримінального провадження”, “розумний строк”, “справедливий суд”, “необхідність застосування запобіжного заходу”, “достатні підстави” та ін.¹ Їх використання, з одного боку, забезпечує гнучкість реагування на обставини конкретного кримінального провадження, однак водночас створює ризики неоднозначного тлумачення, правової невизначеності та навіть свавільного втручання держави в права особи.

В умовах таких викликів особливу роль відіграє практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), яка формує орієнтири тлумачення оцінних категорій на основі принципів верховенства права, правової визначеності та справедливості. Вона сприяє єдності підходів до розуміння загальних формулювань, особливо за відсутності чітких законодавчих дефініцій або за розбіжності в національному правозастосуванні.

Для України, що перебуває у процесі правової трансформації та європейської інтеграції, звернення до стандартів ЄСПЛ має особливу актуальність. Наявна слідча й судова практика свідчить про нерівномірність застосування оцінних понять насамперед у питаннях затримання, доступу до правової допомоги, допустимості доказів, розумних строків розгляду справи, відкритості судового процесу та інших. Урахування позицій ЄСПЛ у цих випадках сприяє гармонізації національної практики із загальноєвропейськими стандартами, підвищує якість судових рішень і посилює гарантії справедливого судочинства. Крім того, реформи у сфері кримінального процесу, що реалі-

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>> (дата звернення 22.07.2025).

зуються в контексті євроінтеграції, передбачають адаптацію кримінального провадження до стандартів ЄСПЛ.

Відповідно до ч. 4 і ч. 5 ст. 9 КПК України у разі колізії між його положеннями та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, застосовуються положення таких договорів, а саме законодавство підлягає застосуванню з урахуванням практики ЄСПЛ. Згідно з ч. 1 ст. 17 Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” Конвенція, а також рішення ЄСПЛ є джерелами права для судів². Це не лише підкреслює відкритість української правової системи до міжнародних стандартів, а й установлює обов'язок орієнтуватися на практику Суду при тлумаченні та застосуванні норм кримінального процесу. В умовах відсутності чітких дефініцій оціночних понять у національному законодавстві саме ЄСПЛ виконує стабілізуючу й тлумачну функцію для забезпечення правової визначеності, ефективного захисту прав людини й узгодження української правозастосовної практики з європейськими правовими орієнтирами.

Проблематика оціночних понять уже тривалий час перебуває в центрі уваги юридичної науки. Питання їхнього визначення, застосування та впливу на правозастосування досліджували такі українські вчені, як О. Капліна, В. Касинюк, Е. Кісілюк, К. Оробець, О. Пашенко, В. Пітецький, О. Смаглюк, І. Тітко, О. Ус, Є. Фролов, С. Харитонов, С. Шапченко, О. Юхно та ін. Незважаючи на значну кількість публікацій, наукові підходи до оцінки цих понять залишаються різними – від критики їх використання – до визнання їх важливою складовою правового регулювання.

Водночас вітчизняна наука активно досліджує питання впровадження європейських стандартів прав людини в українське законодавство і судову практику. Цим аспектам присвячено праці М. Гребенюка, Л. Грицаєнко, В. Завгороднього, В. Короля, В. Львовичкіна, А. Марченка, О. Кучинської, П. Пушкаря, Т. Фулей, В. Юрчишина. Їхні дослідження сприяли формуванню підходів до розуміння практики ЄСПЛ як орієнтира для розвитку кримінального процесу в Україні.

Попри це, комплексне вивчення взаємозв'язку між застосуванням оціночних понять і практикою ЄСПЛ лишається недостатньо опрацьованим у науковій літературі. Саме тому поглиблене дослідження цієї проблематики видається актуальним як для теорії права, так і для вдосконалення практики кримінального провадження в Україні.

Відповідно метою статті є з'ясування ролі практики Європейського Суду з прав людини у тлумаченні та застосуванні оціночних понять, а також

² Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>> (дата звернення 22.07.2025).

виявлення механізмів, за допомогою яких така практика може виступати орієнтиром для національного правозастосування в Україні.

Дослідження правової природи та особливостей застосування оціночних понять фокусується на взаємозв'язку між необхідністю гнучкості правових конструкцій і ризиком правової невизначеності. У цьому контексті особливого значення набуває можливість їх нормативної, доктринальної або судової конкретизації з метою гарантування основоположних принципів правосуддя, передбачуваності та законності правозастосування.

Цей підхід відображено й у наукових дослідженнях, присвячених вивченню походження та функціонування оціночних категорій у кримінальному процесі. Так, І. Тітко у своїй монографії підкреслює, що значна частина таких понять у кримінальному процесуальному праві України має міжнародне походження, зокрема походить із Загальної декларації прав людини 1948 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., а також Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цьому контексті вчений звертає увагу на такі правові конструкції, як “поводження, що принижує гідність”, “справедливий розгляд”, “достатньо часу та можливостей для захисту”, “невиправдана затримка”, “виняткові обставини” та інші, наголошуючи на їхній оціночній природі й потребі тлумачення на рівні судової практики³.

Подібної позиції дотримується й О. Капліна, яка, досліджуючи проблематику тлумачення норм кримінального процесуального права, підкреслює, що саме невизначеність оціночних понять становить джерело ризиків для реалізації прав людини. На її думку, поняття, що використовуються в установленому загальнозрозумілому значенні, не потребують додаткової дефініції. Водночас ті, що допускають багатозначність або мають міжгалузеву природу, повинні отримати нормативне визначення або бути конкретизовані через стабільну судову практику⁴.

Професор О. Юхно у своїй праці зазначає, що сучасний КПК України містить велику кількість понять оціночного характеру, таких як “розумні строки”, “достатні підстави”, “обґрунтована підозра”, “достатні докази” тощо. Частина з них має обмежене законодавче розкриття або взагалі позбавлена конкретних орієнтирів для застосування. У цьому контексті науковець наголошує, що використання подібних дефініцій є допустимим лише за наявності чітких інструментів їх конкретизації. У протилежному випадку це призводить до непередбачуваності правозастосовної діяльності, порушення принципів змагальності, рівності сторін і справедливості судового процесу⁵.

³ І Тітко, *Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України* (Право 2010).

⁴ О Капліна, ‘Правозастосовне тлумачення судом норм кримінального процесуального права’ (автореф дис д-ра юрид наук, 2009).

⁵ О Юхно, ‘Теоретичні та прикладні проблемні питання щодо оціночних понять у чинному КПК України та шляхи їх удосконалення’, *Проблеми теорії та практики кримінального провадження: матеріали кругл. столу* (м. Харків, 17 черв. 2021 р.) (В Сокурєнко (голова редкол), ХНУВС 2021) 79–83.

Цей висновок безпосередньо перегукується з підходами ЄСПЛ, який у своїй практиці не лише визнає допустимість використання оціночних понять у кримінальному провадженні, а й вимагає їх конкретизації через сталі правові критерії. Саме тому практика ЄСПЛ може й повинна розглядатися як ключовий компенсаторний механізм у тих випадках, коли національне законодавство залишає зміст оціночних понять відкритим або суперечливим.

К. Оробець, досліджуючи проблему оціночних понять через аксіологічний підхід, розкриває їх не лише як лінгвістичні чи юридично-технічні конструкції, а як інструменти фіксації ціннісного ставлення до суспільно значущих або небезпечних явищ. У його дослідженні виокремлюються такі базові елементи оціночного поняття: предмет оцінки, критерії оцінки, аксіологічна шкала (цінність / антицінність) та межі оцінки. Вчений переконливо доводить, що саме об'єктивна й стабільна судова практика (зокрема, практика ЄСПЛ) є одним з головних засобів уникнення свавільного правозастосування, оскільки встановлює контрольовані та відтворювані критерії інтерпретації⁶.

Подібну позицію поділяє й О. Ус, який наголошує на неприпустимості абсолютної свободи розсуду під час застосування оціночних понять. На його думку, тлумачення таких понять має відбуватися з урахуванням не лише змісту норм, а й загально визнаних стандартів правозастосування, які закріплені у практиці міжнародних судових інституцій, передусім ЄСПЛ⁷.

Ми переконані, що в контексті застосування оціночних понять важливим стає не лише їх конкретизація на рівні законодавства чи судової практики, а й вироблення спільних підходів до їх застосування, що забезпечить належний баланс між гнучкістю правових конструкцій і принципом правової визначеності.

Особливого значення у цьому контексті набуває практика Європейського суду з прав людини, яка виконує функцію стабілізації: вона не тільки формує стандарти тлумачення загально визнаних категорій, а й визначає допустимі межі їх застосування. Суд послідовно наголошує, що норма права повинна бути сформульована так, аби особа могла орієнтуватися у своїй поведінці та оцінювати можливі правові наслідки.

Питання застосування оціночних понять безпосередньо пов'язане з принципом правової визначеності, який, як за практикою ЄСПЛ, так і відповідно до тлумачення Венеційської комісії, є одним із фундаментальних елементів верховенства права⁸. У рішенні у справі *Санді Таймс проти Спо-*

⁶ К. Оробець, 'Оціночні поняття у кримінальному праві: аксіологічний підхід' [2021] 11 Jurnalul juridic national: teorie și practică 63–68.

⁷ О. Ус, 'Кваліфікація злочину, склад якого містить оціночну ознаку' [2018] 2(2) Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки 63–67.

⁸ Доповідь про правовладдя, CDL-AD(2011)003rev, ухвалена Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.) <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=file=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=file=CDL-AD(2011)003rev2-ukr)> (дата звернення 22.07.2025).

лученого Королівства (1979)⁹ ЄСПЛ підкреслив, що правова норма не може вважатися законом у розумінні Конвенції, якщо вона не дозволяє особі з достатнім ступенем передбачуваності визначити наслідки своєї поведінки. При цьому Суд визнав припустимість певної частки “невизначеності”, якщо особа може з розумним ступенем точності прогнозувати наслідки (п. 49–50). Аналогічний підхід підтверджено в рішенні *Гешмен і Герруп проти Сполученого Королівства* (1999)¹⁰, де наголошено, що навіть за умов суддівського тлумачення його межі не можуть бути настільки широкими, щоб створювати непередбачуваність. Відсутність чітких орієнтирів, як зазначає Суд, призводить до свавільного застосування закону, підриває принцип правової визначеності та довіру до правосуддя.

У справі *Сілвер та інші проти Сполученого Королівства* (1983)¹¹ ЄСПЛ підкреслив, що закони можуть містити певну гнучкість, однак їх формулювання мають бути достатньо ясними, щоб запобігати свавіллю (п. 87). Так само у *Лійвік проти Естонії* (2009) Суд знову звернув увагу на небезпеку “широких і нечітких понять”¹², констатувавши порушення ст. 7 Конвенції через відсутність чіткого визначення поняття “значна шкода”. ЄСПЛ підкреслив, що норма повинна бути сформульована так, щоб особа могла з розумним ступенем точності передбачити правові наслідки своєї поведінки, оскільки розмитість чи нестабільність тлумачення створює ризик свавілля з боку органів правозастосування.

Водночас ЄСПЛ послідовно наголошує, що абсолютна точність законодавства є недосяжною, оскільки мова права повинна залишати простір для тлумачення. Так, у справі *S.W. проти Сполученого Королівства* (§ 36)¹³ Суд підкреслив, що закони можуть містити певну невизначеність, зумовлену необхідністю їх застосування до змінних обставин, однак ця невизначеність не повинна позбавляти особу можливості передбачити наслідки своїх дій. Аналогічний підхід висловлено у справі *Коккінакіс проти Греції* (§ 52)¹⁴, де ЄСПЛ наголосив, що норми можуть містити загальні формулювання, але їх зміст і межі застосування повинні бути визначеними через судову практику таким чином, щоб забезпечити юридичну визначеність і захист від свавілля.

Ці підходи набувають особливої ваги для української правозастосовної практики, де вказані категорії не мають законодавчих дефініцій, а стандар-

⁹ *Sunday Times v. United Kingdom*. European Court of Human Rights. App. 6538/74. Judgment. 26 April 1979 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>> (accessed 13.07.2025)

¹⁰ *Hashman and Harrup v. the United Kingdom*. European Court of Human Rights. App. 25594/94. Judgment. 25 November 1999 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58365>> (accessed 19.07.2025).

¹¹ *Silver and others v. the United Kingdom*. European Court of Human Rights. Apps 5947/72, 6205/73, 7052/75... Judgment. 25 March 1983 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57577>> (accessed 19.07.2025).

¹² *Liivik v. Estonia*. European Court of Human Rights. App 12157/05. Decision. 12 February 2008 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85151>> (accessed 19.07.2025).

¹³ *S.W. v. the United Kingdom*. European Court of Human Rights. App 20166/92. Decision. 14 January 1994 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57985>> (accessed 19.07.2025).

¹⁴ *Kokkinakis v. Greece*. European Court of Human Rights. App 14307/88. Judgment. 25 May 1993 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827>> (accessed 19.07.2025).

ти їх тлумачення залишаються нерозробленими. Як справедливо зауважує Ю. Хім'як, практика ЄСПЛ, зокрема у справі *Liivik v. Estonia*, чітко демонструє, що застосування надто розмитих критеріїв, таких як “значна шкода” чи “моральна шкода”, без належної конкретизації може бути визнане таким, що суперечить вимогам Конвенції¹⁵.

Одним із найчутливіших питань кримінального процесу є обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Відповідно до ст. 177 КПК України підставами для обрання такого заходу є ризики ухилення підозрюваного чи обвинуваченого від правосуддя, незаконного впливу на свідків, знищення доказів або вчинення нового кримінального правопорушення. Усі ці критерії є оціночними поняттями за своєю природою, що відкриває можливості для формального, а інколи й свавільного їх застосування. Як результат – порушення прав учасників кримінального провадження.

Європейський суд з прав людини у справі *Вемгофф проти Німеччини* (27 червня 1968 р., § 12) зазначив, що тримання особи під вартою допустиме лише за наявності “відповідних і достатніх підстав”, які виправдовують таке втручання з огляду на конкретні обставини справи¹⁶. Цю позицію Суд підтвердив у справі *Ягджи та Саргін проти Туреччини* (8 червня 1995 р., § 52), наголосивши, що за відсутності таких підстав особа має бути звільнена й перебувати на волі до судового розгляду¹⁷.

Серед обставин, що можуть вважатися належним виправданням тримання під вартою, ЄСПЛ виокремлює: ризик ухилення від правосуддя, небезпеку перешкоджання встановленню істини (зокрема, тиск на свідків чи знищення доказів), вчинення нових правопорушень або загрозу громадському порядку (*Летельє проти Франції*, 26 червня 1991 р., § 51). Водночас посилення лише на тяжкість обвинувачення, абстрактні припущення чи шаблонні формулювання не можуть слугувати достатнім обґрунтуванням для обмеження свободи особи¹⁸. ЄСПЛ наголошує, що суди зобов'язані кожного разу індивідуально оцінювати ситуацію, наводити переконливі аргументи на користь застосування тримання під вартою та перевіряти можливість застосування альтернативних запобіжних заходів.

Поняття “обґрунтована підозра” (*reasonable suspicion*) є одним із ключових оціночних проваджень у кримінальному провадженні, особливо при вирішенні питань про затримання чи обрання запобіжного заходу. Його особливість полягає в тому, що воно не має законодавчо закріпленого визначення, але водночас виконує критично важливу функцію гаранту-

¹⁵ Ю Хім'як, ‘Оціночні кримінально-правові поняття та вимога визначеності закону у рішеннях Європейського суду з прав людини’ [2011] 2 Вісник Національної академії прокуратури України 65–70

¹⁶ *Wemhoff v. Germany*. European Court of Human Rights. App 2122/64. Judgment. 27 June 1968 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57595>> (accessed 19.07.2025).

¹⁷ *Yagci and Sargin v. Turkey*. European Court of Human Rights. Apps 16419/90, 16426/90. Judgment. 08.06.1995 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57938>> (accessed 19.07.2025).

¹⁸ *Letellier v. France*. European Court of Human Rights. App 12369/86. Judgment. 26 June 1991 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57678>> (accessed 19.07.2025).

вання прав учасників провадження. У справі *Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства* (1990, § 32) ЄСПЛ підкреслив, що “обґрунтована підозра” не може ґрунтуватися виключно на внутрішніх переконаннях чи припущеннях правоохоронців. Її має підтверджувати сукупність фактів або інформації, яка б переконала об’єктивного спостерігача у можливій причетності особи до вчинення правопорушення¹⁹.

Отже, ЄСПЛ сформулював підхід, який одночасно виконує дві функції: забезпечує ефективний контроль за втручанням держави в права особи та визначає межі допустимого тлумачення цієї категорії, запобігаючи її свавільному чи надмірно розширеному застосуванню. Цей підхід ґрунтується на принципах правової визначеності, обґрунтованості й неупередженості й зобов’язує органи влади ретельно обґрунтовувати рішення про обмеження особистої свободи.

Практика ЄСПЛ щодо тлумачення поняття “обґрунтована підозра” демонструє, що навіть у ситуаціях, які за своєю природою передбачають певну дискретність правозастосування, застосування оціночних категорій не повинно виходити за межі, установлені принципами правової визначеності та захисту прав людини. Обрана стратегія важлива і для інших сфер кримінального провадження, де використовуються оціночні поняття, зокрема такі, як “істотна шкода” чи “тяжкі наслідки”, застосування яких в українській практиці часто залишається поза межами чітких критеріїв.

Питання дотримання розумного строку розглянуто у справі *Матцнеттер проти Австрії* (1969), яка стала основоположною для формування підходів Суду до оцінки цієї категорії²⁰. ЄСПЛ наголосив, що вирішення питання про відповідність тривалості провадження вимогам Конвенції не може бути зведене до формального підрахунку часу. Натомість застосовується комплексний підхід, що враховує низку обставин кожної конкретної справи. Серед них Суд визначив такі основні критерії:

1. Складність справи – аналізується характер обвинувачень, обсяг доказів, кількість епізодів, процесуальні труднощі та інші аспекти, що могли об’єктивно впливати на тривалість розгляду.
2. Поведінка заявника – оцінюється, чи сприяв заявник затягуванню розгляду справи, чи, навпаки, використовував свої права сумлінно та активно захищав свої інтереси.
3. Дії органів влади – Суд звертає увагу на ефективність і оперативність дій органів слідства, прокуратури та суду, а також на наявність чи відсутність невинуватих затримок з їхнього боку.

¹⁹ Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom. European Court of Human Rights. Apps 12244/86, 12245/86, 12383/86. Judgment. 30 August 1990 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57721>> (accessed 19.07.2025).

²⁰ Matznetter v. Austria. European Court of Human Rights. App 2178/64. Judgment. 10 November 1969 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57537>> (accessed 19.07.2025).

Надалі ці підходи підтверджені, зокрема, у справах *Кеніг проти Німеччини* (1978)²¹, *Бухгольц проти Німеччини* (1981)²², *Фрайдлендер проти Франції* (2000)²³ і стали основою стабільної позиції ЄСПЛ щодо “розумного строку”.

Особливо важливою є теза Суду про те, що навіть незначні затримки, які самі по собі могли б здаватися несуттєвими, у сукупності можуть порушувати Конвенцію, якщо вони негативно впливають на якість правосуддя. Це підкреслює відповідальність держави за належну організацію кримінального провадження та недопущення безпідставного затягування процедур, що має стати одним із ключових орієнтирів для української правозастосовної практики.

Ці критерії були сприйняті й адаптовані в національному кримінальному процесуальному законодавстві України, зокрема через положення статей 28, 114, 197 та інших КПК України, що стосуються строків досудового розслідування, судового розгляду, тримання під вартою. Водночас практика їх застосування залишається нерівномірною, що потребує подальшого врахування позицій ЄСПЛ для запобігання свавільним затягуванням процесуальних строків та зміцнення гарантій ефективного судочинства, що послугує належному утвердженню й реалізації прав учасників кримінального провадження.

Висновки. Оціночні поняття є невід’ємним елементом юридичної техніки, що дає змогу гнучко адаптувати правозастосування до обставин конкретної справи. Водночас їх використання без належної нормативної або судової конкретизації створює серйозні ризики для дотримання принципів правової визначеності, передбачуваності та заборони свавільного втручання держави у права особи. У кримінальному процесі ці ризики особливо загрозливі, оскільки йдеться про обмеження фундаментальних прав – свободи, недоторканності особи.

Наукова доктрина (Юхно, Оробець, Капліна, Безруков та ін.) переконливо обґрунтовує, що лише через системну практику тлумачення та вироблення критеріїв застосування можна забезпечити правову визначеність при використанні оціночних категорій. У цьому контексті саме практика Європейського суду з прав людини виступає найбільш авторитетним джерелом правових стандартів. Отже, ЄСПЛ водночас визнає, що закон не може бути абсолютно точним і допускає вживання певних формулювань, які залишають простір для тлумачення. Однак межі такого тлумачення мають бути визначені як у самій нормі, так і через судову практику, що забезпечує однаковість її застосування. Суд фактично пропонує збалансовану форму між

²¹ König v. Germany. European Court of Human Rights. App 6232/73. Judgment. 28 June 1978 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57512>> (accessed 19.07.2025).

²² Buchholz v. Germany. European Court of Human Rights. App 7759/77. Judgment. 6 May 1981 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57451>> (accessed 19.07.2025).

²³ Frydlander v. France. European Court of Human Rights. App 30979/96. Judgment. 27 June 2000 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58762>> (accessed 19.07.2025).

необхідністю гнучкості правового регулювання та вимогою правової визначеності.

Значення практики ЄСПЛ у цій сфері полягає в тому, що Суд не лише констатує порушення Конвенції у конкретних справах, а й розробляє методологічні підходи до тлумачення оціночних понять, встановлює критерії, які надалі застосовуються як у міжнародному, так і в національному правозастосуванні. Зокрема, у рішеннях Суду щодо таких понять, як “обґрунтована підозра”, “розумний строк”, “необхідність у демократичному суспільстві”, “відповідні і достатні підстави” простежується системна робота над виробленням чітких орієнтирів для їх застосування. Зокрема, вони ґрунтуються на принципах правової визначеності; тесті пропорційності під час обмеження прав; вимозі обґрунтування рішень, що базуються на оціночних поняттях; забезпеченні ефективного захисту прав особи.

Для України, яка перебуває в процесі гармонізації національного права з європейськими стандартами, ці підходи мають не лише методологічне, а й практичне значення. Імплементація позицій ЄСПЛ у кримінальне процесуальне право сприяє зміцненню гарантій прав людини, забезпеченню єдності судової практики та підвищенню рівня правового захисту особи.

Врахування рішень ЄСПЛ має стати не декларативним, а дієвим механізмом забезпечення якості кримінального провадження, зміцнення правової визначеності й ефективного захисту прав людини в Україні.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Titko I, *Otsinni poniattia u kryminalno-protseusualnomu pravi Ukrainy* (Pravo 2010) (in Ukrainian)

Journal articles

2. Khim'iak Yu, 'Otsinochni kryminalno-pravovi poniattia ta vymoha vyznachenosti zakonu u rishenniakh Yevropeiskoho sudu z prav liudyny' [2011] 2 *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy* 65–70 (in Ukrainian).
3. Orobets K, 'Otsinochni poniattia u kryminalnomu pravi: aksiolohichni pidkhid' [2021] 11 *Jurnalul juridic national: teorie si practică* 63–68 (in Ukrainian).
4. Us O, 'Kvalifikatsiia zlochyну, sklad yakoho mistyt otsinochnu oznaku' [2018] 2(2) *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriia: Yurydychni nauky* 63–67 (in Ukrainian).

Theses

5. Kaplina O, 'Pravozastosovne tлумachennia sudom norm kryminalnogo protseusualnogo prava' (avtoref dys d-ra yuryd nauk, 2009) (in Ukrainian).

Conference papers

6. Yukhno O, 'Teoretychni ta prykladni problemni pytannia shchodo otsinochnykh poniat u chynnomu KPK Ukrainy ta shliakhy yikh udoskonalennia', *Problemy teorii ta praktyky kryminalnogo provadzhennia: materialy kruhl. stolu (m. Kharkiv, 17 cherv. 2021 r.)* (V Sokurenko (holova redkol), KhNUVS 2021) 79–83.

Roman Barannik
Oksana Kuchynska

THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AS A GUIDELINE FOR THE APPLICATION OF EVALUATIVE CONCEPTS

ABSTRACT. Within the framework of developing a doctrinal understanding of criminal procedure, the issue of using evaluative concepts is becoming particularly relevant. Evaluative concepts traditionally do not have clear normative boundaries and require interpretation in each specific case of law enforcement. Their uncertainty creates risks for the implementation of the principle of the rule of law and its constituent principles of legal certainty, predictability of law enforcement and protection of human rights. This problem is particularly important in the context of Ukraine's legal transformation and European integration course, which involves bringing national legislation into line with European standards.

The purpose of this article is to examine the role of the European Court of Human Rights in interpreting and applying evaluative concepts in criminal proceedings, as well as to identify ways in which such practice can serve as a guide for national law enforcement.

The article analyses the normative nature of evaluative concepts used in criminal proceedings in Ukraine (in particular, "reasonable time", "reasonable suspicion", "sufficient grounds", "fair trial", "necessity of detention") and establishes that their content is in most cases not defined at the legislative level. The authors argue that it is the practice of the ECHR that is the key compensatory mechanism that allows evaluative concepts to be interpreted in accordance with the principles of the rule of law, legal certainty and the prohibition of arbitrary state interference. The article examines specific precedents of the ECHR (cases *Sunday Times v. UK*, *Fox, Campbell and Hartley v. UK*, *Letellier v. France*, *Liivik v. Estonia*, etc.), in which the Court forms consistent approaches and guidelines for the interpretation and application of evaluative categories. It is determined that the practice of the ECHR performs stabilising, methodological and guiding functions in law enforcement, contributing to the unity of judicial practice and strengthening guarantees for the implementation of fair trial.

The article concludes that for the effective application of evaluative concepts, it is necessary to introduce the approaches developed by the ECHR into Ukrainian law enforcement practice. This will allow achieving a balance between the flexibility of legal regulation and legal certainty, as well as strengthening the mechanisms for protecting the rights of individuals in criminal proceedings.

KEYWORDS: evaluative concepts; criminal process; criminal proceedings; ECHR practice; protection of human rights; rights, freedoms and legitimate interests of participants; judicial practice; trial.

Юрій Аленін

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального процесу
Національного університету “Одеська юридична академія”
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3094-7257>
criminal_process@onua.edu.ua

Олександр Торбас

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу
Національного університету “Одеська юридична академія”
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1465-4238>
torbas.oleksandr@gmail.com

Микола Стоянов

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету “Одеська юридична академія”
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4948-3288>
criminal_process@onua.edu.ua

УДК 343.13:341.231.14

ХИБНІ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ РІШЕНЬ ЄСПЛ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У статті автори досліджують питання хибного застосування та зловживання практикою ЄСПЛ у кримінальному процесі. Вказується, що ст. 9 КПК України, яка передбачає обов'язок здійснення кримінального провадження з урахуванням практики ЄСПЛ, у кримінальному процесі загалом виконується. Водночас порівняно стандартною практикою стало застосування нерелевантних рішень ЄСПЛ або зловживання відповідною практикою для досягнення позитивного результату у кримінальному провадженні.

Метою статті є аналіз хибних практик застосування рішень ЄСПЛ у національній і міжнародних судових системах, а також формулювання власних пропозицій щодо можливих способів вирішення цієї проблеми.

Автори зазначають, що саме на суд покладається обов'язок перевірити відповідну практику ЄСПЛ, оцінити обставини та факти конкретного кримінального провадження та застосувати релевантне рішення ЄСПЛ. Якщо тлумачення ЄСПЛ було використано в судовому рішенні, то інші правозастосувачі, шукаючи релевантну судову практику в Єдиному державному реєстрі судових рішень, ознайомлюватимуться та відповідно використовуватимуть не оригінальне рішення ЄСПЛ, а те тлумачення, яке було зроблено національним судом. Тому саме на суд покладається відповідальність у частині правильного застосування практики ЄСПЛ.

Також вчені звертають увагу на важливість визначення учасника кримінального провадження, який ініціював посилаючись на рішення ЄСПЛ. Якщо сторона кримінального провадження, навіть зловживаючи своїм правом, посилається на порівняно нерелевантну позицію ЄСПЛ, проте доводить необхідність її застосування в цьому конкретному випадку, то відбувається стандартний змагальний процес. Абсолютно іншою є ситуація, коли суд сам у рішенні посилається на тлумачення, які були надані ЄСПЛ. У такому випадку тягар доведення релевантності позиції ЄСПЛ покладається саме на суд, адже це відбувається за його ініціативи. Відповідно при оцінці правильності застосування практики ЄСПЛ важливе значення має суб'єкт, який ініціював використання відповідної практики в кримінальному процесі.

Ключові слова: кримінальне провадження; практика ЄСПЛ; зловживання, тлумачення.

Галузь кримінального процесу є однією з найбільш урегульованих галузей права, що притаманно не лише Україні, а й будь-якій іншій країні через потенційно допустиме обмеження прав, свобод і законних інтересів учасників кримінальних процесуальних відносин. Законодавець, визначаючи порядок здійснення кримінального провадження, повинен на рівні національного законодавства встановити всі допустимі процедури задля мінімізації ризику застосування необґрунтованого процесуального примусу. Водночас будь-яке кримінальне провадження є унікальним, а тому описати та нормативно закріпити всі можливі способи реалізації кримінальних процесуальних відносин неможливо. Саме тому в межах кримінального провадження особливе значення мають міжнародні правові стандарти, що використовуються як безумовний еталон мінімальних прав людини, які мають бути гарантовані незалежно від обставин самого кримінального провадження. І при дослідженні цих стандартів особливе місце посідає практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) як один з найбільш доступних та при цьому загальноприйнятих способів тлумачення основних прав і свобод людини, які закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹ (далі – Конвенція).

Ігнорувати значення практики ЄСПЛ для вітчизняного кримінального процесу неможливо, адже навіть у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) 2012 р. у ст. 9 чітко зазначено, що 'кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини'². Звертаємо увагу, що це положення

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 27.09.2025).

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

встановлює не право, а обов'язок для уповноважених учасників кримінального процесу напряду застосовувати тлумачення норм Конвенції, які містяться в рішеннях ЄСПЛ. Аналогічне правило передбачене і в Законі України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини", де в ст. 17 вказано, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду³. Знову-таки імперативна форма викладення цього правила не залишає у правозастосувачів можливості для будь-якого широкого тлумачення відповідного обов'язку та змушує їх застосовувати практику ЄСПЛ у своїй діяльності.

Маємо констатувати, що цей обов'язок виконується доволі активно. Натепер складно уявити судові рішення, в якому не містилася б цитата з того чи іншого рішення ЄСПЛ. Більше того, можна помітити тенденцію, відповідно до якої судді дедалі частіше починають користуватися рішеннями, в яких стороною була не Україна, а інші держави, демонструючи бажання застосовувати стандарти прав людини, які передусім є релевантними в інших європейських державах. Можна було б стверджувати, що мета законодавця досягнута й кримінальне провадження в Україні дійсно здійснюється "з урахуванням практики Європейського суду з прав людини". Проте прискіпливіший аналіз цього питання свідчить, що нерідко учасники кримінального процесу хибно застосовують практику ЄСПЛ, а інколи навіть зловживають нею, використовують її поза контекстом чи неправильно тлумачать первинний зміст судових рішень і використовують їх на свою користь. Непоодинокими також є випадки, коли рішення ЄСПЛ цитуються суддями виключно задля того, щоб виконати вимогу ст. 9 КПК України та продемонструвати, що вони в своїй діяльності враховують відповідну судову практику. Наприклад, відповідно до відомостей Єдиного державного реєстру судових рішень визначення "обґрунтована підозра", яке було надано в рішенні *Нечипорук і Йонкало проти України*⁴, цитується в понад 115 тисячах судових рішень. Інколи таке цитування буває доволі слушним і дає змогу краще зрозуміти правову проблему та способи її вирішення, але, як свідчить наш аналіз, у більшості випадків таке цитування надається без будь-якого релевантного тлумачення або пояснення зв'язку з провадженням, яке розглядається, а тому жодним чином не сприяє вирішенню кримінального провадження.

Як уже зазначалось, на доктринальному рівні питання правильного застосування практики ЄСПЛ у кримінальному процесі вже досліджувалось. Так, О. Сердюк у роботі "Практика Європейського суду з прав людини в

³ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

⁴ Нечипорук і Йонкало проти України (Заява № 42310/04). Рішення ЄСПЛ від 21 квітня 2011 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text> (дата звернення 27.09.2025).

Україні: прикладні аспекти”⁵ формулює перелік типових недоліків національної практики в частині застосування рішень ЄСПЛ. А. Ярмак і Д. Шарович у статті “Особливості та специфіка тлумачення і застосування національними судами положень ЄКПЛ та практики ЄСПЛ” проводять подібне дослідження, опираючись при цьому на результати дослідження ГО “Інститут прикладних гуманітарних досліджень”⁶. У роботі “Проблемні аспекти застосування практики ЄСПЛ судами України”⁷ О. Стороженко і О. Прогова вказують на необхідність активного інформування суддів з сучасною та релевантною практикою ЄСПЛ. У статті “Застосування практики Європейського суду з прав людини при розгляді судами справ про захист права власності”⁸ Л. Островська і Г. Тріпільський констатують, що, незважаючи на проблеми, які виникають у процесі застосування рішень ЄСПЛ, судді активно використовують їх у своїй практиці, що свідчить про здійснення перших важливих кроків на шляху до визнання та реального застосування практики ЄСПЛ у національній правовій системі.

Тож не можна стверджувати, що ця проблематика не мала відображення в правовій доктрині. Водночас слід констатувати, що досі залишається невирішеним питання подолання прикладів хибного застосування та зловживання практикою ЄСПЛ, у зв’язку з чим і виникла необхідність у проведенні цього наукового дослідження.

У статті ми поставили за мету дослідити хибні практики застосування рішень ЄСПЛ у національній і міжнародних судових системах, а також сформулювати власні пропозиції щодо можливих способів вирішення цієї проблеми.

Р. Бабанли і П. Пушкар, досліджуючи питання застосування практики ЄСПЛ, зазначають, що

на сьогодні можна констатувати проблему із релевантним застосуванням практики ЄСПЛ. Вона (ця проблема) виявляється у тому, що до певних правовідносин застосовуються рішення ЄСПЛ, які, просто кажучи, “не про те”. Інколи це виявляється у використанні цитат із рішень ЄСПЛ, які були сформульовані Судом за принципово інших обставин або таких, які обґрунтовують інші правові висновки, яких досяг Суд. Часто можна побачити посилання на рішення ЄСПЛ без контексту самої норми Конвенції, яка має застосовуватися, або без самого фактичного контексту рішення. Довільне трактування таких цитат, які іноді не відображають саму правову позицію ЄСПЛ, закріплену у справі, часто має місце навіть без ознайомлення з повним текстом рішення ЄСПЛ. Таке застосування практики ЄСПЛ може призводити до того, що певна правова проблема хоча наче й вирішується відповідно до загально визна-

⁵ О Сердюк, ‘Практика Європейського суду з прав людини в українських судах: прикладні аспекти’, *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: збірник наукових статей за матеріалами II Харківських міжнар.-правових читань. Ч. 1* (Харків, 2016) 18–25.

⁶ А Ярмак, Д Шарович, ‘Особливості та специфіка тлумачення і застосування національними судами положень ЄКПЛ та практики ЄСПЛ’ [2021] 4(92) Молодий вчений 284–287.

⁷ О Стороженко, О Прогова, ‘Проблемні аспекти застосування практики ЄСПЛ судами України’ [2021] 4/2 Економіка, фінанси, право 19–23.

⁸ Л Островська, Г Тріпільський, ‘Застосування практики Європейського суду з прав людини при розгляді судами справ про захист права власності’ [2021] 4 Нове Українське право 44–49.

них стандартів практики ЄСПЛ, однак насправді не враховуватиме цілком проти-
лежну ситуацію⁹.

Хоча автори прямо не застосовували термін “зловживання”, ми вважає-
мо, що застосування нерелевантного рішення ЄСПЛ власне має підпадати
саме під цю категорію.

У загальній теорії права під зловживанням правом розуміють

діяння правомочного суб'єкта, спрямоване на задоволення ним інтересу в межах
свого суб'єктивного права (тобто в рамках юридично забезпеченої можливості), але
в суперечності з призначенням суб'єктивного права та з використанням таких спо-
собів його реалізації, які виходять за законні межі здійснення і завдають шкоди ін-
шим особам, порушуючи їх суб'єктивні права¹⁰.

Т. Сліпенюк під зловживанням процесуальними повноваженнями сторо-
ною обвинувачення в кримінальному процесі розуміє

специфічний вид правової поведінки представників сторони обвинувачення, спря-
мований на реалізацію нормативно-закріплених процесуальних повноважень у ме-
жах, визначених законодавчими приписами, однак усупереч їхньому прямому при-
значенню, що завдає шкоди правам, свободам та інтересам інших суб'єктів, а також
суперечить завданням кримінального провадження¹¹.

У межах цього наукового дослідження не будемо надавати власне автор-
ське визначення поняття “зловживання” (адже воно є відносно зрозумілим
і дослідженим) чи “зловживання практикою ЄСПЛ” (адже суть цього по-
няття не змінюється, деталізується лише сфера, де відповідні зловживання
відбуваються). Ми лише зазначимо, що відносно загальноприйнятою є по-
зиція, відповідно до якої однією з основних характеристик зловживання в
праві є законне використання правових норм і положень усупереч їхньому
призначенню та меті. У цьому випадку саме таке тлумачення можна пере-
нести й на досліджувану нами проблему зловживання практикою ЄСПЛ у
кримінальному процесі. Йдеться про випадки, коли учасники кримінально-
го процесу застосовують рішення ЄСПЛ для обґрунтування власної позиції
в ситуаціях, коли такі рішення не є релевантними або були використані без
урахування необхідного контексту. При цьому не має значення, внаслідок
чого відбулось зловживання – через бажання отримати необхідний процесу-
альний результат, через неправильне тлумачення рішення ЄСПЛ або через
будь-яку іншу помилку – всі ці випадки слід вважати зловживаннями, адже

⁹ Р. Бабанли, П. Пушкар, ‘До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду
з прав людини: практичні поради’ (Судово-юридична газета, 17 травня 2019) <[https://sud.ua/ru/news/
blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-
praktichni-poradi](https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi)> (дата звернення 17.07.2025).

¹⁰ О. Петришин (ред.), *Загальна теорія права: підручник* (Право 2021) 340.

¹¹ Т. Сліпенюк, *Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у криміналь-
ному процесі* (дис. доктора філософії, 2025) 27.

йдеться про застосування рішень ЄСПЛ усупереч їх призначенню. Справді, інколи таке зловживання пояснюватиметься банальним нерозумінням сутності відповідного судового рішення, проте з точки зору інших учасників кримінального процесу відсутність умислу за помилкового застосування практики ЄСПЛ не має жодного значення, а тому будь-які зазначені вище приклади можна розглядати саме як зловживання.

Як доволі яскравий приклад такого зловживання можна навести рішення ЄСПЛ *Мангурас проти Іспанії* (витяги з нього цитуються майже в 9 тисячах судових рішень), яке використовується для оцінки адекватного розміру застави як основного або альтернативного запобіжного заходу. Для розуміння контексту необхідно нагадати суть цієї справи. Апостолос Іоанніс Мангурас був капітаном судна “Престиж”, з якого у листопаді 2002 р. стався витік у Атлантичний океан 70 тис. тонн мазуту. Цей витік призвів до екологічної катастрофи, негативний вплив якої на морську флору і фауну тривав кілька місяців і досяг берегів Франції. За результатами цього інциденту було порушено кримінальну справу, а заявника взято під варту з можливістю звільнення під заставу в сумі 3 мільйони євро. Пан Мангурас перебував під вартою 83 дні та був умовно звільнений лише тоді, коли страховики судновласника внесли заставу. У цьому випадку ЄСПЛ зазначив, що,

беручи до уваги особливий характер справи п. Мангураса і величезну шкоду, завдану навколишньому природному середовищу забрудненням морських вод у масштабі, який до цього часу рідко мав місце, не дивним є те, що національні суди при визначенні суми застави, яка забезпечила б упевненість у тому, що винна особа не уникне правосуддя, переважно посилалися на рівень відповідальності обвинуваченого, тяжкість злочину і розмір заподіяної шкоди. Крім того, не було впевненості у тому, що застава, сума якої визначатиметься виключно пропорційно до майнового стану п. Мангураса, зможе забезпечити присутність заявника на судовому розгляді порушеної проти нього справи. Більше того, внесення платежу страховиком судновласника слугує підтвердженням того, що іспанські суди мали рацію, коли при визначенні суми застави брали до уваги “професійне середовище” заявника. Такий платіж дає змогу оцінити зв’язки між п. Мангурасом та особами, які були зобов’язані забезпечити безпеку транспортування¹².

Відповідно ЄСПЛ установив, що в цьому випадку не було порушення ч. 3 ст. 5 Конвенції.

З аналізу великої кількості судових рішень можна зробити висновок, що в Україні представники сторони обвинувачення та судді, посилаючись на це рішення, зазначають, що ЄСПЛ у цьому випадку підкреслив

важливість оцінки, при визначенні розміру застави, шкоди, завданої злочиним, рівня відповідальності підозрюваного та тяжкості злочину. При цьому Європейським судом з прав людини визнано правильним підхід національного суду Іспанії щодо необхідності врахування зазначених чинників за наявності сумнівів у тому,

¹² Mangouras v. Spain. App 12050/04. European Court of Human Rights. Judgment. 28 September 2010 <<https://hudoc.echr.coe.int/en?i=001-100686>> (дата звернення 17.07.2025).

що застава, сума якої визначатиметься виключно пропорційно до майнового стану підозрюваного, зможе забезпечити виконання покладених на нього процесуальних обов'язків, передусім щодо участі в судовому розгляді справи. Згідно з рішенням Європейського суду з прав людини у справі *Мангурас проти Іспанії* сума застави за звільнення з-під варті заявника не була надмірною. У рішенні у справі *Мангурас проти Іспанії* Європейський суд з прав людини постановив, що не було порушено ч. 3 ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність) Конвенції за таких підстав. Відповідно до ч. 3 ст. 5 Конвенції внесення застави може вимагатися лише за наявності законних підстав для затримання особи. Органи влади повинні приділити визначенню суми застави стільки ж уваги, скільки й вирішенню питання про необхідність подальшого тримання обвинуваченого під вартою. Більше того, якщо навіть сума застави визначається, виходячи із характеристики особи обвинуваченого та його матеріального становища, за певних обставин є обґрунтованим урахування також суми збитків, у заподіянні яких ця особа обвинувачується. Суд вважає, що забезпечення більш високого стандарту охорони прав людини потребує більшої суворості в оцінці порушень фундаментальних цінностей демократичного суспільства. Тому професійне середовище теж має братися до уваги при визначенні суми застави з метою забезпечення її ефективності як засобу запобігання ухиленню від юридичної відповідальності¹³.

Це рішення ЄСПЛ у національній судовій практиці застосовується як еталонне для аргументації доцільності визначення розміру застави, тотожної з розміром майнової шкоди, у вчиненні якої підозрюється чи обвинувачується особа, а також як контраргумент щодо того, що визначений розмір застави є, очевидно, непомірним для такої особи. Як правило, заперечення сторони захисту в таких випадках “відмітаються” фразою ‘навіть ЄСПЛ у рішенні *Мангурас проти Іспанії* зазначив, що обов'язково треба враховувати розмір майнової шкоди і у випадку, коли розмір майнової шкоди доволі великий, аналогічний розмір застави не вважатиметься надмірним’. Справді ЄСПЛ частково про це зазначив, але в цьому випадку вельми важливо розуміти контекст та всі умови, які вплинули на рішення Суду:

- наслідки кримінального правопорушення – екологічна катастрофа міжнародного масштабу. При цьому в національній судовій практиці це рішення застосовується щодо будь-яких кримінальних правопорушень, у тому числі проступків. Очевидно, що екологічна катастрофа не співмірна, наприклад, з крадіжкою;
- важливість явки особи в суд і проблематичність без її свідчень установити обставини справи. У досліджуваній справі явка заявника в судові засідання мала суттєве значення для з'ясування послідовності подій після протікання в корпусі судна. У національній практиці важливість явки, як правило, взагалі не згадується;
- громадянство підозрюваної особи, який учинив злочин у Іспанії, який був громадянином Греції;
- постійне місце проживання. Мангурас не проживав у країні, де здійснювалось досудове розслідування, що також було врахованого ЄСПЛ;

¹³ Ухвала слідчого судді Святошинського районного суду м. Києва від 21 березня 2025 року у справі № 759/5953/25 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/126083019>> (дата звернення 17.07.2025).

– замість грошових коштів застава була внесена в якості банківських гарантій, що передбачено законодавством Іспанії.

Отже, рішення ЄСПЛ *Мангурас проти Іспанії* в частині визначення значно більшого розміру застави, ніж майновий стан підозрюваного, – це більше виняток, де були враховані дуже специфічні та важливі фактори. Якщо ж дослідити національну судову практику, то можна помітити, що це рішення застосовується без урахування контексту, фактично всліпу та лише як підтвердження того, що призначати великі розміри застави можна, “адже про це навіть ЄСПЛ каже”. Таке використання практики ЄСПЛ ми вважаємо одним із яскравих прикладів зловживань, адже сама суть рішення застосовується абсолютно відірвано від контексту, що й можна вважати хибною практикою.

Також, досліджуючи це питання, необхідно згадати і про зловживання практикою ЄСПЛ, яку інколи намагаються використати для звуження прав сторони захисту. В ст. 53 Конвенції “Гарантія визнаних прав людини” зазначається, що “ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує чи применшує будь-які права людини та основоположні свободи, які можуть бути визнані на підставі законів будь-якої Високої Договірної Сторони чи будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є”¹⁴. Тож у Конвенції надаються лише мінімальні стандарти захисту прав людини, які мають бути дотримані договірними країнами. Якщо ж національне законодавство надає кращі або ширші гарантії, то застосування Конвенції або практики ЄСПЛ буде нерелевантним. У зв’язку з цим доцільно процитувати А. Буценка, який стверджує, що “від повного заперечення ми прийшли до бездумного і зайвого цитування практики ЄСПЛ <...> практику Суду потрібно застосовувати, коли є проблема з національним законом і з тлумаченням цього закону”¹⁵. Власне ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошував, що ст. 53 Конвенції припускає такий додатковий національний захист і що ніщо не заважає державам прийняти ширше тлумачення, що зумовлює сильніший захист прав і свобод у рамках їх національних правових систем¹⁶. До того ЄСПЛ ухвалив, що Конвенція не може розглядатися як така, що применшує додатковий захист, якщо він надається на національному рівні¹⁷. Як слушно зазначає щодо цього М. Афанасьєва, “високий національний стандарт не може ігноруватися судами та ще й з посиланням на Конвенцію та практику ЄСПЛ для виправдання регресу у захисті права на справедливий суд”¹⁸.

¹⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (н 1).

¹⁵ Ніка Романова, ‘Аркадій Буценко: практику ЄСПЛ потрібно застосовувати не безпредметно, а коли є проблема з національним законом і з тлумаченням цього закону’ (Протокол 09.12.2022) <https://protocol.ua/ua/arkadiy_bushchenko_skladaetsya_vragennya_shcho_esp_l_zaminiv_obkom_partii> (дата звернення 17.07.2025).

¹⁶ Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v. Iceland. App 68273/14, 68271/14. ECtHR. Judgment. 22 December 2020. para 93 <<https://hudoc.echr.coe.int/en?i=001-207115>> (accessed 17.07.2025).

¹⁷ Micallef v. Malta. App 17056/06. ECtHR. Judgment. 15 January 2008. paras 44–45 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84427>> (accessed 17.07.2025).

¹⁸ М Афанасьєва, ‘Мотивована оцінка судом аргументів учасників справи: конвенційний та національний стандарт’, *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів*

Саме тому ми позитивно оцінюємо правові позиції Верховного Суду, в яких додатково надається аргументація щодо неможливості застосування практики ЄСПЛ для звуження прав підозрюваного чи обвинуваченого в кримінальному провадженні. Так, у одному з рішень було зазначено, що

доводи прокурора в касаційній скарзі про необхідність застосування практики Європейського суду з прав людини є важливим аспектом захисту прав людини, але в цьому кримінальному провадженні зазначена в касаційній скарзі практика Європейського суду з прав людини використовуватиметься не на користь засудженого, що може становити ризики для справедливості кримінального провадження в частині дотримання закону при отриманні доказів. ЄСПЛ не може замінювати рішення національних судів своїми і його повноваження щодо аналізу дотримання національного законодавства є обмеженими (рішення *Дубецька та інші проти України* від 10 травня 2011 р.)¹⁹.

І хоча на рівні касаційного суду спроби зловживання практикою ЄСПЛ для звуження прав особи стороною обвинувачення виявляються та припиняються, то на рівні місцевих судів така практика є відносно популярною. Можна констатувати наявність проблеми з використанням практики ЄСПЛ одразу в декількох аспектах: по-перше, представники сторони обвинувачення хибно посилаються на практику ЄСПЛ умисно або через недостатню обізнаність не лише з самим рішенням, а й з механізмом його застосування в національній практиці; по-друге, сторона захисту не так часто наводить контраргументи щодо недоцільності або неможливості застосування таких рішень ЄСПЛ, що також опосередковано сприяє подальшим зловживанням.

Проблема зловживання практикою ЄСПЛ не є новою й для інших європейських країн. Як один з найяскравіших прикладів необхідно згадати одразу дві справи *Серрано Контрерас проти Іспанії* (*Serrano Contreras v. Spain*). У першому випадку ЄСПЛ визнав порушення на справедливий суд, у тому числі через затягування кримінального провадження. На підставі цього рішення заявник звернувся до Верховного суду Іспанії з вимогою здійснити перегляд його справи. Проте Верховний суд лише частково задовольнив клопотання заявника та здійснив перегляд провадження лише за одним з трьох висунутих йому обвинувачень, зазначаючи, що

було б нерозумно припускати, що ЄСПЛ визнав порушення права на справедливий суд стосовно всіх обвинувальних вироків, коли з самого початку було зрозуміло, що зміна фактичних висновків, що призвела до цього порушення, відбулася лише стосовно одного обвинувачення. Отже, щоб уникнути нераціонального тлумачення позиції ЄСПЛ, слід розуміти, що всі твердження стосуються лише одного окремого кримінального правопорушення²⁰.

Отже, Верховний суд Іспанії свідомо та прямо звузив обсяг застосування рішення ЄСПЛ, надавши йому власного тлумачення. З цього приводу заявник повторно звернувся до Суду, і у 2021 р. було винесено рішення *Serrano Contreras проти Іспанії* під номером 2, у якому ЄСПЛ зазначив, що хоча Верховний суд Іспанії правильно зазначив, що встановлення Судом порушення Конвенції не може породжувати автоматичне право на перегляд судового рішення, яким було порушено Конвенцію, проте в попередньому рішенні Суд не робив розрізнення щодо того, чи стосувались порушення лише окремих обвинувачень. Верховний суд Іспанії, на думку ЄСПЛ, даючи власне тлумачення щодо обсягу та значення висновків Суду, вийшов за межі розсуду національних органів влади та спотворив висновки Суду, у зв'язку з чим було констатовано порушення ст. 6 Конвенції.

Іншим доволі важливим прикладом є рішення Верховного суду Великої Британії *R проти Горнкасл та інших* (R v. Horncastle & Others). Це рішення розглядається як пряма відповідь на рішення ЄСПЛ *Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства* (Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom) щодо можливості застосування показань з чужих слів у кримінальному провадженні²¹. Проте в рішенні *R проти Горнкасл та інших* Верховний суд Великої Британії зазначив, що

вимога “враховувати” практику ЄСПЛ зазвичай приводить до застосування національними судами принципів, які чітко визначені ЄСПЛ. Однак трапляються рідкісні випадки, коли національні суди занепокоєні тим фактом, чи дійсно рішення ЄСПЛ достатньо враховує певні аспекти національного кримінального процесу. За таких обставин національний суд має право відмовитись від дотримання практики ЄСПЛ, навівши аргументи такої відмови. Це, ймовірно, надасть ЄСПЛ можливість переглянути конкретний аспект рішення, щоб відбувся цінний діалог між цим судом та ЄСПЛ²².

Власне ці приклади демонструють, що в інших країнах також існують проблеми щодо правильного застосування практики ЄСПЛ. Загалом такий висновок складно назвати несподіваним, адже рішення ЄСПЛ не можна розглядати як чіткі математичні інструкції, вони теж можуть і мають бути піддані тлумаченню особи, яка використовуватиме відповідне рішення ЄСПЛ. Ми не будемо досліджувати причини, чому національні суди приймають рішення щодо звуження або навіть повного ігнорування правових позицій ЄСПЛ, проте необхідно звернути увагу, що такі рішення часто приймаються найвищими судовими установами, що, безумовно, впливає на тенденції застосування практики ЄСПЛ на рівні відповідної країни.

²¹ Al-Khawaja and Tahery v The United Kingdom. Apps 26766/05, 22228/06. ECtHR. Judgment. 15 December 2011 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108072>> (accessed 25.07.2025).

²² R v Horncastle and others (Appellants) (on appeal from the Court of Appeal Criminal Division). Judgment given on 9 December 2009 <https://supremecourt.uk/uploads/uksc_2009_0073_judgment_c91d6c65ba.pdf> (accessed 25.07.2025).

Хибне застосування практики ЄСПЛ також може відбуватися й без конкретної мети внаслідок хибного тлумачення відповідних рішень Суду.

Оскільки практика Європейського суду має суттєве значення для розуміння і з'ясування норм Конвенції, правильного визначення змісту та обсягу прав і свобод громадянина, правових понять, правові стандарти Європейського суду, що набули відображення в його рішеннях, повинні враховуватися при тлумаченні й подальшому застосуванні норм національного права²³.

Як приклад також можна навести і ст. 21 Римського статуту, де зазначено, що застосування та тлумачення права має відповідати міжнародно визаним правам людини²⁴. Тобто міжнародні судові установи розуміють важливість не лише дотримання норм і процедур, а й правильного їх тлумачення, особливо в контексті міжнародно визаних прав людини. ЄСПЛ було створено в першу чергу саме задля того, щоб тлумачити норми Конвенції, але з часом тлумачення вже потрібні й для самих рішень ЄСПЛ. Відповідно використання таких рішень значною мірою залежатиме від правильного розуміння контексту та можливості його адаптації до умов конкретного кримінального провадження, яке здійснюється. Очевидно, що саме ця діяльність й охоплюється фразою “з урахуванням практики Європейського суду з прав людини”, яка міститься в ст. 9 КПК України, проте наведені вище приклади свідчать, що це формулювання лише встановлює обов'язок, проте не визначає правила, умови та межі застосування практики ЄСПЛ. Очевидно, що описати на рівні КПК України всі ці правила неможливо, проте й залишати наодинці правозастосувачів з цією проблемою теж неправильно.

Вчені пропонують різні способи вирішення цієї проблеми. Так, А. Ярмач і Д. Шарович зазначають, що під час такого застосування практики ЄСПЛ суддям варто розуміти структуру та зміст судового прецеденту (а саме відмінність між *ratio decidendi* і *obiter dictum*) та використовувати його лише за необхідністю, у випадках, коли національне законодавство відсутнє або є колізійним, або не розкриває змісту основоположних прав і свобод людини, які містяться в ЄКПЛ. Також суддям та іншим правозастосувачам слід звернути увагу на маніпулятивне, неточне застосування практики ЄСПЛ і норм Конвенції, що, окрім порушення міжнародних зобов'язань України, зумовлює проблему становлення єдиного підходу до застосування та тлумачення норм Конвенції та практики ЄСПЛ²⁵. О. Сердюк зазначає, що рішення національних судів не повинні переобтяжуватися практикою ЄСПЛ. Зокрема, посилання має бути не лише сумісним зі справою, а й доречним.

²³ О Капліна, *Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права* (Право 2008) 137.

²⁴ Римський статут Міжнародного кримінального суду, ратифікований із заявами Законом України № 3909-IX від 21.08.2024 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text> (дата звернення 25.07.2025).

²⁵ Ярмач, Шарович (н 6) 284–287.

Помилковими є посилання суддів на багато однотипних справ, які містять одну й ту ж правову позицію²⁶.

У книзі “Судовий діалог з прав людини. Практика міжнародних кримінальних трибуналів” (Judicial Dialogue on Human Rights. The Practice of International Criminal Tribunals) надаються такі поради щодо правильного тлумачення та відповідно застосування судової практики, у тому числі й практики ЄСПЛ:

1. Уникайте помилкових аналогій.

<...> Суд-реципієнт повинен уникати оманливих паралелей і хибних аналогій. Судді повинні обґрунтувати свій вибір необхідної судової практики та пояснювати, що саме робить цю правову позицію релевантною для справи. Сила судового рішення зменшуватиметься, якщо суд не буде доводити релевантність запозичення. Це дасть змогу відійти від юридичного формалізму при застосуванні судової практики <...>.

2. Застосовуйте точні та правильні первинні формулювання

<...> Щоразу, коли суд-реципієнт застосовує іншу судову практику, він автоматично розробляє власні “інтерпретації” стандартів прав людини, які були надані судом-донором. Важливо правильно зрозуміти суть та наслідки аргументації останнього. Як мінімум судді повинні дбати про те, щоб точно інтерпретувати відповідну юридичну формулу та уникнути її спотворення. Якщо суд-реципієнт планує переформулювати запозичений текст, він повинен правильно його застосувати до конкретної правової ситуації, а не відштовхуватись одразу від юридичних наслідків. Існують два типи порушень при застосуванні практики інших судів – неправильне її тлумачення та неправильне застосування. Ці порушення є різними за своєю суттю, але інколи їх доцільно розглядати разом, адже вони дають зрозуміти, в який саме момент судом-реципієнтом була допущена помилка: коли суд неправильно здійснив тлумачення або коли суд неправильно зіставив рішення суду-донора з наявними фактичними обставинами справи, через що релевантне судове рішення втратило свою об’єктивність <...>.

3. Враховуйте повний контекст.

Ще однією типовою помилкою є неспроможність побачити “цілісну картину через дрібниці”, тобто нерозуміння значення правової позиції або її окремих елементів у широкому контексті практики суду-донора, або ігнорування рішень, що стосуються відповідного питання. Такі помилки суміжні з нездатністю правильно переформулювати іноземний текст суду-донора або недостатнім розумінням особливостей його практики. Вони також можуть бути результатом навмисного вибіркового, цілеспрямованого підходу до підбору судової практики, коли рішення суду-донора, які суперечать позиції суду-реципієнта, свідомо ігноруються. Такі помилки та зловживання виявити доволі складно <...>.

4. Коригуйте за потребою.

<...> За потреби суди-реципієнти зобов’язані коригувати відповідні правові позиції. Суд-реципієнт має оцінити, чи може відповідне запозичення бути використаним без зміни і навпаки – чи дійсно його справа є настільки унікальною, що відповідні зміни мають бути зроблені. Будь-які параметри застосування судової практики є ситуативними та їх необхідно враховувати при оцінці досить чітких стандартів прав людини. Будь-яке тлумачення прав людини має бути контекстуальним та достатньо казуїстичним, тобто ґрунтуватися на конкретних фактах. Судді мають бути уважними до фактичних, інституційних і правових параметрів справ, що ними розглядаються, а також враховувати мету, характер та відповідне судове середовище <...>²⁷.

²⁶ Сердюк (н 5) 18–25

²⁷ Paolo Lobba, Triestino Mariniello (eds), *Judicial Dialogue on Human Rights: The Practice of International Criminal Tribunals* (Brill Nijhoff 2017) 321.

Висновки. Очевидно, що правильність застосування практики ЄСПЛ значною мірою залежить від рівня підготовки правозастосувача, а також завдань, які перед ним ставляться в межах відповідного кримінального провадження. Якщо зловживання відбувається умисно, то уникнути його неможливо, адже доволі складно провести межу між зловживанням і “правовою хитрістю”, що значною мірою залежатиме саме від того, чия позиція в кримінальному провадженні підтримується. Водночас, навіть у випадку неправильного посилання сторін або інших учасників кримінального провадження на рішення ЄСПЛ, саме на суд покладається обов’язок перевірити відповідну практику, оцінити обставини та факти конкретного кримінального провадження та застосувати релевантне рішення ЄСПЛ. Якщо тлумачення ЄСПЛ було використано в судовому рішенні, то інші правозастосувачі, шукаючи релевантну судову практику в Єдиному державному реєстрі судових рішень, ознайомлюватимуться та відповідно використовуватимуть не оригінальне рішення ЄСПЛ, а те тлумачення, яке було зроблено національним судом. Тому саме на суд покладається тягар відповідальності в частині правильного застосування практики ЄСПЛ. Сторони дійсно можуть зловживати своїм правом посилатися на тлумачення ЄСПЛ, проте саме судді мають виявляти факти таких хибних застосувань і правильно на них реагувати, надаючи аргументацію щодо релевантності або нерелевантності відповідної судової практики в конкретному кримінальному провадженні.

Також звертаємо увагу на високий рівень відповідальності, який покладається на суддю, який буде першим (або одним з перших) посилатися на нове рішення ЄСПЛ. Хоча у вітчизняному кримінальному процесі судовий прецедент не визнається окремим джерелом права, ігнорувати значення позицій і висновків судів, які можна знайти в ЄДРСР, буде неправильно. Як було зазначено вище, переважна більшість правозастосувачів, використовуючи ту чи іншу позицію ЄСПЛ, дізнається про неї не з тексту оригінального рішення ЄСПЛ чи з наукової статті, а з рішення національного суду. І такий правозастосувач використовуватиме відповідне тлумачення ЄСПЛ у тому контексті і в тій інтерпретації, яка була використана судом. Надалі відбудеться ефект “снігової кулі”, коли помилкове тлумачення рішення ЄСПЛ, яке було зроблене та використане національним судом, спотворить саму сутність відповідного рішення та самостійно сформує негативну, але загальноприйнятну судову практику, адже одна й та сама інтерпретація використовуватиметься в різних судових рішеннях. Саме тому необхідно окремо акцентувати увагу на тих випадках, коли суд буде вперше або одним із перших застосовувати нове чи маловідоме рішення ЄСПЛ. Дуже оптимістично було б очікувати, що в кожному випадку, посилаючись на практику ЄСПЛ, учасники кримінального провадження попередньо ознайомляться зі змістом усього рішення, зрозуміють контекст і робитимуть правильні посилання. В умовах високої зайнятості та постійних дедлайнів правозастосувачі, як

правило, обмежуються лише цитатами практики ЄСПЛ, які роблять національні суди. Тому дуже важливо, щоб з самого початку відповідна практика правильно тлумачилась і застосовувалась.

Іншим важливим фактором є учасник, який ініціював посилення на рішення ЄСПЛ. Інколи зловживання в кримінальному процесі розглядаються лише як один зі способів досягнення позитивного для відповідного учасника кримінального провадження результату. Більше того, зловживати також можна і своїм правом стверджувати, що інші учасники кримінального провадження зловживають правами, тобто йдеться про зловживання звинуваченням у зловживанні. Ці категорії є вкрай оціночними, а тому поводження з ними має бути максимально обережним. Чи можуть сторони кримінального провадження, посилаючись на практику ЄСПЛ, умисно змінювати її тлумачення задля аргументації власної позиції? Так, можуть. В той же час під час судового розгляду в умовах реалізації засади змагальності інша сторона повинна довести перед судом недоцільність застосування відповідного рішення ЄСПЛ через його нерелевантність або помилковість. Тобто йдеться про стандартний процес обґрунтування власної позиції та доведення її переконливості перед судом. Якщо сторона, навіть зловживаючи своїм правом, посилається на відносно нерелевантну позицію ЄСПЛ, проте доводить необхідність її застосування в цьому конкретному випадку, то можна стверджувати, що відбувається стандартний змагальний процес. Абсолютно іншою є ситуація, коли суд сам у рішенні посилається на тлумачення, яке було надано ЄСПЛ. У такому випадку тягар доведення релевантності позиції ЄСПЛ покладається саме на суд, адже це відбувається за його ініціативи. Відповідно при оцінці правильності застосування практики ЄСПЛ важливе значення має суб'єкт, який ініціював використання відповідної практики в кримінальному процесі.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Kaplina O, *Prazostapovne tлумachennia norm kryminalno-protsestualnoho prava* (Pravo 2008) (in Ukrainian).

Edited books

2. Lobba P, Mariniello T (eds), *Judicial Dialogue on Human Rights: The Practice of International Criminal Tribunals* (Brill Nijhoff 2017).
3. Petryshyn O (red), *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk* (Pravo 2021) (in Ukrainian).

Journal articles

4. Ostrovska L, Tripulskyi H, 'Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry rozhladi sudamy sprav pro zakhyst prava vlasnosti' [2021] 4 Nove Ukrainske pravo 44–49 (in Ukrainian).
5. Storozhenko O, Prohova O, 'Problemi aspekty zastosuvannia praktyky YESPL sudamy Ukrainy' [2021] 4/2 Ekonomika, finansy, pravo 19–23 (in Ukrainian).

6. Yarmak A, Sharovych D, 'Osoblyvosti ta spetsyfika tlumachennia i zastosuvannia natsionalnykh sudamy polozhen YEKPL ta praktyky YESPL' [2021] 4(92) Molodyi vchenyi 284–287 (in Ukrainian).

Conference papers

7. Afanasiieva M V, 'Motyrovana otsinka sudom arghumentiv uchasnykiv spravy: konventsiiinyi ta natsionalnyi standart', *Yevropeiski oriientyry rozvytku Ukrainy v umovakh viiny ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia: synerhiia naukovykh, osvitykh ta tekhnolohichnykh rishen: u 2 t.: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 19 travnia 2023 r.) t 1*, (S Kivalov (ed) Yurydyka 2023) 276 (in Ukrainian).
8. O Serdiuk, 'Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny v ukrainskykh sudakh: prykladni aspekty', *Aktualni problemy suchasnoho mizhnarodnoho prava: zbirnyk naukovykh statei za materialamy II Kharkivskykh mizhnar.-pravovykh chytan. ch 1* (Kharkiv, 2016) 18–25 (in Ukrainian).

Theses

9. Slipeniuk T, 'Zlovzhvannia protsesualnykh povnovazhenniamy storonoiu obvynuvachennia u kryminalnomu protsesi' (dys doktora filosofii, 2025) (in Ukrainian).

Websites

10. Babanly R, Pushkar P, 'Do pytannia pro (ne)relevantne zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: praktychni porady' (Sudovo-yurydychna hazeta, 17.05.2019) <<https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi>> (accessed 17.07.2025) (in Ukrainian).
11. Romanova N, 'Arkadii Bushchenko: praktyku ESPL potribno zastosovuvaty ne bezpredmetno, a koly ye problema z natsionalnym zakonom i z tlumachenniam tsoho zakonu' (Protokol 09.12.2022) <https://protocol.ua/ua/arkadiy_bushchenko_skladaetsya_vragennya_shcho_espl_zaminiv_obkom_partii> (accessed 17.07.2025) (in Ukrainian).

Yury Alenin
Oleksandr Torbas
Mykola Stoianov

FALSE PRACTICES IN THE APPLICATION OF ECtHR DECISIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

ABSTRACT. In the article, the authors investigate the issue of incorrect application and abuse of the practice of the ECHR in criminal proceedings. It is indicated that Art. 9 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, which provides for the obligation to conduct criminal proceedings taking into account the practice of the ECHR, is generally implemented in criminal proceedings. At the same time, the application of irrelevant decisions of the ECHR or the abuse of relevant practice to achieve a positive result in criminal proceedings has become a relatively standard practice.

The purpose of the article is to analyze incorrect practices of applying the decisions of the ECHR in the national and international judicial systems, as well as to formulate their own proposals on possible ways to solve this problem.

The authors note that it is the court that is obliged to verify the relevant practice of the ECHR, assess the circumstances and facts of a specific criminal proceeding and apply the relevant decision of the ECHR. If the interpretation of the ECHR was used in a court decision, then other law enforcement officers, looking for relevant case law in the ECHR, will familiarize themselves with and, accordingly, use not the original decision of the ECHR, but the interpretation that was made

by the national court. Therefore, it is the court that bears the burden of responsibility for the correct application of the practice of the ECHR.

Also, scientists draw attention to the importance of determining the participant in the criminal proceedings who initiated the reference to the decision of the ECHR. If a party to the criminal proceedings, even abusing its right, refers to a relatively irrelevant position of the ECHR, but proves the need for its application in this particular case, then a standard adversarial process occurs. The situation is completely different when the court itself refers to the interpretations that were provided by the ECHR in the decision. In such a case, the burden of proving the relevance of the position of the ECHR falls on the court, because this happens on its initiative. Accordingly, when assessing the correctness of the application of the practice of the ECHR, the subject who initiated the use of the relevant practice in the criminal process is of great importance.

KEYWORDS: criminal proceedings; practice of the ECHR; abuse; interpretation.

III. Сучасні виклики та напрями розвитку кримінального процесуального законодавства України

Микола Погорецький

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права,
проректор з науково-педагогічної роботи
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0936-0929>
mykola.pohoretskyi@knu.ua

УДК 343.13:343.98:342.7:004(477)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЦИФРОВОМУ ДОКАЗУВАННІ ЯК УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ПОСТАНОВЛЕННЯ СПРАВЕДЛИВОГО ВИРОКУ

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу забезпечення прав людини в цифровому доказуванні як ключової умови реалізації принципу верховенства права та постановлення справедливого вироку. У дослідженні підкреслюється, що цифрове доказування, як новий феномен доказового права, формує основу сучасного правосуддя, у якому технологічні можливості мають поєднуватися з непорушними процесуальними гарантіями людини. Розкрито поняття, ознаки та правову природу цифрового доказу, визначено його місце у структурі кримінального процесуального доказування та взаємозв'язок із принципами законності, пропорційності, змагальності сторін і справедливості. Особливу увагу приділено забезпеченню прав особи на приватність, захист персональних даних і ефективний судовий контроль при збиранні, перевірці та оцінці цифрових доказів.

Доведено, що якість цифрового доказування визначає реальність гарантій верховенства права, оскільки саме дотримання процесуальної форми, автентичності та цілісності електронних даних забезпечує справедливий вирок і довіру до правосуддя. У роботі проаналізовано міжнародно-правові стандарти, які формують аксіологічне підґрунтя цифрового доказування: стандарти Берклійського протоколу з цифрових розслідувань відкритих джерел, настанови Європейської мережі інститутів судової експертизи (ENFSI) щодо належної практики цифрової криміналістики, положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецеденти Європейського суду з прав людини (*Big Brother Watch and Others v. the UK, Roman Zakharov v. Russia, Glukhin v. Russia*). Показано, що ці документи утворюють міжнародну модель забезпечення балансу між ефективністю правосуддя та дотриманням прав людини в цифровому середовищі.

Здійснено критичний аналіз чинного Кримінального процесуального кодексу України в аспекті регламентації цифрових доказів, виокремлено прогалини в процесуальній формі, пов'язані з відсутністю законодавчої дефініції “цифрового доказу” та механізмів фіксації ланцюга збереження даних. Запропоновано напрями вдосконалення кримінального процесуального законодавства, спрямовані на посилення процесуальних гарантій і забезпечення реального судового контролю за втручанням у цифрову приватність.

Обґрунтовано, що цифрове доказування має розвиватися як етична, правова й технологічна система, у якій пріоритетом є захист прав людини, дотримання верховенства права та забезпечення справедливого судового розгляду.

Ключові слова: цифрове доказування; права людини; верховенство права; справедливий суд; цифрова криміналістика; доказове право; досудове розслідування; ланцюг збереження; ЄСПЛ; ENFSI.

Цифровізація кримінального судочинства суттєво трансформує уявлення про доказування як про ядро процесуальної діяльності. Вона відкриває нові можливості для виявлення, фіксації та перевірки інформації про події злочину, але водночас створює серйозні виклики для гарантій прав людини, які становлять сутність принципу верховенства права. Цифрове доказування – це не лише технологічний феномен, а й категорія доказового права, у межах якої мають бути забезпечені такі базові цінності, як справедливий суд, змагальність сторін, презумпція невинуватості та право на повагу до приватного життя¹.

Поява цифрових доказів – результат розвитку інформаційних технологій, глобальних комунікаційних мереж та штучного інтелекту. Вони потребують нового підходу до процесуальної легалізації фактичних даних, які фіксуються в електронному вигляді, зберігаються у цифрових середовищах і можуть змінюватися без фізичних слідів втручання². Питання автентичності, достовірності та допустимості цифрових доказів безпосередньо пов'язані з судовим контролем і справедливістю вироку.

Верховенство права в цьому контексті набуває особливого значення: воно виступає не декларацією, а критерієм допустимого втручання держави в цифрову приватність особи. Кожен етап цифрового доказування – від збирання до оцінки – має здійснюватися з дотриманням принципів законності, пропорційності та процесуальної справедливості³.

Метою дослідження є комплексне дослідження механізмів забезпечення прав людини в цифровому доказуванні як інструменту реалізації принципу верховенства права та постановлення справедливого вироку. Основними завданнями є: з'ясування поняття й ознак цифрового доказу; аналіз впливу цифрових технологій на права людини та принцип змагальності; дослідження міжнародних стандартів цифрової криміналістики; формулювання пропозицій щодо вдосконалення національного кримінального процесуального законодавства.

Актуальність теми зумовлена тим, що в Україні досі не передбачена законодавча дефініція “цифровий доказ”, а правові гарантії його використання залишаються фрагментарними. Цифрові сліди, метадані, записи з камер

¹ М. Погорецький, ‘Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування’ [2025] 32(3) Вісник Національної академії правових наук України 275–299.

² Best Practice Manuals and Forensic Guidelines (ENFSI) <<https://enfsi.eu/documents/best-practice-manuals>> (accessed 27.09.2025).

³ Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom, App 58170/13. European Court of Human Rights. Judgment. 25 May 2021 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210077>> (accessed 27.09.2025).

спостереження, телекомунікаційні логи, OSINT-матеріали – усе це може мати ключове доказове значення, але без належного процесуального забезпечення є ризик того, що такі відомості можуть бути визнані недопустимими доказами в суді.

З огляду на зазначене цифрове доказування стає не лише технічною, а й аксіологічною проблемою, оскільки його якість визначає рівень захисту прав людини, ефективність судового контролю та довіру до правосуддя.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ цифрового доказування. Цифрове доказування є одним із найдинамічніших і найвагоміших напрямів сучасного розвитку кримінального процесуального права. Його сутність полягає в збиранні, перевірці, оцінці та використанні відомостей, зафіксованих у цифровій формі, з метою встановлення обставин кримінального правопорушення. Водночас цифрова природа таких даних зумовлює нові вимоги до процесуальної форми, автентичності, ланцюга збереження (*chain of custody*) та перевірюваності джерел.

Традиційно в теорії доказ розглядається як єдність фактичних даних і процесуальної форми їх одержання⁴. Однак поява цифрових слідів – файлів, логів, хеш-ідентифікаторів, мережевих записів – створює гносеологічно інший рівень: дані можуть існувати без матеріального носія, а їхній зміст часто є результатом алгоритмічної обробки. Отже, зміст доказу розширюється, а класична категорія “джерело” набуває інформаційно-технічного виміру.

Під цифровим доказом доцільно розуміти зафіксовані у цифровій формі відомості про факти, що мають значення для кримінального провадження, які можуть бути сприйняті, перевірені та оцінені відповідно до процесуальних правил. Його юридична природа визначається не технічним способом існування інформації, а процесуальними гарантіями її достовірності⁵.

Сучасна доктрина розглядає цифрове доказування як частину ширшої категорії – *digital forensics* (цифрової криміналістики), тобто сукупності наукових і технічних методів ідентифікації, збереження, аналізу й представлення електронних даних⁶. Такі методи охоплюють роботу з інформаційними системами, мобільними пристроями, хмарними сервісами, блокчейн-мережами, OSINT-джерелами. Їхня процесуальна легалізація потребує нормативного закріплення критеріїв допустимості, співмірності та прозорості.

⁴ М Погорецький, ‘Нова концепція кримінального процесуального доказування’ [2015] 3 Вісник кримінального судочинства України 63–79; М Погорецький, ‘Теорія доказів – методологічна основа оперативного-розшукового документування організованої злочинної діяльності’ [2010] 22 Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) 175–185.

⁵ М Погорецький, ‘Застосування новітніх технологій у розслідуванні та доказуванні воєнних злочинів (проблемні питання)’ [2023] 3–4 Вісник кримінального судочинства 84–102 <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/84-102>; М Погорецький, ‘Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти’ [2025] 5(3) Аналітично-порівняльне правознавство 239–256; М Погорецький, ‘Штучний інтелект у доказуванні в досудовому та судовому провадженнях: доктринальні засади і практика застосування’ [2025] 91(4) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право 398–418.

⁶ Best Practice Manuals and Forensic Guidelines (n 2).

Особливістю цифрових доказів є їхня відтворюваність (*reproducibility*): достовірність цифрових даних має підтверджуватись можливістю незалежного відтворення процедури їх одержання й перевірки. Саме тому в міжнародній практиці утвердилися такі стандарти, як ведення *audit trail* (аудиторного ланцюга), хеш-підпису та криптографічної фіксації доказів⁷.

У контексті українського процесуального права ці стандарти мають бути інтегровані в структуру процесуальної форми як умова допустимості.

У гносеологічній площині цифрове доказування зберігає усі риси класичного процесу доказування – пізнання, логічну верифікацію, оцінку доказів за внутрішнім переконанням суду. Проте джерела пізнання змінюються: замість матеріальних об'єктів дедалі частіше використовуються цифрові відображення, які не мають фізичних ознак. Відтак роль процесуальних гарантій значно зростає, адже саме вони компенсують нематеріальний характер доказового об'єкта.

У цьому аспекті цифрове доказування постає як новий рівень розвитку теорії доказів, що поєднує елементи інформаційного права, криміналістики та філософії процесуального пізнання. Його ключова особливість – потреба в балансі між ефективністю збирання доказів і дотриманням прав людини. Як слушно зазначає Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), навіть у сфері національної безпеки держава не може виходити за межі необхідного втручання у приватність і комунікаційну свободу особи⁸.

Отже, теоретичні засади цифрового доказування повинні базуватися на таких принципах: *законність* – цифрові дані можуть визнаватися доказами лише за умови їх одержання у спосіб, визначений законом; *автентичність* – має бути підтверджено незмінність цифрової інформації з моменту її фіксації; *прозорість* – методика збирання й аналізу даних повинна бути відтворюваною та підлягати експертній перевірці; *пропорційність* – втручання у цифрову приватність особи допускається лише в межах, необхідних для досягнення легітимної мети кримінального провадження; *справедливість* – цифрове доказування має забезпечувати рівність сторін і не створювати технологічної переваги держави над захистом.

Отже, *цифрове доказування* є не просто елементом сучасної процесуальної практики, а системотвірним чинником оновлення всієї теорії доказів у кримінальному процесі. Його розвиток має здійснюватися з урахуванням не лише технічних, а насамперед правових та етичних вимог, які гарантують реалізацію принципу верховенства права.

Верховенство права та судова справедливість у контексті цифрових доказів. Принцип верховенства права в кримінальному процесі має універ-

⁷ Guidelines on Mobile Device Forensics, NIST SP 800-101 Rev. 1 (R Ayers, S Brothers, W Jansen, National Institute of Standards and Technology, U.S. Department of Commerce, 2014) <https://doi.org/10.6028/NIST.SP.800-101r1>.

⁸ Roman Zakharov v. Russia. App 47143/06. European Court of Human Rights. Judgment. 4 December 2015 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159324>> (accessed 27.09.2025).

сальний характер і є водночас критерієм легітимності державного втручання у права людини. Його реалізація в умовах цифровізації доказування потребує оновлення процесуальної парадигми – від формальної законності до змістової справедливості. Верховенство права в цьому аспекті визначає не лише законність дій сторін, а й якість процедур, що гарантують особі можливість ефективного захисту в цифровому середовищі⁹.

З огляду на зростання ролі електронних доказів, цифрових слідів і даних, отриманих із телекомунікаційних систем, питання забезпечення прав людини набуває ключового значення. Судова практика ЄСПЛ сформувала низку критеріїв, які конкретизують вимогу верховенства права у сфері цифрового доказування. Зокрема, Суд наголошує на необхідності законності втручання, наявності ефективних гарантій проти зловживань, пропорційності обмежень і можливості незалежного судового контролю¹⁰.

У справі *Roman Zakharov v. Russia* ЄСПЛ визначив, що будь-яка форма прихованого контролю за електронними комунікаціями має містити процесуальні запобіжники, які реально унеможливають свавільне втручання держави у приватне життя¹¹. Аналогічна позиція викладена у рішенні *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom*, де Суд наголосив, що системне збирання та зберігання цифрових даних без належних процесуальних гарантій порушує принцип справедливого балансу між національною безпекою і правами людини¹².

Верховенство права у цифровому доказуванні означає, що кожен доказ має бути здобутий справедливим способом, із дотриманням процесуальних гарантій. Це передбачає не лише формальне дотримання закону, а й забезпечення реальної можливості сторони захисту оспорювати джерело, спосіб отримання та достовірність цифрових матеріалів. Без цього неможливо говорити про справедливий вирок, який є логічним завершенням дії принципу верховенства права.

Справедливість судового рішення не може бути забезпечена без мотивованої оцінки доказів у контексті їхньої придатності, допустимості, достовірності та достатності, а також без можливості ефективного судового контролю за дотриманням прав особи під час збирання доказів¹³. У цифровому просторі це означає, що суд має перевіряти не лише фактичні дані, а й технічні метадані, алгоритмічні процедури, програмні засоби, за допомогою яких отримано цифровий слід.

Верховенство права вимагає від суду мотивованого й відкритого тлумачення доказів – особливо тих, що створені або оброблені за допомогою тех-

⁹ Погорецький (n 1) 275–299.

¹⁰ Guidelines on Mobile Device Forensics (n 7).

¹¹ Roman Zakharov v. Russia (n 8).

¹² Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom (n 3).

¹³ М. Погорецький, 'Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України' [2025] 4(3) Аналітично-порівняльне правознавство 269–279 <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40>.

нологій штучного інтелекту. Якщо цифрове джерело не піддається людському розумінню через “алгоритмічну непрозорість” (*black box problem*), то використання таких даних без можливості перевірки суперечить як принципу верховенства права, так і вимозі справедливого суду¹⁴.

Принцип справедливості у кримінальному процесі виявляється через збалансованість інтересів сторін і захист фундаментальних прав обвинуваченого. Саме тому цифрові технології мають використовуватися не як інструмент підміни доказування технічними засобами, а як допоміжний механізм, який посилює процесуальну істину без порушення прав людини.

У цьому контексті справедливий вирок є не лише результатом аналізу цифрових доказів, а й індикатором того, наскільки держава забезпечує рівність сторін, прозорість судового розгляду та публічне обґрунтування доказового рішення. Отже, верховенство права й справедливість формують єдиний правовий стандарт, що перетворює цифрове доказування на критерій легітимності правосуддя в епоху технологій.

Гарантії прав людини у цифровому доказуванні. Забезпечення прав людини в умовах цифровізації кримінального процесу є ключовою умовою реалізації принципу верховенства права. У цифровому доказуванні, де фактичні дані дедалі частіше мають електронну природу, традиційні механізми процесуальних гарантій мають бути переглянуті з урахуванням технологічних ризиків і нових форм втручання у приватність особи¹⁵.

Передусім право на повагу до приватного життя, закріплене у ст. 8 Європейської конвенції з прав людини¹⁶, охоплює захист електронних комунікацій, персональних даних, метаданих і цифрових профілів особи. Судова практика ЄСПЛ послідовно наголошує, що навіть збирання інформації без фактичного її використання може становити втручання у приватність, якщо не супроводжується чіткими процесуальними гарантіями¹⁷.

У рішенні *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom* Суд сформулював вимоги до законності цифрового нагляду: наявність правової підстави, чітких меж дискреції, незалежного контролю, збереження даних лише протягом необхідного строку та надання особі засобів оскарження¹⁸. Ці критерії мають бути застосовними і до процесу цифрового доказування, адже інакше воно перетворюється на інструмент непропорційного втручання держави у сферу приватного життя.

¹⁴ K Ligeti, M Hackenbruch, F Albrecht, A Monsalve Cuéllar et al., ‘The Advent of AI: Reshaping Criminal Procedure’ (University of Luxembourg, Faculty of Law, Economics and Finance, 2024) <<https://aiandcriminaljustice.uni.lu/2024/11/06/the-advent-of-ai-reshaping-criminal-procedure>> (accessed 27.09.2025).

¹⁵ Погорецький (н 1) 275–299.

¹⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 27.09.2025).

¹⁷ *Klass and Others v. Germany*. App 5029/71. European Court of Human Rights. Judgment. 6 September 1978 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510>> (accessed 27.09.2025).

¹⁸ *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom* (n 3).

В українському кримінальному процесі гарантії прав людини у сфері цифрових доказів залишаються недостатньо визначеними. Законодавство не містить окремої статті, що регламентувала б порядок збирання, перевірки та зберігання цифрових даних, хоча їх використання стало системним явищем у слідчій і судовій практиці. Відсутність процесуального визначення понять “цифровий доказ”, “метадані”, “електронна слідова інформація” створює ризики порушення права на захист та підстави для визнання доказів недопустимими¹⁹.

Належна *гарантія прав особи* вимагає, щоб усі дії зі збору та аналізу цифрової інформації здійснювалися з дотриманням принципу законності, пропорційності й мінімізації втручання. У світовій практиці ці вимоги закріплені, зокрема, у *Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations* (2022), який встановлює стандарти верифікації цифрових матеріалів, визначає критерії достовірності відкритих джерел і фіксації ланцюга збереження доказів²⁰.

Забезпечення *автентичності* цифрових даних – ще одна фундаментальна гарантія. Вона передбачає документування кожного етапу роботи з електронними носіями – від вилучення до дослідження, з обов’язковим зазначенням технічних параметрів (час, алгоритм хешування, формат файлів). Згідно з настановами Європейської мережі інститутів судової експертизи (ENFSI) 2023 р. такі дії мають оформлюватися протоколами з унікальними ідентифікаторами, що уможлиблює відтворити ланцюг збереження та довести незмінність об’єкта²¹.

Особливе місце в системі гарантій належить *судовому контролю*, який є інструментом забезпечення балансу між інтересами слідства та правами особи. Суддя має оцінювати не лише зміст цифрового доказу, а й дотримання технологічних процедур його одержання. Судовий контроль у сфері цифрового доказування має набувати *ex ante* та *ex post* характеру – тобто здійснюватися як на етапі дозволу на втручання, так і на етапі перевірки законності здобутих матеріалів.

У змагальному кримінальному процесі захисник є суб’єктом доказування²². Тож важливою процесуальною гарантією є також *участь захисника* в оцінці цифрових доказів. Захисник повинен мати право ознайомлення з

¹⁹ Погорецький, ‘Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів...’ (н 5) 239–256.

²⁰ Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law (OHCHR, University of California, Geneva–Berkeley 2022) <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2024-01/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf> (accessed 27.09.2025).

²¹ Best Practice Manuals and Forensic Guidelines (н 2).

²² М Погорецький, ‘Захисник – суб’єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання’, *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 23 травня 2014 р.) (Прінт-Сервіс 2014) 480–482; О Старенький, *Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб’єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика* (Алерта 2016); М Погорецький, Д Сергєєва, ‘Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики’ [2016] 2 Вісник кримінального судочинства 113–123.

алгоритмами збору, копіювання, хешування й зберігання цифрової інформації, а також право ініціювати експертне дослідження програмного середовища чи електронного пристрою. Реалізація принципу “рівності сторін” у цифровому середовищі потребує технічної симетрії – доступу захисту до цифрових слідів і відповідних інструментів перевірки²³.

Водночас ефективність таких гарантій залежить від процесуального закріплення стандартів допустимості цифрових доказів. Доцільно, щоб у Кримінальному процесуальному кодексі України²⁴ (далі – КПК України) було передбачено положення, яке прямо визначає, що цифрові дані визнаються допустимими лише за умови забезпечення їхньої автентичності, цілісності, надійного збереження та дотримання прав учасників процесу.

Отже, гарантії прав людини у цифровому доказуванні виступають системою матеріальних і процесуальних механізмів, які забезпечують справедливості і достовірності результатів доказового процесу. Їх дотримання є передумовою не лише законності зібраних даних, а й легітимності судового рішення як втілення принципу верховенства права.

Міжнародні стандарти цифрової криміналістики та доказування. Міжнародна спільнота виробила низку технічних і процесуальних стандартів, що регулюють роботу з цифровими доказами, спрямованих на уніфікацію вимог до достовірності, автентичності й допустимості електронних даних. Ці стандарти є невід’ємною складовою глобальної системи захисту прав людини, адже визначають баланс між ефективністю правосуддя та гарантіями приватності²⁵.

Одним із ключових документів є *Берклійський протокол з цифрових розслідувань відкритих джерел (Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations, 2020)*, ухвалений Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (ОНСНР) та Каліфорнійським університетом у Берклі. Протокол уперше кодифікував стандарти збору, збереження, аналізу та представлення цифрових матеріалів з відкритих джерел для використання у кримінальних провадженнях і міжнародних розслідуваннях. Він передбачає обов’язковість фіксації ланцюга збереження (*chain of custody*), верифікації метаданих, збереження оригіналу даних у незміненому вигляді та документування всіх технічних дій із цифровими носіями. Особливу увагу Протокол приділяє *етичним аспектам цифрового доказування*, зокрема, захисту персональних даних, безпеці осіб, які надають інформацію, і достовірності візуальних матеріалів. Він прямо пов’язує якість доказу з повагою до прав

²³ М Погорецький, М Щирук, ‘Участь захисника у доказуванні у справах про привласнення або розтрату майна службовою особою: проблемні питання теорії та практики’ [2025] 3(71) Knowledge, Education, Law, Management 139–150 <https://doi.org/10.51647/kelm.2025.3.20>.

²⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

²⁵ Погорецький (н 1) 275–299.

людини – що повністю відповідає концепції верховенства права в судовому процесі²⁶.

У європейському просторі провідну роль відіграє *Європейська мережа інститутів судової експертизи (ENFSI)*, яка розробляє *Настанови належної практики у цифровій криміналістиці (Best Practice Manuals – Digital Forensics)*. У виданнях 2015–2022 рр. закріплено методику збирання та дослідження цифрових доказів, включно з аудіо-, відео- та мережевими даними, стандартизовано алгоритми створення дублікатів, контрольних хешів, перевірки програмних середовищ²⁷.

ENFSI наголошує, що цифрова криміналістика є не лише технічним, а й правовим процесом. Вона повинна забезпечувати *прозорість і відтворюваність* усіх операцій з даними, а результати аналізу мають бути обґрунтовані, документовані й придатні для незалежної перевірки²⁸. Це положення співзвучне із доктриною допустимості доказів, виробленою ЄСПЛ, за якою будь-яке порушення процедурних гарантій ставить під сумнів справедливості судового розгляду²⁹.

Серед інших важливих міжнародних орієнтирів варто назвати *Керівництво NIST SP 800-101 (rev.1) “Guidelines on Mobile Device Forensics”*, ухвалене Національним інститутом стандартів і технологій США. Документ визначає принципи вилучення, збереження та аналізу інформації з мобільних пристроїв, підкреслюючи, що достовірність цифрових доказів можлива лише за умови документування кожної технічної дії й використання сертифікованого програмного забезпечення³⁰.

Важливу роль відіграють також міжнародні стандарти *ISO/IEC 27037:2012*, що встановлюють принципи “ідентифікації, збору, збереження та передання цифрових доказів” у межах кримінального процесу. Стандарти ISO наголошують на потребі дотримання ланцюга автентичності (*evidence integrity chain*) та підготовки спеціалістів із цифрової криміналістики, які мають відповідні технічні й правові компетенції³¹.

У межах Європейського Союзу питання транскордонного отримання цифрових доказів врегульовано *Директивою 2014/41/ЄС про Європейський ордер на розслідування (ЕІО)*, яка передбачає взаємне визнання доказів між державами – членами ЄС та встановлює гарантії прав особи, щодо якої здійснюються процесуальні дії. Ця директива визначає, що цифрові дані

²⁶ Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations (n 20).

²⁷ Best Practice Manuals and Forensic Guidelines (n 2).

²⁸ Best Practice Manuals and Forensic Guidelines (n 2).

²⁹ Jalloh v. Germany. App 54810/00. European Court of Human Rights. Judgment. 11 July 2006 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76307>> (accessed 27.09.2025).

³⁰ Guidelines on Mobile Device Forensics (n 7).

³¹ ISO/IEC 27037:2012. Information Technology – Security Techniques – Guidelines for Identification, Collection, Acquisition and Preservation of Digital Evidence <<https://www.iso.org/standard/44381.html>> (accessed 27.09.2025).

можуть бути використані як докази лише за умови дотримання принципу пропорційності та контролю суду³².

У практиці ЄСПЛ цифрові стандарти безпосередньо інтегровані в оцінку справедливості процесу. Так, у справах *Glukhin v. Russia* (2024) та *Zakharov v. Russia* (2015) Суд визнав, що використання технологій розпізнавання обличчя чи перехоплення цифрових комунікацій без законного регулювання порушує право на приватність і принцип “якість закону”³³.

Отже, міжнародні стандарти цифрової криміналістики мають не лише технічне, а й аксіологічне значення. Вони встановлюють універсальні критерії достовірності та справедливості цифрових доказів, слугують орієнтиром для гармонізації національного законодавства України з європейським і міжнародним правом. Інтеграція цих стандартів у кримінальний процес України є необхідною умовою забезпечення прав людини, реалізації принципу верховенства права та постановлення справедливого вироку.

Пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства. Розвиток цифрового доказування в Україні вимагає не лише науково-методологічного осмислення, а й законодавчого врегулювання. На сьогодні КПК України не містить визначення поняття *цифрового доказу*, що створює прогалини в правозастосуванні, зокрема, при оцінці автентичності електронних даних, фіксуванні ланцюга збереження та захисті прав сторін. Ця невизначеність призводить до різного тлумачення допустимості цифрових матеріалів у судовій практиці, що суперечить принципу правової визначеності як складової верховенства права³⁴.

Першим кроком має стати *нормативне закріплення поняття “цифровий доказ”* у ст. 84 КПК України. Доцільно доповнити її новою частиною такого змісту:

“Цифровими доказами є відомості, зафіксовані у цифровій (електронній) формі на будь-яких носіях, що містять інформацію про факти, обставини чи події, які мають значення для кримінального провадження, одержані та досліджені у порядку, визначеному цим Кодексом, із забезпеченням їх автентичності, цілісності та можливості перевірки.”

Таке визначення узгоджуватиме українське законодавство з міжнародними актами, зокрема ISO/IEC 27037:2012 і Берклійським протоколом з цифрових розслідувань відкритих джерел, у яких наголошено на вимогах достовірності, відтворюваності та простежуваності джерел.

Друге – потребує уточнення ст. 99 КПК України, яка визначає порядок долучення документів до матеріалів справи. Доцільно передбачити, що електронні носії, на яких містяться цифрові докази, повинні зберігатися в

³² Directive 2014/41/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 regarding the European Investigation Order in criminal matters <<http://data.europa.eu/eli/dir/2014/41/oj>> (accessed 27.09.2025).

³³ *Glukhin v. Russia*. App 11519/20. European Court of Human Rights. Judgment. 4 July 2023 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-225655>> (accessed 27.09.2025); *Roman Zakharov v. Russia* (n 8).

³⁴ Погорецький (н 1) 275–299.

спеціальних умовах із фіксацією цифрового відбитку (хеш-суми), а кожне копіювання має супроводжуватися службовим протоколом, який є невід'ємною частиною матеріалів кримінального провадження.

Третє – необхідно ввести окрему статтю щодо автентичності цифрових доказів, у якій встановити: обов'язок слідчого та прокурора забезпечити фіксацію ланцюга збереження (*chain of custody*); право сторони захисту на доступ до копій цифрових носіїв і програмних засобів, якими здійснювалася обробка даних; обов'язок суду перевіряти цілісність і відтворюваність цифрового доказу під час оцінки його допустимості.

Четверте – доцільно закріпити процесуальні гарантії недоторканності цифрової приватності в розділі КПК України, який регулює тимчасовий доступ до речей і документів (статті 159–166). Необхідно доповнити норми положеннями про заборону загального чи невибіркового вилучення інформації з електронних систем, а також про обов'язковість знищення даних, які не стосуються предмета провадження. Це відповідає стандартам ЄСПЛ у справах *Zakharov v. Russia* та *Big Brother Watch and Others v. the UK*, що встановлюють вимогу мінімізації втручання в особисте життя.

П'яте – варто створити національний центр цифрової криміналістики, уповноважений розробляти методики і стандарти роботи з цифровими доказами, проводити сертифікацію експертного програмного забезпечення та здійснювати міжвідомчий контроль за дотриманням вимог до ланцюга збереження даних. Такий центр міг би функціонувати при Міністерстві юстиції України в координації з Офісом Генерального прокурора, Службою безпеки України, Державним бюро розслідування та Національною поліцією.

Шосте – у межах професійної підготовки слідчих, прокурорів і суддів слід передбачити обов'язкове навчання з цифрової криміналістики та прав людини у цифровому середовищі. Згідно з рекомендаціями Ради Європи забезпечення цифрової компетентності юристів є необхідною умовою ефективного правосуддя в епоху технологій³⁵.

Сьоме – слід удосконалити судову експертизу цифрових даних, зокрема, шляхом унормування поняття “цифрова криміналістична експертиза”, встановлення вимог до звітності експерта та процесуального статусу електронного висновку. Зазначене уможливить усунути колізії між положеннями КПК України та Закону України “Про судову експертизу”³⁶.

І, нарешті, варто забезпечити узгодженість між кримінальним процесом і законодавством про кібербезпеку. Закон України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України”³⁷ має бути доповнений розділом про вико-

pravoua.com.ua ³⁵ European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and Their Environment, adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018) <<https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>> (accessed 27.09.2025).

³⁶ Guidelines on Mobile Device Forensics (n 7); Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>> (дата звернення 27.09.2025).

³⁷ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>> (дата звернення 27.09.2025).

ристання цифрових доказів у кримінальному провадженні, що гарантуватиме їх правову легітимність і захист персональних даних.

Реалізація цих пропозицій створить системну основу для формування цілісної моделі цифрового доказування в Україні – такої, що узгоджується з міжнародними стандартами, гарантує права людини та сприяє поставленню справедливих судових рішень. У цьому контексті справедливий вирок у цифрову епоху має оцінюватися не лише за змістом судового рішення чи логікою мотивувальної частини, а насамперед за якістю всього доказового процесу, у межах якого були зібрані, перевірені, автентифіковані й оцінені цифрові дані. Його легітимність залежить від того, чи забезпечено на практиці дотримання фундаментальних прав людини – права на приватність, права на ефективний засіб юридичного захисту, права на захист і принципу змагальності сторін, а також права бути судимим виключно на підставі достовірних, перевірених і допустимих доказів. Якщо цифрові дані використовуються без належних гарантій автентичності, без документування ланцюга збереження або без реальної можливості їх оскаржити, то сам процес втрачає ознаки справедливості, а вирок – ознаки легітимності, незалежно від того, чи є по суті правильними висновки суду.

У цьому сенсі правильний вирок і справедливий вирок – не тотожні категорії: перший може бути формально обґрунтованим, проте другий існує лише за умови дотримання прав людини на всіх етапах цифрового доказування. Цифрові сліди, алгоритмічні інструменти й засоби обробки даних створюють новий рівень ризиків для приватності та процесуальної рівноваги, а тому потребують регулювання за стандартами пропорційності, необхідності, прозорості та обов'язкового судового контролю. Забезпечення прав людини в цифровому доказуванні є не технічною деталлю, а маркером цивілізованості правової системи, показником її реальної відданості верховенству права та готовності обмежувати державне втручання строгими процесуальними гарантіями.

Саме тому цифрове доказування виходить далеко за межі технічного аспекту: воно перетворює технологічний інструментарій на етичну, правову та гарантійну категорію, яка уособлює практичне втілення верховенства права. Забезпечення прав людини в цій сфері визначає не лише якість судового рішення, а й рівень довіри суспільства до судової влади, формує межі допустимого втручання держави у цифрову приватність і запобігає зловживанням, що можуть виникати в умовах широкого використання високих технологій. Отже, захист прав людини у цифровому доказуванні є ключем до справедливого вироку, справжнім критерієм правової державності та фундаментом сучасної моделі кримінальної юстиції, яка повинна відповідати викликам інформаційної епохи й міжнародним стандартам справедливого суду.

Висновки. Цифрове доказування утворює новий рівень розвитку національного доказового права, який поєднує класичну гносеологію пізнання з

технологічними можливостями інформаційного суспільства. Його сутність полягає не лише у зміні форми збирання доказів, а й у трансформації самої методології доказування, що потребує забезпечення прав людини в умовах використання високих технологій.

Принцип верховенства права є ключовим нормативним орієнтиром для цифрового доказування. Він визначає межі допустимого втручання держави у цифрову приватність особи, вимагає дотримання пропорційності, передбачуваності та наявності ефективних процесуальних гарантій. Верховенство права в цифровому середовищі реалізується через стандарти законності, справедливості, прозорості та рівності сторін.

Гарантії прав людини у цифровому доказуванні охоплюють не лише формальну заборону порушення приватності, а й забезпечення автентичності, цілісності та надійного збереження електронних даних. Вони передбачають право сторони захисту на технічний доступ до джерел цифрових доказів, право на оскарження способу їх отримання, а також обов'язок суду перевіряти ланцюг збереження та допустимість кожного цифрового матеріалу.

Міжнародні стандарти – Берклійський протокол (2020), Настанови ENFSI (2023–2025), ISO/IEC 27037:2012, Директива 2014/41/ЄС, а також практика ЄСПЛ – формують уніфіковану систему орієнтирів для цифрової криміналістики. Їх імплементація в українське процесуальне право забезпечить єдність критеріїв допустимості цифрових доказів, запровадить перевірювані процедури автентифікації та сприятиме реалізації принципу справедливого суду.

Удосконалення КПК України має здійснюватися шляхом: введення юридичного визначення поняття “цифровий доказ”; установлення процесуальних вимог до автентичності та ланцюга збереження; нормативного врегулювання судового контролю за цифровими доказами; закріплення гарантій участі сторони захисту в дослідженні цифрових матеріалів; створення національного центру цифрової криміналістики при Міністерстві юстиції України.

Справедливий вирок у цифрову епоху має оцінюватися не лише за змістом судового рішення, а й за якістю доказового процесу. Його легітимність визначається тим, наскільки цифрові дані, використані в суді, були зібрані й перевірені у спосіб, що забезпечує дотримання прав людини, змагальність сторін і прозорість процедур.

У підсумку, забезпечення прав людини у цифровому доказуванні – це не лише гарантія правосуддя в конкретному провадженні, а й показник цивілізованості правової системи. Воно перетворює технологічний інструментарій на етичну та правову категорію, втілюючи принцип верховенства права у практиці доказування та формуючи довіру суспільства до судової влади.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Starenkyi O, *Kryminalni protsesualni harantii zakhysnyka yak sub'iekta dokazuvannia u dosudovomu rozsliduvanni: teoriia ta praktyka* (Alerta 2016) (in Ukrainian).

Journal articles

2. Pohoretskyi M, 'Verkhovenstvo prava u kryminalnomu protsesualnomu dokazuvanni: metodolohiia ta praktyka zastosuvannia' [2025] 32(3) *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* 275–299 (in Ukrainian).
3. Pohoretskyi M, 'Zastosuvannia novitnikh tekhnolohii u rozsliduvanni ta dokazuvanni voiennykh zlochyniv (problemni pytannia)' [2023] 3–4 *Visnyk kryminalnoho sudochynstva* 84–102 <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/84-102> (in Ukrainian).
4. Pohoretskyi M, 'Nova kontsepsiia kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia' [2015] 3 *Visnyk kryminalnoho sudochynstva Ukrainy* 63–79 (in Ukrainian).
5. Pohoretskyi M, 'Sudovi kontrol u zabezpechenni spravedlyvoho ta dopustymoho dokazuvannia v kryminalnomu protsesi Ukrainy' [2025] 4(3) *Analichno-porivnialne pravoznavstvo* 269–279 <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40> (in Ukrainian).
6. Pohoretskyi M, 'Teoriia dokaziv – metodolohichna osnova operatyvno-rozshukovoho dokumentuvannia orhanizovanoi zlochynnoi diialnosti' [2010] 22 *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)* 175–185 (in Ukrainian).
7. Pohoretskyi M, 'Tsyfrovii tekhnolohii ta dokazy u rozsliduvanni zlochyniv proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy: protsesualni problemy ta yevropeiski standarty' [2025] 5(3) *Analichno-porivnialne pravoznavstvo* 239–256 (in Ukrainian).
8. Pohoretskyi M, 'Shtuchnyi intelekt u dokazuvanni v dosudovomu ta sudovomu provadzhenniakh: doktrynalni zasady i praktyka zastosuvannia' [2025] 91(4) *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo* 398–418 (in Ukrainian).
9. Pohoretskyi M, Serhieieva D, 'Taktyka zakhysnyka: poniattia, zmist ta mistse v systemi kryminalistychnoi taktyky' [2016] 2 *Visnyk kryminalnoho sudochynstva* 113–123 (in Ukrainian).
10. Pohoretskyi M, Shchyruk M, 'Uchast zakhysnyka u dokazuvanni u spravakh pro pryvlasnennia abo roztratu maina sluzhbovoiu osoboio: problemni pytannia teorii ta praktyky' [2025] 3(71) *Knowledge, Education, Law, Management* 139–150 <https://doi.org/10.51647/kelm.2025.3.20> (in Ukrainian).

Conference papers

11. Pohoretskyi M, 'Zakhysnyk – sub'iekt dokazuvannia na dosudovomu provadzhenni za chynnym KPK Ukrainy: problemni pytannia', *Aktualni pytannia derzhavotvorennia v Ukraini: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 23 travnia 2014 r.)* (Print-Servis 2014) 480–482 (in Ukrainian).

Websites

12. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law (OHCHR, University of California, Geneva–Berkeley 2022) <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2024-01/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf> (accessed 27.09.2025).
13. Guidelines on Mobile Device Forensics, NIST SP 800-101 Rev. 1 (R Ayers, S Brothers, W Jansen, National Institute of Standards and Technology, U.S. Department of Commerce, 2014) <https://doi.org/10.6028/NIST.SP.800-101r1>.

14. Ligeti K, Hackenbruch M, Albrecht F, Monsalve Cuéllar A et al., 'The Advent of AI: Reshaping Criminal Procedure' (University of Luxembourg, Faculty of Law, Economics and Finance, 2024) <<https://aiandcriminaljustice.uni.lu/2024/11/06/the-advent-of-ai-reshaping-criminal-procedure>> (accessed 27.09.2025).

Mykola Pohoretskyi

ENSURING HUMAN RIGHTS IN DIGITAL EVIDENCE
AS A CONDITION FOR THE IMPLEMENTATION
OF THE RULE OF LAW AND THE DELIVERY OF A FAIR VERDICT

ABSTRACT. The article provides a comprehensive analysis of ensuring human rights in digital evidence as a key condition for the implementation of the rule of law and the delivery of a fair verdict. The study emphasizes that digital evidence, as a new phenomenon of evidence law, forms the foundation of modern justice, in which technological capabilities must be combined with inviolable procedural guarantees of the individual. The article clarifies the concept, features, and legal nature of digital evidence, determines its place within the structure of criminal evidentiary proceedings, and examines its relationship with the principles of legality, proportionality, adversarial proceedings, and fairness. Particular attention is paid to safeguarding the right to privacy, personal data protection, and effective judicial control during the collection, verification, and assessment of digital evidence.

It is demonstrated that the quality of digital evidence determines the real effectiveness of the guarantees of the rule of law, as adherence to procedural form, authenticity, and integrity of electronic data ensures both a fair verdict and public confidence in the justice system. The article analyzes international legal standards that constitute the axiological foundation of digital evidence: the standards of the Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations, the guidelines of the European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI) on proper practice in digital forensics, the provisions of the European Convention on Human Rights, and the case law of the European Court of Human Rights (*Big Brother Watch and Others v. the UK*, *Roman Zakharov v. Russia*, *Glukhin v. Russia*). These documents are shown to form an international model for balancing the effectiveness of justice with the protection of human rights in the digital environment.

A critical analysis is conducted of the current Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the regulation of digital evidence, identifying gaps in procedural form related to the absence of a legislative definition of "digital evidence" and mechanisms for documenting the chain of custody of electronic data. The article proposes directions for improving criminal procedure legislation aimed at strengthening procedural safeguards and ensuring effective judicial control over state interference in digital privacy.

It is substantiated that digital evidence must develop as an ethical, legal, and technological system in which the protection of human rights, adherence to the rule of law, and the guarantee of a fair trial are absolute priorities.

KEYWORDS: digital evidence; human rights; rule of law; fair trial; digital forensics; evidentiary law; pre-trial investigation; chain of custody; ECHR; ENFSI.

Олександра Яновська

докторка юридичних наук, професорка,
суддя Верховного Суду
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8451-3775>
Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57215503063>
yanovskaya.a@ukr.net

Дар'я Биковець

студентка факультету правничих наук
Національного університету "Кієво-Могилянська академія"
(Київ, Україна)
d.bykovets@ukma.edu.ua

Артем Никонюк

студент факультету права та економічної безпеки
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)
a.p.nykonyuk@nlu.edu.ua

УДК 343.131

ЗМАГАЛЬНІСТЬ І РІВНІСТЬ СТОРІН НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: *NECESSITAS ABSOLUTA* ЧИ *BOVI CLITILLAE IMPONERE**

Анотація. Кримінальне провадження в Україні здійснюється на засадах змагальності відповідно до ч. 1 ст. 22 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Однак під час досудового розслідування сторона обвинувачення володіє значно більшим обсягом повноважень та інформації порівняно зі стороною захисту, що породжує питання щодо меж змагальності та рівності сторін на цій стадії кримінального провадження.

Метою цього дослідження є обґрунтування неабсолютності правової природи засад змагальності та рівності сторін на стадії досудового розслідування, визначення особливостей

* *Bovi clitillae imponere* – латинський вислів, який дослівно перекладається як “одягати на корову сідло”, що є аналогічним за змістом до українського “п’яте колесо до воза”.

реалізації змагальності та рівності сторін на стадії досудового розслідування, з'ясування доцільності застосування засад змагальності та рівності сторін на стадії досудового розслідування та формулювання концепції синергії ч. 2 ст. 87 КПК України та ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як критерію визначення меж застосування засад змагальності та рівності сторін на вищезазначеній стадії кримінального провадження.

Автори зробили висновок, що засади змагальності та рівності сторін не є абсолютними на стадії досудового розслідування, але вони на цьому етапі виконують фундаментальну функцію гарантування прав людини – права на захист, на доступ до суду та ін. Надано авторське бачення синергії ч. 2 ст. 87 КПК України та ч. 3 ст. 6 Конвенції як критерію визначення меж застосування досліджуваних засад на стадії досудового розслідування. Результати дослідження можуть бути основою для оцінки загальної справедливості кримінального судочинства або оцінки допустимості зібраних і представлених сторонами доказів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: змагальність; рівність сторін; досудове розслідування, право на справедливий суд, допустимість доказу.

За даними World Population Review¹ можна відстежити рівень злочинності у світі. Станом на 2024 р. Україна посідає 66-е місце у цьому рейтингу з індексом злочинності 46,9, що свідчить про наявність у нашій країні суттєвих проблем із протиправною поведінкою, які потребують належного реагування. Кримінальне законодавство (кримінальний закон) закріплює відповідальність за кримінально карану протиправну поведінку². Водночас, оскільки боротьба зі злочинністю не має призводити до порушення прав людини, дотримання саме кримінальних процесуальних норм стоїть на заваді порушенням прав людини. Тобто чіткі правила, які прописані в процесуальному законі, є гарантіями того, що ці права не будуть порушеними.

Відповідно до ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України³ (далі – КПК України) кримінальний процес має відповідати загальним засадам кримінального провадження, зокрема змагальності й рівності сторін. Ці елементи є фундаментом, на якому будується кримінальне судочинство.

Складно не погодитися, що 'в реальних історичних умовах кримінальна процесуальна діяльність у певній правовій системі організовується відповідно до умов того суспільства, в якому вона здійснюється'⁴. Так, засада змагальності в більш сучасному вигляді з'явилася в кримінальному процесі України лишень 24 роки потому після т. зв. малої судової реформи, коли КПК України 1960 р. було доповнено ст. 16¹ "Змагальність і диспозитивність" згідно із Законом № 2533-III від 21.06.2001⁵, що зупинило дію інквізи-

¹ Crime Rate by Country 2025 <<https://worldpopulationreview.com/country-rankings/crime-rate-by-country#title>> (accessed 10.07.2025).

² М Хавронюк, 'Деяко про сутність кримінального права (інакший погляд)' (Юридичний вісник України 9–15 березня 2013 р.) <<https://pravo.org.ua/deshho-pro-sutnist-kryminalnogo-prava-inakshyj-poglyad>> (дата звернення 10.07.2025).

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення 10.07.2025).

⁴ Ю Мирошниченко, *Процесуальні та філософсько-правові проблеми здійснення правосуддя в кримінальному провадженні* (Панов 2017) 200.

⁵ Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 21 червня 2001 р. № 2533-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2533-14#Text>> (дата звернення 10.07.2025).

ційної форми кримінального процесу. Варто пригадати, що в п. 3 ч. 2 ст. 129 Конституції України⁶ також закріплена засада змагальності.

Завдяки її реалізації суди забезпечують рівність у поданні доказів, матеріалів, процесуальних документів для обох сторін. Однак змагальність не може існувати відокремлено від інших значущих принципів, як-от верховенство права, та права на справедливий суд.

Засада змагальності повною мірою розкривається на етапі судового розгляду. Оскільки саме на цьому етапі сторони представляють свої доводи, вимоги, матеріали та заперечення, що дає змогу суду всебічно дослідити обставини у справі, об'єктивно оцінити докази та дійти справедливого й законного рішення. Як влучно зазначає О. Стратій, 'цей принцип відображає природний закон єдності та боротьби протилежностей, де саме в суперництві й змаганні сторін може народитися істина та об'єктивність'⁷.

Засада змагальності безпосередньо впливає на якість здійснення кримінального провадження, від чого залежить фінальний результат – захист особи, суспільства та держави. Однак видається доволі дискусійною реалізація засад змагальності та рівності сторін на стадії досудового розслідування. Дослідження цього питання становить не лише доктринальний інтерес, а й зумовлено практичними потребами судової, правоохоронної та правозахисної діяльності.

Тлумачний словник пояснює змагальність як 'прагнення добитися кращих результатів у чому-небудь порівняно з іншими'⁸. Як вказує О. Стратій, 'цей принцип передбачає, що судовий процес – це не просто формальна процедура, а своєрідна арена, на якій сторони вступають у юридичну боротьбу з метою захисту своїх прав та інтересів перед судом'⁹. Тобто кожен спір – це процесуальна "війна", а кожна війна потребує ресурсів і засобів протидії, якими в кримінальному процесі є докази.

Змагальність дає можливість реалізації давньоримського постулату *audiamur et altera pars*¹⁰. Тобто змагальність є уособленням справедливості – іманентної властивості права, адже надає рівні можливості сторонам у кримінальному провадженні та підвищує рівень об'єктивного вирішення спору, адже вислухані всі. Однак зазначені тлумачення легко візуалізуються на стадії судового розгляду, де безпосередньо й відбувається активне застосування змагальності. Але в який спосіб змагальність реалізується на стадії досудового розслідування?

⁶ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 10.07.2025).

⁷ О Стратій, 'Значення принципу змагальності сторін в судовому процесі' [2024] 1 Юридичний науковий електронний журнал 219 <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/47>.

⁸ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) (В Бусел (уклад і голов ред), Перун 2005) 464.

⁹ Стратій (н 7).

¹⁰ Нехай буде вислухана й інша сторона. – Лат.

На досудовому розслідуванні відбувається “зародження” справи: від внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань до закриття провадження чи направлення до суду (матеріально-розшукове дослідження). Реалізація принципу змагальності на цьому етапі можлива двома способами: проведення стороною захисту паралельного розслідування або розширення судового контролю за досудовим розслідуванням.

В Україні діє система розширеного судового контролю, а, наприклад, у США та Англії – відбувається паралельне розслідування. Щодо останнього, то ця система спрямована на залучення приватного детектива, який працює разом із адвокатами. Він має той самий обсяг повноважень щодо збирання доказів, що й поліція. Тим самим це вирівнює дисбаланс ресурсів між стороною обвинувачення й захисту, який *a priori* слабший у сторони захисту. Відповідно принцип змагальності діє на всіх етапах процесу.

Щодо підходу, який діє в Україні, то одним із проявів гарантії змагальності на досудовому розслідуванні є контроль слідчим суддею за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб при проведенні слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, проведенні інших процесуальних дій та прийнятті процесуальних рішень¹¹. У цьому контролі є багато ахіллесових п'ят, зокрема, відсутність реальної рівності сторін щодо збирання та подачі доказів (саме на цю проблему звертає увагу більшість¹² науковців), неможливість захисника брати активну участь у досудовому розслідуванні до пред'явлення особи підозри¹³ і т. ін.

Не тільки на законодавчому рівні, а й на практичному існують значні виклики щодо переваг сторони обвинувачення у процесуальних інструментах, обмежень у доступі до інформації сторони захисту під час досудового розслідування та ускладнень із отриманням доказів.

Але, ураховуючи завдання, які мають досягатись на стадії досудового розслідування, постає критично важливе питання: чи справді рівність сторін і змагальність мають беззастережно та необмежено реалізовуватись на стадії досудового розслідування?

Змагальність на досудовому розслідуванні полягає у 1) наданні підозрюваному, обвинуваченому права на захист; 2) наданні сторонам права клопотати про вилучення доказів як недопустимих; 3) установленні судового порядку оскарження будь-яких дій і рішень органів та осіб, що ведуть роз-

¹¹ О Капліна, М Карпенко, В Маринів та ін, *Судовий контроль під час досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посіб.* (Право 2016) 3.

¹² В Власюк, ‘Щодо змагальності за Кримінальним процесуальним кодексом України’ [2013] 6 Європейські перспективи 106–112.

¹³ О Бережний, ‘Проблеми реалізації засади змагальності на досудовому розслідуванні під час оскарження дій чи бездіяльності слідчого або прокурора та розгляду скарги слідчим суддею’ [2016] 34 Журнал східноєвропейського права 10.

слідування у кримінальних справах¹⁴. Відтак не йдеться про більш широкі межі змагальності, ніж ті, що забезпечують захист прав людини.

Таку думку висловлював і колектив авторів доробку “Роль слідчого судді у кримінальному провадженні: аналітичний звіт”: ‘Змагальність на досудовій стадії кримінального процесу обмежена. Вона стосується саме питання вирішення обмеження (втручання) прав і свобод людини, пов’язаних з особистою свободою або власністю – обрання запобіжного заходу чи вирішення питання арешту майна особи. А також оскарження рішень, дій чи бездіяльності сторони обвинувачення’¹⁵.

Отже, неможливо стверджувати, що засада змагальності повноцінно застосовна на стадії досудового розслідування. Звісно, що ми не маємо нехтувати змагальністю, але й перетворювати на панацею цю засаду теж не можемо. Усі правові інструменти мають використовуватися ефективно, а абсолютність змагальності на досудовому розслідуванні не сприятиме ефективності кримінальному процесу. Мета змагальності на цьому етапі має більш природний характер гарантування прав людини – право на захист тощо.

На підтвердження наведених тез варто проаналізувати практику Верховного Суду – дороговказ для єдності й сталості судової практики. Це сприятиме розумінню доцільності широкого застосування змагальності на досудовому розслідуванні з боку найвищої судової інстанції. Прямої відповіді, звісно, Суд не дає, адже його рішення не є підручником чи науковим доробком, однак аналіз правових позицій дає можливість надати відповідь на поставлене вище запитання.

Так, Суд у своїй постанові від 11.02.2021 у справі № 199/5500/15-к зазначає, що ‘ОСОБА_6 на початковому етапі досудового розслідування до вступу в кримінальне провадження захисника ОСОБА_11, хоча і користувався правовою допомогою захисника, однак така допомога мала символічний характер і не була кваліфікованою, ефективною правничою допомогою, тобто мало місце порушення права ОСОБА_6 на захист’¹⁶. Тож Суд звертає увагу на те, що право на захист має бути непримарним і не повинно мати декларативний характер. Формальна наявність захисника не сприяє ефективному забезпеченню змагальності, адже має бути активна (в розумних межах) діяльність захисника на всіх стадіях кримінального процесу.

Така правова позиція перегукується із доктринальним підходом О. Яновської, яка зазначає, що ‘формальна наявність сторони в кримінальному процесі ще не означатиме реалізації правосуддя на засадах змагальності’¹⁷.

¹⁴ О Яновська, ‘Теоретичні та організаційні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства’ (дис д-ра юрид наук, 2011) 51.

¹⁵ Ю Белоусов, В Венгер, А Орлеан, Є Крапивін, С Шапутько, В Яворська, *Роль слідчого судді у кримінальному провадженні: аналітичний звіт* (Київ 2020) 77.

¹⁶ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного кримінального суду від 11 лютого 2021 р. у справі № 199/5500/15-к <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/94974182>> (дата звернення 15.07.2025).

¹⁷ Яновська (н 14) 31.

ЄСПЛ також підтверджує таку думку. У справі *Іглін проти України* вказує:

призначення захисника саме по собі необов'язково вирішує питання відповідності вимогам пп. "с" п. 3 ст. 6. Просте призначення захисника не забезпечує ефективного захисту, оскільки такому захиснику можуть перешкоджати у виконанні його обов'язків, або ж він може ухилитися від їх виконання. Якщо національні органи повідомляються про існування такої ситуації, вони повинні або замінити захисника, або зобов'язати його чи її виконати ці обов'язки¹⁸.

У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС, Суд) від 23.12.2024 у справі № 740/3943/23 вказано, що,

незважаючи на те, що КПК не містить у якості окремої загальної засади кримінального провадження принципу сприяння захисту (*favor defensionis*), однак він втілений у низці законодавчо визнаних загальних засад, таких як верховенство права, змагальність, презумпція невинуватості та забезпечення права на захист і має застосовуватися, серед іншого, у тих випадках, коли для захисту об'єктивно складно отримати докази на свою користь¹⁹.

Цей принцип покладено в основу презумпції невинуватості, тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого, права на мовчання, права на визнання доказів недопустимими, заборони погіршення становища засудженого в певних випадках, права на останнє слово тощо. Частина 2 ст. 290 КПК України є проявом зазначеного принципу. В ній зобов'язано прокурора чи слідчого суддю надати доступ стороні захисту до будь-яких матеріалів, які є в його розпорядженні, досудового розслідування, незалежно від того, чи свідчать вони про (не) винуватість особи. Отже, шляхом визнання некодифікованого принципу сприяння захисту Суд підтверджує необхідність права на захист, рівність сторін та змагального процесу.

З іншого боку, ч. 2 і ч. 3 ст. 93 КПК України визначено різні способи збирання доказів сторонами обвинувачення та захисту, що не є однаковими чи навіть рівними. Але чи справді таке процесуальне право мало б бути застосовним на абсолютно рівних засадах для обох сторін на стадії досудового розслідування? Якщо б сторони обвинувачення та захисту мали б абсолютно однакові процесуальні інструменти у збиранні доказів, то досудове розслідування навряд чи було б оперативним.

Як влучно зазначає Є. Григорчук, 'ефективність змагального процесу залежить від чіткого виокремлення функцій кримінального процесу й сторін, що беруть у ньому участь, а також від визначення предмета кожної функції та змісту діяльності сторін'²⁰. Конституційний Суд України в рішенні від 17.03.2020 зауважує, що

¹⁸ Іглін проти України (Заява № 39908/05): Рішення Європейського суду з прав людини від 12 січня 2012 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_780#Text> (дата звернення 15.07.2025).

¹⁹ Постанова Верховного Суду у складі Касаційного кримінального суду від 23 грудня 2024 р. у справі № 740/3943/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/124005274>> (дата звернення 15.07.2025).

²⁰ Є Григорчук, 'Кримінально-процесуальні функції у світлі оновленого кримінального процесуального законодавства України' [2013] 3 (21) Наука і правоохоронна 171.

поняття “рівні права”, “рівні обов’язки” не можна ототожнювати з поняттями “однакові права”, “однакові обов’язки”. Права чи обов’язки можуть бути різними й залежать від статусу та ролі учасника кримінального провадження (прокурора, потерпілого, слідчого, обвинуваченого, захисника, цивільного позивача, цивільного відповідача). Рівність прав та обов’язків полягає в тому, що кожен з учасників кримінального провадження наділений правами та має обов’язки, визначені законодавством для його процесуального становища. Отже, процесуальні права й обов’язки учасників кримінального провадження з різним процесуальним становищем є неоднаковими, що зумовлено різними процесуальними функціями, які мають бути реалізовані під час кримінального провадження суб’єктами з відповідним процесуальним статусом²¹.

Так, сторона захисту реагує на допущення порушень прав людини при збиранні доказів, чим здатна контролювати цей процес, однак не має робити те саме, що й сторона обвинувачення.

Наприклад, у постанові Об’єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – ОП ККС ВС) від 04.10.2021 у справі № 724/86/20 вказано, що ‘відсутність рішення про призначення (визначення) групи слідчих, які здійснюватимуть досудове розслідування, в матеріалах кримінального провадження обумовлює недопустимість доказів, зібраних під час досудового розслідування, як таких, що зібрані неуповноваженою на те особою’²². В іншому рішенні ОП ККС ВС зазначено:

Постанови керівника органу досудового розслідування про визначення слідчого або групи слідчих, старшого групи слідчих, які здійснювали досудове розслідування, можуть бути надані прокурором та оголошені під час судового розгляду, якщо під час дослідження доказів у учасників провадження виникне сумнів у їх достовірності з огляду на те, що ці докази було зібрано неуповноваженими особами²³.

Тож сторона захисту слідкує за допустимістю доказів, таким чином зберігаючи змагальність досудового розслідування.

Водночас судова практика доходить у своїх правових позиціях висновків, які мають дискусійний характер серед практиків. Так, постанова Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС) від 31.08.2022 стала резонансним рішенням щодо допустимості даних висновку експерта як доказу у разі призначення експертизи слідчим, який не входить до складу слідчої групи. У цьому рішенні було вказано, що ‘суд повинен <...> у межах доводів сторін перевірити, чи призвів спосіб призначення експертизи до порушення тих

²¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Татькова Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини п’ятої статті 190, пункту 1 частини першої, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України від 17 березня 2020 р. № 5-п/2020 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20#Text>> (дата звернення 15.07.2025).

²² Постанова ОП ККС ВС від 04 жовтня 2021 р. у справі № 724/86/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214751>> (дата звернення 15.07.2025).

²³ Постанова ОП ККС ВС від 14 лютого 2022 р. у справі № 477/426/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/103525190>> (дата звернення 17.07.2025).

чи інших прав і свобод людини, передбачених Конвенцією та/або Конституцією України²⁴.

Аналіз цього рішення дає змогу сформулювати й наступне запитання: “Чи ставить під сумнів ВП ВС доцільність змагальності на досудовому розслідуванні, адже не визнає істотності порушень процесуального закону за наявного його формального недотримання?”. На нашу думку, відповідь на це запитання негативна, адже формальне недотримання приписів закону (ст. 86 КПК України) ще не призводить до порушення прав людини. У наведеному прикладі експерт діяв на користь і в межах процесу. Якщо у сторони захисту з'являються сумніви щодо неупередженості такого експерта, то вона, зазначивши безпосереднє порушення прав людини, може клопотати про визнання отриманих доказів недопустимими.

Варто підкреслити, що засада змагальності є менш ефективною без спільної реалізації разом із принципом рівності сторін. Це особливо важливо під час досудового розслідування, оскільки на цьому етапі формується доказове підґрунтя обвинувачення та здобуваються докази, що матимуть значний вплив на подальший судовий розгляд.

Окрім питання постають у зв'язку із можливими обмеженнями сторони захисту в доступі до матеріалів досудового розслідування. Адже фактично сторона захисту діє навмання до завершення розслідування та відкриття їй матеріалів, зібраних стороною обвинувачення. У постанові ОП ККС ВС від 24 жовтня 2022 р. у справі № 216/4805/20 зауважує, що ‘обмеження строку для ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ у порядку статті 290 КПК, допускається лише на підставі ухвали слідчого судді, якою встановлюється певний строк для такого ознайомлення’²⁵.

Нерозкриття сторони захисту матеріальних доказів, що містять відомості, які могли б надати можливість звинуваченому звільнити себе або зменшити строк відбування покарання, може оцінюватись як відмова від можливостей, необхідних для підготовки захисту, а отже, порушення права, гарантованого п. б ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод²⁶ (далі – Конвенція) (*Jespers v. Belgium*, §§ 56 and 59)²⁷.

Розтлумачуючи принцип *equality of arms*, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у постанові від 26 березня 2024 р. у справі № 913/768/21 вказує, що сторона судового процесу не повинна бути позбавлена можливості ефективно представити свою позицію у суді, а також їй має бути надана змога представити свою позицію нарівні із проти-

²⁴ Постанова ВП ВС від 31 серпня 2022 р. у справі № 756/10060/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141457>> (дата звернення 17.07.2025).

²⁵ Постанова ОП ККС ВС від 24 жовтня 2022 р. у справі № 216/4805/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107050550>> (дата звернення 18.07.2025).

²⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 10.07.2025).

²⁷ *Jespers v. Belgium*. App 8403/78. Commission (Plenary) Report. 14.12.1981 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95751>> (accessed 18.07.2025).

лежною стороною. Пункт 1 ст. 6 Конвенції надає державі вільний вибір засобів, які будуть використані для гарантування учасникам судового процесу цих прав. Одним із таких засобів є інститут правової допомоги (рішення від 15.02.2005 у справі *Steel and Morris v. the United Kingdom*, заява № 68416/01)²⁸.

Проведений аналіз судової практики дає підстави зробити висновок про те, що засада змагальності, так само як і рівності сторін, на стадії досудового розслідування не є абсолютними, відтак у них є межі. Однак їх чітко визначених кордонів чи будь-яких стандартів обмеження немає, тому з боку практиків та науковців іноді виникають контраверсійні ідеї, які спрямовані на безпідставне розширення застосування цих засад на стадії досудового розслідування.

Наприклад, В. Дяков пропонує зобов'язати органи досудового розслідування допитувати всіх свідків у присутності захисника²⁹. Й справді це має сенс для реалізації змагальності, адже формально сприяє дотриманню рівності та змагальності сторін одразу, адже захисник зможе проконтролювати ситуацію, щоб не було жодного тиску з боку прокурора чи слідчого судді. Але, з іншого боку, це занадто затягує процес. Адже необхідно встановити такий час, який буде зручний для всіх сторін, до того ж, адвокати зможуть зловживати цим приписом.

Така ж ситуація із питанням залучення адвоката під час затримання особи чи коли у неї відбирають біологічні зразки. Очевидно, що це гальмувати оперативність виконання завдань кримінального процесу. Забезпечення змагальності має бути своєчасним та реальним. Так, щодо моменту залучення адвоката Касаційний кримінальний суд дійшов висновку, що

вимога присутності адвоката під час затримання є практично нездійсненною і не передбачена будь-яким положенням КПК, Конституції України чи міжнародних договорів. Встановлення такого правила Судом зведе нанівець будь-яку поліцейську діяльність, оскільки практично неможливо забезпечити присутність адвоката в той час і в тому місці, де може відбутися затримання за підозрою у вчиненні злочину³⁰.

Тобто забезпечення змагальності, дотримання прав людини, зокрема права на захист, на правничу допомогу, без сумніву, необхідне, але тут варто зважати на те, чи справді порушення приписів процесуального закону впливатиме на хід процесу чи йому перешкоджатиме.

Здавалося б, що межі засади змагальності можна знайти в доктрині заборони використання “плодів отруєного дерева” – недопустимості будь-яких доказів, здобутих завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного пору-

²⁸ Постанова ВС у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у постанові від 26 березня 2024 р. у справі № 913/768/21, пункт 89 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117974238>> (дата звернення 18.07.2025).

²⁹ В Дяков, ‘Проблеми реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі’ [2016] 8 Підприємство, господарство і право 172.

³⁰ Ухвала ВС колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 16 лютого 2021 р. у справі № 204/6541/16-к п. 22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/95533196>> (дата звернення 18.07.2025).

шення прав та свобод людини (ч. 1 ст. 87 КПК України). Однак і ця доктрина має винятки, зокрема

– “незалежне джерело” (у постанові ВП ВС за наслідками розгляду рішення у справі Алахвердян проти України від 16.04.2019 Суд вказав:

виключення з вироку й ухвали зазначених доказів [явку з повинною, отриману під примусом] не впливає на законність і обґрунтованість висновків суду в частині визнання Особа_1 винуватим у вчиненні злочинів, за які його засуджено, кримінально-правової кваліфікації його дій та призначення покарання. Відповідні висновки ґрунтуються на сукупності інших доказів, зміст яких докладно наведено у вироку і які були досліджені в судовому засіданні³¹.

Тобто це правило призводить до виключення із судових рішень недопустимих доказів і похідних від них, але з посиланням на інші докази, які не мають жодного зв'язку із порушеннями, констатованими судовими інстанціями)³²;

– “очищення від бруду” (у справі Сіяно проти України від 09.02.2020³³ ЄСПЛ визнав порушення п. 1 та пп. “с” п. 3 ст. 6 Конвенції, оскільки заявник надав явку з повинною за відсутності захисника, і саме ці показання дозволили отримати інші додаткові докази, які були використані у справі проти нього та стали базою при винесенні обвинувального вироку. Однак при перегляді цієї справи ВП ВС вказала, що

характер та результати слідчих дій за участю заявника та його захисника, під час яких були надані підтверджуючі та більш деталізовані свідчення щодо обставин та обстановки скоєння інкримінованих ОСОБА_22 злочинів, інші докази винуватості заявника свідчать про застосування процесуальних компенсаторних механізмів, які “очищують від бруду” порушення права заявника на захист у цій справі і дають підстави для повноцінного використання всієї сукупності отриманих доказів за винятком свідчень, наданих у явках з повинною³⁴ (п. 106 рішення));

– “нешкідлива помилка” (*harmless-error*) ‘докази, отримані з порушеннями КПК України, можуть бути використані судом як допустимі, зокрема, коли ці порушення не є істотними та не вплинули на результат отриманих фактичних даних’³⁵;

³¹ Алахвердян проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 16 квітня 2019 р. (Заява № 12224/09) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e26#Text> (дата звернення 18.07.2025).

³² Варто зауважити, що у своєму рішенні від 26 червня 2025 р. у справі Алахвердян проти України (№ 2) ЄСПЛ вказав, що під час перегляду рішень у цій справі за виключними обставинами було допущено порушення ст. 6 Конвенції, зокрема, у зв'язку із незабезпеченням повного повторного розгляду, що позбавило заявника права на достатній час та можливості для підготовки свого захисту.

³³ Сіяно проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 09 січня 2020 р. (Заява № 52571/11) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f06#Text> (дата звернення 18.07.2025).

³⁴ Постанова ВП ВС від 09 вересня 2020 р. у справі № 1-27/10 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/91572019>> (дата звернення 19.07.2025).

³⁵ Постанова ВС колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 27 жовтня 2021 р. у справі № 668/69/16-к <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100734860>> (дата звернення 19.07.2025).

– “*неминуче виявлення*” (*inevitable discovery*) (у рішенні ЄСПЛ у справі Светіна проти Словенії³⁶ від 22.05.2018 порушувалося питання, що докази, отримані під час незаконної перевірки або обшуку, але які були б неминуче виявлені навіть за відсутності такої перевірки, можуть бути допустимими у справі);

– “*виключення доброчесності*” (*good-faith exception*) (якщо поліція діє правомірно на підставі ордера на проведення обшуку, який надалі визнається недійсним, оскільки виданий у зв'язку з судовою помилкою, то докази, знайдені в процесі цих слідчих дій, слід вважати допустимими³⁷).

Отже, засада змагальності має свої межі на стадії досудового розслідування. Проблеми балансу інтересів публічного і приватного завжди будуть резонансними й складними, адже кожна сторона бажає вирішення питання на свою користь. Однак глобальне вирішення проблеми боротьби зі злочинністю в Україні напряду залежить від ефективності й дієвості досудового розслідування.

При цьому не варто забувати, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України). Тому масове нехтування законністю збирання доказів не сприятиме меті кримінального судочинства, бо чим прокурори та слідчі судді будуть кращими за правопорушників, адже вони самі переходитимуть межу – права людини та закон.

На нашу думку, засади змагальності й рівності сторін не є абсолютними на стадії досудового розслідування, бо на цьому етапі лише формується доказова база, тому сторони не знаходяться в рівних умовах. Водночас засада змагальності є важливим постулатом, який є наріжним камінням кримінального процесу. Принцип змагальності відображає дух суперництва між процесуальними опонентами вже на етапі досудового розслідування.

Однак попри те, що на цій стадії ці засади не є абсолютними, є межі, які не можна порушувати, тому що інакше це призведе до порушення права на справедливий суд, істотних прав і свобод людини і з точки зору національного права, і міжнародного.

Відповідно до ст. 87 КПК України істотними порушеннями прав і основоположних свобод людини є: 1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; 2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; 3) порушення права особи на захист; 4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про

³⁶ Svetina v. Slovenia. App 38059/13. European Court of Human Rights. Judgment. 22 May 2018 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183124>> (accessed 19.07.2025).

³⁷ United States v. Leon, 468 U.S. 897 (1984) <<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/468/897/>> (accessed 19.07.2025).

своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; 5) порушення права на перехресний допит.

Водночас, згідно зі ст. 6 Конвенції, право на справедливий суд забезпечується шляхом, зокрема, реалізації прав, передбачених ч. 3 ст. 6 Конвенції. Так, ст. 6 Конвенції визнає за обвинуваченим право бути поінформованим не лише про “причину” обвинувачення, тобто про матеріальні факти, висунені проти нього, і на яких ґрунтується обвинувачення, але й про “характер” обвинувачення, тобто про юридичну кваліфікацію цих фактів (*Mattocchia проти Італії* (Mattocchia v. Italy), § 59; *Пенев проти Болгарії* (Penev v. Bulgaria), §§ 33 і 42)³⁸.

Стаття 6 § 3 “b” також захищає обвинуваченого від квапливого судового розгляду (*Kröcher і Möller проти Швейцарії*, рішення Комісії; *Bonzi проти Швейцарії*, рішення Комісії). Хоча важливо здійснити провадження протягом належного строку, але не можна задля цього жертвувати процесуальними правами однієї зі сторін (*ОАО Neftyanaya Kompaniya Yukos проти Росії*, § 540)³⁹.

Право кожного обвинуваченого мати дієвий захист адвоката також фігурує поміж основоположними складовими справедливого судового розгляду (*Salduz проти Туреччини* [ВП], § 51). У принципі кожен підозрюваний, від моменту затримання або взяття під варту, повинен мати доступ до захисника (*Dayanan проти Туреччини*, § 31). Аби право на допомогу захисника стало практичним і дієвим, а не лишалось теоретичним, його реалізація не повинна ставитись у залежність від виконання надмірно формальних умов: судові органи повинні забезпечити справедливий характер процесу і відповідно стежити за тим, аби адвокат, який бере в ньому участь, вочевидь для захисту свого клієнта за його відсутності, отримав можливість робити це (*Van Geyselghem проти Бельгії* [ВП], § 33; *Pelladoah проти Нідерландів*, § 41).

Стаття 6 § 3 “d”, крім того, вимагає можливості перехресного допиту свідків, особливо якщо такі показання відіграють вирішальну роль у доведенні вини (*Kok проти Нідерландів* (déc.); *Krasniki проти Республіки Чехія*, § 79).

Також варто зауважити, що, хоча ст. 6 Конвенції не визначає критеріїв допустимості доказів, використання у кримінальному провадженні свідчень, отриманих внаслідок порушення ст. 3 Конвенції, незалежно від того, чи йдеться про катування, нелюдське, чи таке, що принижує гідність, поводження, автоматично позбавляє справедливості провадження загалом і порушує ст. 6 Конвенції (*Гефген проти Німеччини* [ВП], § 166; *Ібрагім і Інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 254; *El Haski проти Бельгії*, § 85; *Cēsnieks проти Латвії*, §§ 67–70). Те ж стосується і матеріальних доказів, без-

³⁸ Посібник із статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект) Оновлено 31 серпня 2024 р. <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_criminal_ukr> (дата звернення 23.07.2025).

³⁹ Там само.

посередньо отриманих за допомогою катування (*Гефген проти Німеччини* [ВП], § 167; *Ялох проти Німеччини* [ВП], § 105)⁴⁰.

Отже, можна встановити синергію ч. 2 ст. 87 КПК України і ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та виокремити такі критерії визначення меж застосування засад змагальності та рівності сторін на зазначеній стадії кримінального провадження:

1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов;

2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження;

3) порушення права особи на захист: а) право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; б) якщо особа не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, одержувати безоплатну допомогу перекладача; в) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для особи мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти неї; г) мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту;

4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права;

5) порушення права на перехресний допит, права допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення.

Наведені критерії визначення меж застосування засад змагальності та рівності сторін на зазначеній стадії кримінального провадження можуть бути застосовані при здійсненні оцінки загальної справедливості кримінального судочинства або оцінці допустимості зібраних і представлених сторонами доказів у кримінальному провадженні.

Висновки. Засади змагальності та рівності сторін не є абсолютними на стадії досудового розслідування, але попри це змагальність має виконувати засадничу функцію гарантування прав людини – права на захист, на доступ до суду тощо. Засади змагальності та рівності сторін на стадії досудового розслідування мають обмежене застосування, поки такі обмеження істотно не порушують права та свободи людини. З цією метою необхідно чітко визначати межі застосування засад змагальності та рівності сторін на цій стадії. Критерієм визначення таких меж є синергія ч. 2 ст. 87 КПК України та ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

⁴⁰ Посібник із статті 6 Європейської конвенції з прав людини (н 38).

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bielousov Yu, Venher V, Orlean A, Krapyvin Ye, Shaputko S, Yavorska V, *Rol slidchoho suddi u kryminalnomu provadzhenni: analitychnyi zvit* (Kyiv 2020) (in Ukrainian).
2. Kaplina O, Karpenko M, Maryniv V ta in, *Sudovyi kontrol pid chas dosudovoho rozsliduvannia u kryminalnomu provadzhenni: navch. posib.* (Pravo 2016) (in Ukrainian).
3. Myroshnychenko Yu, *Protsesualni ta filosofsko-pravovi problemy zdiisnennia pravosuddia v kryminalnomu provadzhenni* (Panov 2017) (in Ukrainian).

Journal articles

4. Bereznyi O, 'Problemy realizatsii zasady zmahalnosti na dosudovomu rozsliduvanni pid chas oskarzhennia dii chy bezdiialnosti slidchoho abo prokurora ta rozghliadu skarhy slidchym suddeiu' [2016] 34 Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava 10 (in Ukrainian).
5. Vlasiuk V, 'Shchodo zmahalnosti za kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy' [2013] 6 Yevropeiski perspektyvy 106–112 (in Ukrainian).
6. Hryhorchuk Ye, 'Kryminalno-protsesualni funktsii u svitli onovlenoho kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy' [2013] 3 (21) Nauka i pravookhoronna 171 (in Ukrainian).
7. Diakov V, 'Problemy realizatsii pryntsyphu zmahalnosti u kryminalnomu protsesi' [2016] 8 Pidpriumnytstvo, gospodarstvo i pravo 172 (in Ukrainian).
8. Stratii O, 'Znachennia pryntsyphu zmahalnosti storin v sudovomu protsesi' [2024] 1 Yurydychni naukovyi elektronni zhurnal 219 <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/47> (in Ukrainian).

Newspaper articles

9. Khavroniuk M, 'Deshcho pro sutnist kryminalnoho prava (inakshyi pohliad)' (Iurydychni visnyk Ukrainy 9–15 bereznia 2013 r.) <<https://pravo.org.ua/deshcho-pro-sutnist-kryminalnoho-prava-inakshyj-poglyad>> (accessed 10.07.2025) (in Ukrainian).

Dictionaries

10. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* (V Busel (uklad i holov red), Perun 2005) (in Ukrainian).

Theses

11. Yanovska O, 'Teoretychni ta orhanizatsiini zasady funktsionuvannia i rozvytku zmahalnoho kryminalnoho sudochynstva' (dys d-ra yuryd nauk, 2011) (in Ukrainian).

Websites

12. Posibnyk iz statti 6 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny. Pravo na spravedlyvyi sud (kryminalno-protsesualnyi aspekt) Onovleno 31 serpnia 2024 roku <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_criminal_ukr> (accessed 23.07.2025) (in Ukrainian).

Oleksandra Yanovska
Darya Bykovets
Artem Nykonyuk

ADVERSARIAL PROCEEDINGS AND EQUALITY OF THE PARTIES
AT THE PRE-TRIAL INVESTIGATION STAGE:
NECESSITAS ABSOLUTA OR *BOVI CLITILLAE IMPONERE*

ABSTRACT. Criminal proceedings in Ukraine are based on the adversarial principle, as outlined in Part 1 of Article 22 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. However, during the pre-trial investigation, the prosecution has significantly more powers and information than the defense, which raises questions about the scope of adversarial proceedings and equality of the parties at this stage of criminal proceedings.

The purpose of this study is to substantiate the non-absolute legal nature of the principles of adversarial proceedings and equality of the parties at the stage of pre-trial investigation, to determine the peculiarities of the implementation of adversarial proceedings and equality of the parties at the stage of pre-trial investigation, to clarify the expediency of applying the principles of adversarial proceedings and equality of the parties at the stage of pre-trial investigation, and formulating the concept of synergy between part two of Article 87 of the CPC of Ukraine and part three of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as a criterion for determining the scope of application of the principles of adversarial proceedings and equality of the parties at the above-mentioned stage of criminal proceedings.

The authors concluded that the principles of adversarial proceedings and equality of the parties are not absolute at the pre-trial investigation stage; however, they play a fundamental role in guaranteeing human rights – including the right to defense, access to court, and others. The authors provide their vision of the synergy between part two of Article 87 of the CPC of Ukraine and part three of Article 6 of the Convention as the limits of application of the principles under study. The results of the study can be used as a basis for assessing the overall fairness of criminal proceedings or the admissibility of evidence collected and presented by the parties in criminal proceedings.

KEYWORDS: adversariality; equality of the parties; pre-trial investigation; right to a fair trial, admissibility of evidence.

Оксана Капліна

докторка юридичних наук, професорка,
академичка НАПрН України,
завідувачка кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3654-673X>
o.v.kaplina@nlu.edu.ua

Ігор Парфіло

кандидат юридичних наук, адвокат,
докторант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5788-2268>
i.v.parfyo@nlu.edu.ua

УДК 343.13

ПРОБЛЕМИ ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ ТА АРЕШТУ КРИПТОАКТИВІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

АНОТАЦІЯ. У статті розглядаються актуальні для сучасної правозастосовної практики проблеми, пов'язані з тимчасовим вилученням та арештом криптоактивів у кримінальному провадженні. Автори наводять переконливу аргументацію, яка демонструє, що привабливість сучасних віртуальних цифрових технологій зумовила оперативне реагування українського фінансового ринку на інноваційні винаходи та не лише сприяла їх активному запровадженню в фінансове життя, а й забезпечила Україні п'яте місце у глобальному рейтингу використання криптовалют у світі. На основі узагальнення практики правоохоронних органів автори зазначають, що попри те, що віртуальні активи стали потужним імпульсом для фінансових інновацій, держава стикається з викликами безпекового характеру, очевидними загрозами, що потребують не лише осмислення, а й законодавчого реагування. Відтак у статті актуалізуються проблеми, які постають перед органами охорони правопорядку та судами, пов'язані з інкорпорацією віртуальних активів у механізм кримінального процесуального доказування. Автори акцентують увагу на термінологічних викликах, що супроводжують формування нового правничого дискурсу: терміни, які ще донедавна вважалися усталеними, нині переглядаються, а термінологічний апарат продовжує перебувати на етапі становлення. Зокрема, це стосується таких понять, як "актив", "цифровий актив", "віртуальний актив", "криптовалюта", "криптоактив". Провідним фокусом дослідження є актуалізація правових викликів, що супроводжують тимчасове вилучення та арешт криптоактивів у межах кримінального провадження. Автори акцентують увагу на трьох ключових проблемах правозастосовного характеру: ідентифікації власника криптоактиву; встановленні процесуального порядку їх вилучення та арешту, а також визначенні можливості засто-

сування конфіскації криптоактиву як форми покарання або способу реалізації цивільного позову в межах кримінального процесу.

Ключові слова: кримінальне провадження; кіберзлочини; заходи забезпечення кримінального провадження; кримінальне процесуальне доказування; цифрові докази; віртуальні активи; арешт криптоактивів; належна правова процедура; фінансово-економічна безпека; національна безпека.

Наприкінці минулого століття глобальна економіка увійшла в новий етап еволюції – цифровий. Цей період ознаменувався динамічним поширенням інформаційно-комунікаційних технологій у різноманітні сфери суспільного життя. У цьому контексті фінансовий сектор посів особливе місце, адже інноваційні цифрові інструменти не лише трансформували механізми управління державними фінансами в багатьох країнах, а й відкрили нові горизонти для бізнесу – зокрема у сфері платежів, кредитування, інвестицій та інших фінансових операцій. Стрімкий розвиток цифрових новацій сприяв появі та швидкій популяризації “віртуальних валют” як доволі зручного, універсального інструменту мобільного обміну, здатного забезпечити миттєві розрахунки та ефективне управління активами в цифровому середовищі.

Фінансова перспективність і швидке розширення географії ринку криптоактивів сприяли реагуванню Ради ЄС, яка 31 травня 2023 р. ухвалила Регламент (ЄС) 2023/1114 Європейського Парламенту та Ради про ринки криптоактивів та про внесення змін до Регламентів (ЄС) № 1093/2010 та (ЄС) № 1095/2010 і Директив 2013/36/ЄС та (ЄС) 2019/1937¹.

На стрімке розширення цифрового фінансового простору та незворотність процесів, пов'язаних із його глобальною інтеграцією, виразно вказують світові тенденції. Так, лише за п'ятирічний період – з 2020 по 2025 р. – загальна капіталізація ринку криптовалют зросла у 15 разів: від 200 мільярдів до 3 трильйонів доларів США, а кількість монет, що перебувають під моніторингом, перевищила позначку у 16 тисяч².

Привабливість сучасних віртуальних цифрових технологій зумовила оперативне реагування й українського ринку на інноваційні винаходи та сприяла їх активному запровадженню у фінансове життя. У 2020 р., за даними Міністерства цифрової трансформації, Україна посідала 1-е місце у світі з використання криптовалют³. За аналітикою американської компанії “Chainalysis” на підставі дослідження “Глобальний індекс сприйняття криптовалют за 2023 р.”, натеper Україна входить у перші 20 держав (із 154) за використанням криптовалют різного рівня, посідаючи 5-е місце у глобаль-

¹ Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937 <<http://data.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj>> (accessed 24.07.2025).

² Графіки глобальної капіталізації ринку криптовалют (CoinGecko) <<https://www.coingecko.com/uk/global-charts#>> (дата звернення 23.07.2025).

³ Мінцифри: Україна № 1 у світі з використання криптовалют (01 вересня 2020 р.) <<https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-ukrayina-1-u-sviti-z-vikoristannya-kriptovalyut>> (дата звернення 23.07.2025).

ному рейтингу⁴. Про популяризацію в Україні криптовалют свідчить також той факт, що попит на криптовалюту серед українських чиновників постійно зростає. Так, якщо станом на січень 2018 р. 57 українських чиновників задекларували 34 тисячі 239 біткоїн⁵, у 2022-му було подано 1428 декларацій, у яких задекларовано активів у формі криптовалют⁶, то вже у 2024 р. їх кількість збільшилася до 2100 декларацій⁷. Про те, що Україна не є аутсайдером у використанні сучасних цифрових новацій, свідчить також той факт, що перша у світі електронна трансатлантична угода щодо обміну нерухомості (квартири) на криптовалюту Ethereum з використанням смарт-контракту блокчейну Ethereum була укладена саме в Україні⁸.

З огляду на глобальну динаміку цифровізації можна прогнозувати, що феномен сучасних цифрових технологій, віртуалізація валют (на відміну від фіатної валюти та електронних грошей) та їх широкомасштабне впровадження сприятимуть незворотному їх проникненню в технологічні й соціальні процеси, зумовлюючи революційні трансформації передусім у фінансовому секторі, а криптовалюти дедалі активніше виходитимуть за межі вузького кола політичного істеблішменту та фінансово забезпечених верств і поступово набуватимуть популярності серед ширшого загалу українських громадян.

Однак, хоча віртуальні валюти стали потужним імпульсом для фінансових інновацій, можна вказати на виклики безпекового характеру, очевидні загрози, що потребують не лише осмислення, а й законодавчого реагування. Як зазначається в літературі, метою існування віртуальних валют є створення децентралізованої монетарної системи, яка не регулюється банками і не буде підконтрольна жодному центральному банку світу⁹, а відтак це вже закладає потенційні ризики для фінансової стабільності держави. Крім того, за даними проєкту “Економічна правда”, з 2014 р. до Єдиного державного реєстру судових рішень внесено інформацію про понад 1,5 тисячі ухвал за кримінальними провадженнями, у яких використовуються ключові сло-

⁴ The 2023 Global Crypto Adoption Index: Central & Southern Asia Are Leading the Way in Grassroots Crypto Adoption (Chainalysis, September 12, 2023) <<https://www.chainalysis.com/blog/2023-global-crypto-adoption-index>> (accessed 23.07.2025).

⁵ Богдан Машай, ‘Біткоїн і закони: переваги та ризики легалізації криптовалют’ (Слово і Діло, 21 листопада 2019 р.) <<https://www.slovoidilo.ua/2019/11/21/kolonka/bohdan-mashai/finansy/bitkoyin-zakoniperevahy-ta-ryzyky-lehalizacziyi-kryptovalyut>> (дата звернення 23.07.2025).

⁶ Криптомільйонери в українській політиці: скільки криптовалют задекларували та втратили українські чиновники? (Опендатабот 12 лютого 2024 р.) <<https://opendatabot.ua/analytics/crypto-officials-2022>> (дата звернення 23.07.2025).

⁷ На 10 % побільшало криптовалют у деклараціях посадовців за рік: хто з українських чиновників задекларував найбільше? (Опендатабот, 2 квітня 2025 р.) <<https://opendatabot.ua/analytics/crypto-2025>> (дата звернення 23.07.2025).

⁸ Ольга Карпенко, ‘Квартира за криптовалюту: перша угода в Україні’ (26 вересня 2017 р.) <<https://ain.ua/2017/09/26/kvartira-za-kryptovalyutu-persha-ugoda-v-ukrayini>> (дата звернення 23.07.2025).

⁹ Г Карчева, С Нікітчук, ‘Віртуальні інноваційні валюти як валюти майбутнього’ [2015] 2 Фінансовий простір 23.

ва “криптовалюта”, Bitcoin та інші назви віртуальних монет. За третиною справ оголошені обвинувальні вирoki¹⁰.

У Аналітичному звіті про шахрайство з криптовалютами у 2024 році вже згадуваної нами компанії “Chainalysis”, що спеціалізується на аналізі блокчейн-транзакцій та моніторингу криптовалютного руху, відзначено тенденцію адаптації “незаконних суб’єктів” до змін криптографічного ландшафту. Загальний обсяг нелегальних операцій у криптовалютному просторі сягнув 24,2 мільярда доларів США. Незважаючи на загальне зниження рівня банального шахрайства і крадіжок у віртуальному середовищі, найпоширенішими злочинами залишаються санкційні транзакції, шахрайські схеми, ransomware-атаки (під час яких зловмисники використовують шкідливе програмне забезпечення) та торгівля на darknet-ринках. При цьому простежується зміщення пріоритетів при використанні цифрових валют. Наприклад, від популярного Bitcoin лідерство переходить до стейблкоїнів, що ускладнює процес відстеження фінансових потоків і вимагає вдосконалення правозастосовних механізмів¹¹.

Такі показники, безумовно, свідчать про тенденцію витіснення фіатної валюти з фокусу уваги злочинної діяльності через очевидні переваги віртуальних активів перед звичайними грошовими коштами. Серед них передусім слід зазначити анонімність і безконтрольність переказів, яка уможливорює здійснювати транзакції без відома державних, правоохоронних органів та за відсутності ідентифікації особи платника.

На сьогодні криптовалюти активно використовуються як 1) засоби чи знаряддя вчинення кримінальних правопорушень, зокрема, як швидкий і безпечний інструмент розрахунку у кримінальних правопорушеннях, пов’язаних із незаконним обігом наркотичних засобів або фінансуванням тероризму; 2) предмет кримінальних правопорушень, пов’язаних із їх викраденням, шахрайським заволодінням, а також 3) неправомірна вигода або необґрунтовані активи. Збільшується кількість слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження, які так чи інакше пов’язані з криптовалютами та криптогаманцями. У медіа останнім часом збільшується кількість повідомлень щодо накладення арешту на криптогаманці¹². Отже, правоохоронні органи дедалі частіше стикаються з проблема-

¹⁰ Спіймай мене, якщо зможеш. Злочинці дедалі більше використовують “крипту” (Економічна правда, 24 січня 2024 р.) <<https://pravda.com.ua/weeklycharts/2024/01/24/709071>> (дата звернення 23.07.2025).

¹¹ 2024 Crypto Crime Trends: Illicit Activity Down as Scamming and Stolen Funds Fall, But Ransomware and Darknet Markets See Growth (Chainalysis, January 18, 2024) <<https://www.chainalysis.com/blog/2024-crypto-crime-report-introduction>> (accessed 23.07.2025).

¹² Юлія Кузьменко, ‘ВАКС арештував 1,5 мільйона доларів криптовалютів ексголови Держспецзв’язку’ (Суспільне новини, 30 листопада 2023 р.) <<https://suspilne.media/629278-vaks-arestuvav-15-mln-kriptovalyviv-eksgolovi-derzspeczvazku>> (дата звернення 23.07.2025); Ростислав Соломаха, ‘Криптовалюта та кримінальні провадження: незвичні кейси судової практики’ (Юридична газета, 23 квітня 2024 р.) <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kriptovalyuta-ta-kriminalni-provadhennya-nezvichni-keysi-sudovoi-praktiki.html>> (дата звернення 23.07.2025); Гроші на криптогаманець: у Львові викрили схему незаконного виїзду за кордон (Високий замок, 27 травня 2025 р.) <https://wz.lviv.ua/news/533357->

ми, пов'язаними з використанням криптовалют у контексті протиправної діяльності.

Якщо звернутися до актуальних наукових розробок, то можна помітити, що питання, пов'язані з виникненням віртуальних валют, їх класифікацією, зберіганням та адмініструванням, розміщенням, управлінням, наданням послуг з переказом, курсовими коливаннями та особливостями зберігання даних клієнтів, набули за останнє десятиліття статусу пріоритетних напрямів сучасних наукових досліджень. Водночас переважна більшість досліджень зосереджується в межах економічних і фінансових наук, де питання впровадження цифрових інструментів розглядаються крізь призму ринкових процесів, механізмів їх регулювання та інвестиційних ризиків. Особливо активно аналізують виклики та потенціал новітніх цифрових активів фахівці з фінансового та цивільного права: О. Бутнік-Сіверський, О. Вінник, В. Гончарук, О. Дмитрик, Г. Карчева, І. Калаур, Д. Кобильнік, О. Кудь, М. Кучерявенко, Р. Майданик, Є. Смичок, А. Овчаренко, І. Спасибо-Фатеева та ін. Представники ж кримінально-правових наук лише починають виявляти зацікавленість окремими аспектами цієї проблематики, зокрема тими, що пов'язані з учиненням злочинів із використанням віртуальних активів, застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, передусім в аспекті захисту прав і законних інтересів осіб, які опиняються у сфері кримінального провадження, здійсненням доказової діяльності та отриманням допустимих доказів у кримінальному провадженні, кримінологічними ризиками тощо.

Метою статті є спроба проблематизувати актуальні для сучасної правозастосовної практики питання, пов'язані з інкорпорацією віртуальних активів у механізм кримінального процесуального доказування, осмислити термінологічне коло, яке нині перебуває на етапі становлення не лише у кримінальному судочинстві, а й у суспільстві загалом. Крім того, метою статті є звернення до найбільш актуальних правозастосовних питань, що постають перед учасниками кримінального провадження у зв'язку з тимчасовим вилученням та арештом криптоактивів. У цьому контексті автори виділяють три ключові проблеми правозастосовного характеру: встановлення власника криптоактиву; визначення порядку тимчасового вилучення та арешту криптоактиву; можливість застосування конфіскації криптоактиву як покарання або способу стягнення за цивільним позовом у кримінальному провадженні.

Стрімкий розвиток криптовалют та їх залученість у злочинну діяльність ставить перед судовими та правоохоронними органами одне з ключових завдань – необхідність регулювання їх процесуального статусу у кримінальному провадженні. Насамперед це стосується забезпечення належної про-

цедури їх тимчасового вилучення та арешту, яка, з одного боку, була б здатна забезпечити виконання завдань і дієвість кримінального провадження, отримання допустимих доказів, а з іншого – дотримання прав та інтересів учасників кримінального провадження так, щоб такі обмеження були виправданими та пропорційними меті їх застосування.

Ми підтримуємо твердження В. Бохенко, який, досліджуючи кримінологічні ризики обігу криптовалют, зазначив, що саме ‘технічна складність породжує проблеми правового регулювання феномену криптовалют’¹³. Тому, на нашу думку, питання, пов’язані із визначенням процесуального статусу криптоактивів, порядку їх вилучення та арешту у кримінальному провадженні, мають комплексний характер, який враховує як технічний аспект (специфіку самого криптоактиву, вид гаманця, на якому він зберігається), так і процесуальний – правову підставу для арешту майна відповідно до ст. 170 Кримінального процесуального кодексу України¹⁴ (далі – КПК України).

Перш ніж перейти до розгляду ключових положень, окреслених предметом дослідження, варто визначитися з понятійним апаратом, який застосовуватиметься в межах подальшого аналізу, адже, незважаючи на тривале його використання в науковому та практичному обігу, далеко не кожна особа має сутнісне уявлення про зміст багатьох понять, а тим більше про їх концептуальні відмінності, змішуючи чи ототожнюючи їх у правничому дискурсі. Йдеться про базові терміни, що використовуються в статті: “актив”, “цифровий актив”, “віртуальний актив”, “криптовалюта” та “криптоактив”.

Щодо поняття “активи”, то це доволі широке поняття, а цей термін охоплює різні форми майна, що формують капітал фізичних, юридичних осіб, а також держави. Активи поділяються на фінансові (гроші, депозити, цінні папери, позики) та нефінансові – матеріальні (нерухомість, обладнання) і нематеріальні (авторські права, винаходи, ноу-хау, репутація). У більшості джерел активи розглядаються як ресурси, що мають матеріальну або нематеріальну природу та пов’язані з майновими правами¹⁵. Визначення поняття “актив” саме в аспекті можливості його використання у кримінальному провадженні містяться у п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України “Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів”, відповідно до якого активи розуміються, як ‘кошти, майно, майнові та інші права, на які може бути накладено або накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави або які

¹³ В. Бохенко, ‘Кримінологічні ризики обігу криптовалют’ [2021] 12 Юридичний науковий електронний журнал 237.

¹⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення 23.07.2025).

¹⁵ О. Бутнік-Сіверський, ‘Цифрові та віртуальні активи: методологія, правові аспекти, нематеріальні ресурси’ [2024] 2 Теорія і практика інтелектуальної власності 95.

конфісковані за рішенням суду у кримінальному провадженні чи стягнені за рішенням суду в дохід держави внаслідок визнання їх необґрунтованими¹⁶.

На нашу думку, ще більш вдале визначення міститься у примітці 3 до ст. 368⁵ Кримінального кодексу України, який під активами розуміє

грошові кошти (у тому числі готівкові кошти, кошти, що перебувають на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах), інше майно, майнові права, нематеріальні активи, у тому числі криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування¹⁷.

Останнім часом доволі часто можна почути словосполучення “цифровий актив”, який іноді використовується як синонім словосполучення “віртуальний актив”. З огляду на відсутність єдності у підходах до визначення розглядуваних понять водночас, на нашу думку, ці поняття варто розмежовувати. У науковій літературі поняття “цифровий актив” трактується дослідниками широко, у контексті всеохопної цифровізації, диджиталізації та процесу оцифрування. При цьому “цифровий актив” розглядається як складне утворення, що поєднує два самостійні елементи, а саме концепт “цифровий”, як ознаку електронної форми існування, та концепт “актив”, як вияв майнової цінності конкретного цифрового об’єкта для його власника або тримача. Тому цифрові активи можна розглядати як

комп’ютерне оцифрування у вигляді цифрових активів фінансової, бухгалтерської, податкової, банківської інформації, цифрового контенту тощо, які унікально ідентифіковані, включаючи й фотографії, що створює умови для переведення інформації в цифрову форму з подальшим інтегруванням у інтелектуальну платформу управління інформацією та створення внутрішньокорпоративного документообігу на цифрових носіях¹⁸.

У 2022 р. був ухвалений Закон України № 2074-IX “Про віртуальні активи”, у п. 1 ч. 1 ст. 1 якого закріплено визначення поняття “віртуальний актив”, як нематеріальне благо, що є об’єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних у електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальні активи можуть бути незабезпеченими, тобто такими, що не посвідчують майнових прав, або забезпеченими – які підтверджують наявність майнових прав (ст. 4 Закону)¹⁹.

¹⁶ Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Закон України від 10 листопада 2015 р. № 772-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19>> (дата звернення 23.07.2025).

¹⁷ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>> (дата звернення 23.07.2025).

¹⁸ Бутнік-Сіверський (н 15) 94, 95.

¹⁹ Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>> (дата звернення 23.07.2025).

Визначення поняття “віртуальний актив” міститься також у п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення”. Згідно з Законом віртуальний актив – цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей²⁰. Варто звернути увагу, що цей закон має специфічний предмет регулювання. Як сказано в преамбулі, він спрямований на захист прав і законних інтересів громадян, суспільства і держави, забезпечення національної безпеки шляхом визначення правового механізму запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Закон України № 2074-IX від 17.02.2022 “Про віртуальні активи” є спеціальним законом, що спрямований на регулювання правовідносин, що виникають у зв’язку з оборотом віртуальних активів в Україні, визначає права та обов’язки учасників ринку віртуальних активів, засади державної політики у сфері обороту віртуальних активів. Отже, незважаючи на те, що цей Закон України так і не набрав чинності, на сьогодні фактично він є єдиним джерелом правового регулювання розглядуваної сфери суспільних відносин, яке використовується на практиці правозастосовниками. Крім того, у ст. 1 цього Закону України міститься дванадцять визначень понять, які мають важливе значення для усвідомлення правового смислу важливих для правозастосування термінів. Однак Закон не містить визначення поняття “криптовалюта”.

Аналіз двох наведених вище точок зору науковців і законів України дає змогу чітко розмежувати поняття “цифровий актив” і “віртуальний актив”. Якщо перший стосується активу в електронній формі як майнової цінності (фінансової та нефінансової), то друге поняття є вужчим. Законодавець визначає його як цифрове вираження вартості – нематеріальне благо, що є об’єктом цивільних прав, представлене сукупністю даних у електронному форматі та мають цінність для оплати, інвестування, обміну, переказу, продажу в цифровому середовищі. Найяскравішим прикладом віртуального активу є криптовалюта (або криптоактиви).

Що стосується поняття “криптовалюта”, то вперше у світі зведені вимоги до криптовалют були визначені у Регламенті ЄС № 2023/1114 від 31 травня 2023 р. про ринки криптоактивів. Під криптоактивами розуміється цифрове представлення вартості або прав, які можуть принести значні вигоди учасникам ринку, включаючи їх роздрібних власників та які можуть бути передані або збережені в електронному вигляді із використанням техноло-

²⁰ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 р. № 361-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20>> (дата звернення 23.07.2025).

гії розподіленого реєстру або подібної технології (п. 5 ч. 1 ст. 3)²¹. Причому Регламент класифікує криптоактиви на три типи. Перший тип складається з криптоактивів зі стабільною вартістю, які прив'язуються тільки до однієї офіційної валюти. Функція таких криптоактивів дуже схожа на функцію електронних грошей, а ці криптоактиви є електронними сурогатами монет і банкнот і використовуються для здійснення платежів. Другий тип криптоактивів стосується “токенів, прив'язаних до активів”, які прагнуть стабілізувати свою вартість, прив'язуючись до іншої цінності або права, або їх комбінації, включаючи одну або кілька офіційних валют, які є законним платіжним засобом. Нарешті, третій тип включає криптоактиви, за винятком токенів, прив'язаних до активів, і токенів електронних грошей, і охоплює широкий спектр криптоактивів, включаючи утилітарні токени, які надають доступ до послуг або ресурсів (п. 18 преамбули)²². Треба звернути увагу на те, що, як зазначив В. Ганган, визначення поняття, яке міститься в згаданому Законі № 2074-IX, треба узгодити з міжнародними зобов'язаннями України та Регламентом № 2023/1114 від 31 травня 2023 р. про ринки криптоактивів, в якому міститься різний категоріальний та понятійний апарат, що обумовлює доцільність уточнення визначення ключового терміна – “віртуальні активи”, врахувавши особливості технології розподіленого реєстру²³.

Відсутність уніфікованих законодавчих і доктринальних підходів щодо визначення досліджуваних понять на національному та міжнародному рівні, у поєднанні з відносною новизною розглядуваних феноменів, зумовлює виникнення значної кількості проблемних питань щодо усвідомлення їх правової природи, аналізу як цифрових речей і різновиду майна, визначення нематеріальними майновими благами, які існують у електронному вигляді та виражають цінність або договірні права тощо²⁴.

Не занурюючись у докладний розгляд правової природи віртуальних активів, адже це значно виходить за межі нашого дослідження, зазначимо, що 15 березня 2022 р. до КПК України були внесені зміни, відповідно до яких віртуальні активи стали предметом арешту майна. Тому в межах статті звернемо увагу на найбільш актуальні питання, пов'язані з порядком тимчасового вилучення та арешту криптоактивів у кримінальному провадженні. У цьому аспекті автори виокремлюють три ключові проблеми правозастосовного характеру: 1) визначення власника криптоактиву у випадку коли обов'язковою підставою для накладення арешту є наявність у власника ста-

²¹ Regulation (EU) 2023/1114 (n 1).

²² Regulation (EU) 2023/1114 (n 1).

²³ В Ганган, ‘Проблемні підходи впровадження в українську правову систему поняття “криптовалюта” в умовах інтеграційного процесу в ЄС’ [2023] 12 Юридичний науковий електронний журнал 475, 478.

²⁴ Р Майданик, ‘Цифрова річ як майно та її оборотоздатність’ [2025] 1(4) Цивілістична платформа 19–59 <https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-4-1-19-59>; І Калаур, І Зайцева-Калаур, ‘Цифрова річ як об’єкт цивільних прав: законодавча модель правового режиму та доктринальні тенденції’ [2025] 1(4) Цивілістична платформа 6–18 <https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-4-1-6-18>; К Некіт, ‘До питання про (не)ефективність сучасного підходу до врегулювання відносин щодо цифрових активів’ [2025] 1(4) Цивілістична платформа 60–71 <https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-4-1-60-71>.

тусу підозрюваного, обвинуваченого; 2) визначення порядку тимчасового вилучення та арешту криптоактиву у випадку відсутності у нього ознак речового доказу або об'єкта спеціальної конфіскації; 3) можливість конфіскації криптоактиву як покарання або стягнення за цивільним позовом у рамках кримінального провадження.

Звертаючись до першого означеного питання, яке стосується проблеми визначення власника криптоактиву, зазначимо, що за приписами ч. 5, 6 ст. 170 КПК України арешт з метою забезпечення конфіскації майна як виду покарання, а також забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов) накладається виключно на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, або особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями вищеперелічених осіб.

Отже, на відміну від накладення арешту з метою забезпечення збереження речових доказів або спеціальної конфіскації, де ключовою є об'єктивна пов'язаність певного майна з кримінальним правопорушенням (незалежно від особи власника), у випадку арешту з метою забезпечення конфіскації як виду покарання або відшкодування шкоди підставою для накладення арешту є встановлення належності майна конкретному власнику, щодо якого можливим є застосування кримінальної або цивільної відповідальності. Наведене зумовлює обов'язкову необхідність визначення порядку встановлення особи власника криптоактивів.

Відповідно до ч. 3 ст. 6 Закону України № 2074-IX від 17.02.2022 “Про віртуальні активи”²⁵ власником такого віртуального активу є володільець ключа, крім випадків, якщо 1) ключ віртуального активу або віртуальний актив знаходиться на зберіганні у третьої особи відповідно до умов правочину між зберігачем і власником цього віртуального активу; 2) віртуальний актив передано на зберігання будь-якій особі відповідно до закону або рішення суду, що набрало законної сили; 3) ключ до віртуального активу набуто особою неправомірно. Іншими словами, особа, яка має доступ до гаманця, може увійти до нього та здійснити з нього транзакції, є його власником, оскільки здійснює фактичний контроль над віртуальними активами.

Водночас на практиці визначення та підтвердження власника криптоактивів (криптогаманців) шляхом встановлення власника ключа віртуального активу істотно ускладнене через анонімність і децентралізований характер технології розподіленого реєстру. Часто ключем віртуального активу є так звана seed-фраза, або фраза відновлення, яка складається з 12 слів англійською мовою. Вони можуть мати будь-який вигляд, перебувати одночасно у володінні декількох осіб, що унеможливує однозначно ідентифікувати власника. Крім того, сам криптогаманець може бути предметом цивільно-правових договорів, тобто бути в управлінні третіх осіб.

²⁵ Про віртуальні активи (н 19).

Тому вважаємо обґрунтованим підхід, за яким саме лише виявлення seed-фрази або іншого ключа віртуального активу є недостатнім для достовірного висновку про належність певного криптоактиву особі. На нашу думку, для встановлення фактичного власника криптоактиву доцільним є застосування підходу, аналогічного до того, що застосовується для встановлення набуття права власності на необґрунтовані активи. Згідно з таким підходом особа набуває права власності на актив, якщо може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними. Цей підхід базується на необхідності встановлення фактичного володіння, контролю та можливості розпоряджатися активами незалежно від того, чи наявна інформація щодо зареєстрованого права власності. У контексті визначення фактичного власника важливим є те, що особа має можливість визначати правову долю активів, надавати вказівки щодо використання активів, у будь-який інший спосіб контролювати активи через третіх осіб, які формально виступають власниками.

Яскравим прикладом використання такого підходу є вирок Вищого антикорупційного суду від 27.11.2024 у справі № 991/1512/23²⁶, яким встановлено право власності обвинуваченого на криптоактиви, які знаходились на двох мультивалютних гаманцях, шляхом детального дослідження обставин фактичного володіння цими активами: 1) виявлення фотозображення seed-фрази під час огляду мобільного телефону обвинуваченого; 2) виявлення часових збігів між створенням гаманців, фотографуванням seed-фраз і використанням криптовалютних додатків; 3) наявність повідомлень обвинуваченого в месенджері WhatsApp про переказ криптоактивів, які збігаються з фактичними переказами по виявлених гаманцях. Однак такий підхід є винятком, що зумовлює необхідність подальшого дослідження та опрацювання цієї проблематики.

Звертаючись до проблеми порядку тимчасового вилучення та арешту криптоактиву, можна зазначити, що в законодавстві України відсутнє правове регулювання порядку накладення арешту на криптоактиви, які зберігаються на окремих криптогаманцях. На практиці правоохоронні органи застосовують підхід, згідно з яким виявлені під час огляду гаманця криптоактиви переводяться на попередньо створений криптовалютний гаманець правоохоронного органу із відповідною фіксацією у протоколі огляду. Як зазначає В. Козій, у випадках, якщо викрадена криптовалюта знаходиться на криптовалютних гаманцях, які контролюються підозрюваним, то під час його затримання або в ході проведення обшуку криптовалюта має бути одразу переведена на криптовалютний гаманець, який контролюється органом досудового розслідування, чи одразу на криптовалютний гаманець потерпілого, із зазначенням про це у відповідних протоколах слідчих (роз-

²⁶ Вирок Вищого антикорупційного суду від 27 листопада 2024 р. у справі № 991/1512/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/123349217>> (дата звернення 23.07.2025).

шукових) дій і подальшого негайного звернення до слідчого судді для її арешту та передачу на відповідальне зберігання потерпілому²⁷.

Однак, на нашу думку, такий підхід має низку недоліків, пов'язаних із відсутністю законодавчого регулювання порядку створення та функціонування криптовалютного гаманця правоохоронного органу, що суперечить вимогам ст. 19 Конституції України, згідно з якою органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України²⁸. Як слушно зазначає Д. Гресь, існує велика імовірність, що сторона захисту переконуватиме суд про явну недопустимість речового доказу у вигляді криптовалюти, оскільки її вилучення здійснювалось не передбачуваним законом способом. Тому на сьогодні так необхідне ухвалення норм, які б регулювали порядок вилучення віртуальних активів, у тому числі шляхом їх переказу на спеціальні рахунки правоохоронних органів²⁹. За відсутності такого правового регулювання існує велика ймовірність довільного обрання та застосування органом досудового розслідування умов такого вилучення (вид гаманця, розмір комісії, вжиті заходи безпеки, наявність доступу третіх осіб), що може призвести до зловживань та підірве гарантії прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Крім того, у випадку тимчасового вилучення та арешту криптоактивів з метою забезпечення конфіскації як виду покарання або цивільного позову такий підхід не узгоджується із вимогами ч. 2 ст. 167, ч. 5 ст. 237 КПК України, згідно з якими при проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Як правильно зазначено колегією суддів Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду в ухвалі від 10 березня 2020 р. у справі № 991/1500/20³⁰, обшук (огляд) не може проводитись для відшукування майна, яке не має жодних ознак зв'язку з розслідуваним кримінальним правопорушенням, з метою його арешту для забезпечення конфіскації такого майна як виду покарання, оскільки це суперечить вимогам статей 167, 234, 236 КПК України. Для забезпечення можливої конфіскації як виду покарання арешт може накладатися тільки на майно підозрюваного, яке виявлене або розшукане за результатами проведення органом досудового розслідування заходів, передбачених ч. 1 ст. 170 КПК України (шляхом витребування необхідної інформації у Національного агентства України з питань виявлення,

²⁷ В Козій, 'Повернення вилученої у кримінальному провадженні криптовалюти потерпілому' [2023] 4 Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ 39–44.

²⁸ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>> (дата звернення 23.07.2025).

²⁹ Д. Гресь, 'Особливості проведення обшуку у кримінальних провадженнях, пов'язаних з незаконним обігом криптовалюти: сучасні проблеми тактичного та процесуального характеру' [2024] 40 Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди "Право" 159–165.

³⁰ Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 10 березня 2020 р. у справі № 991/1500/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/88155788>> (дата звернення 23.07.2025).

розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб).

Отже, на нашу думку, тимчасове вилучення або арешт криптоактивів можливі виключно шляхом “блокування” таких активів криптобіржею, емітентом активу на гаманці власника за запитом органу досудового розслідування (у тому числі в порядку міжнародного співробітництва), а також шляхом переведення криптоактивів, які містять ознаки речового доказу або об’єкта спеціальної конфіскації, на криптовалютний гаманець правоохоронного або іншого органу державної влади (наприклад, Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів) відповідно до порядку, який має бути встановлений чинним законодавством України.

Щодо можливості конфіскації або стягнення криптоактиву за цивільним позовом. Метою вилучення та арешту криптоактивів, серед іншого, є їх конфіскація у власність держави або стягнення за цивільним позовом на користь потерпілого. У той же час чинне законодавство України не містить норм, які б установлювали порядок примусової реалізації таких рішень про конфіскацію або стягнення криптоактиву. Іншими словами, у разі прийняття рішення про конфіскацію або стягнення криптоактиву в державі відсутній юридично регламентований механізм, за допомогою якого можливо технічно реалізувати таке рішення.

Як зазначає В. Козій, важливим питанням, яке підлягає вирішенню, є питання про те, у який спосіб і в якому порядку має виконуватися конфіскація криптовалют. Очевидно, що цим мають займатися спеціально уповноважені та навчені особи підрозділів спеціально створеного державного органу, адже процедура конфіскації охоплює ряд специфічних дій. Такими є створення відповідних електронних гаманців і відновлення доступу до криптовалют за допомогою сид-фраз або закритих ключів; реєстрація облікових записів на онлайн-біржах криптовалют, обмін і продаж криптовалют на цих ресурсах; визначення валюти (гривня, долар США або євро чи інша фіатна валюта), на яку буде здійснено обмін криптовалют і виведення грошових коштів на рахунки держави³¹.

Відповідно до ч. 2 ст. 48 Кримінально-виконавчого кодексу України³² виконання покарання у виді конфіскації майна здійснюється органом державної виконавчої служби за місцезнаходженням майна відповідно до Закону України “Про виконавче провадження”³³. Відповідно до ч. 1 ст. 48 За-

³¹ В. Козій, ‘Конфіскація криптовалют (віртуальних активів) під час виконання судових рішень у кримінальному провадженні’ [2024] 69 Криміналістика і судова експертиза 72–84.

³² Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України № 1129-IV від 11 липня 2003 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>> (дата звернення 23.07.2025).

³³ Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>> (дата звернення 23.07.2025).

кону України “Про виконавче провадження” звернення стягнення на майно боржника полягає в його арешті, вилученні (списанні коштів з рахунків) і примусовій реалізації (пред’явленні електронних грошей до погашення в обмін на кошти, що перераховуються на відповідний рахунок органу державної виконавчої служби, рахунок приватного виконавця). Порядок реалізації арештованого майна визначений Наказом Міністерства юстиції України від 29.09.2016 № 2831/5³⁴.

Сукупний аналіз норм Закону України “Про виконавче провадження” і Наказу № 2831/5 дає підстави для висновку, що натепер у виконавця немає ні юридичних підстав, ні технічних можливостей для звернення стягнення на криптоактиви. За таких обставин вилучення криптоактивів матиме наслідком їх перебування у стані “перманентного арешту”, за якого захід забезпечення кримінального провадження діє, однак неможливо досягти його мети – реалізації рішення про конфіскацію або стягнення на користь держави або потерпілого.

Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 132 КПК України застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, у тому числі, якщо слідчий, дізнавач, прокурор не доведе, що може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, дізнавач, прокурор звертається із клопотанням. На нашу думку, в цьому контексті арешт криптоактивів без розробки та впровадження належної правової процедури їх конфіскації або стягнення за цивільним позовом суперечить вимогам п. 3 ч. 3 ст. 132 КПК України, оскільки не спрямований на виконання завдання, для якого він застосовується. Тому слід визнати неправильною практику звернення з клопотанням та накладення арешту на криптоактиви з цією метою.

Висновки. Цифрова трансформація глобальної економіки спричинила глибокі зміни у фінансовому секторі, зокрема, через стрімке поширення криптоактивів і віртуальних валют. Їх популяризація, нормативне урегулювання в ЄС та активне впровадження в Україні свідчать про незворотність інтеграції цифрових фінансових інструментів у технологічні та соціальні процеси. Україна, демонструючи високий рівень адаптації до цифрових інновацій, не лише утвердилася серед світових лідерів за використанням криптовалюти, а й продовжує активно формувати власний цифровий фінансовий ландшафт. Ці тенденції вказують на революційну трансформацію фінансів і поступовий вихід криптоактивів за межі вузькопрофільного застосування, розширюючи їхню доступність для широкого загалу.

Попри свою інноваційність і потенціал, віртуальні активи становлять серйозні ризики, що формують нову конфігурацію викликів для фінансової безпеки держав. Їхня децентралізована природа, анонімність транзакцій

³⁴ Про затвердження Порядку реалізації арештованого майна: наказ Міністерства юстиції України № 2831/5 від 29 вересня 2016 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1301-16>> (дата звернення 23.07.2025).

і відсутність інституційного контролю створюють сприятливе середовище для протиправної діяльності – від фінансування тероризму до шахрайства у віртуальному просторі. Статистичні показники й аналітичні звіти підтверджують тенденцію зростання кримінального використання криптовалют, зміщення фокусу злочинної активності з фіатної валюти на віртуальні активи та необхідність удосконалення вітчизняних законодавчих і правозастосовних механізмів. Усе це потребує системного реагування, нормативної адаптації та комплексного доктринального переосмислення підходів до регулювання не лише фінансового простору, а й суміжних сфер, передусім правоохоронної, які відіграють ключову роль у запобіганні та протидії злочинності в умовах цифровізації.

Термінологічна багатозначність понять “актив”, “цифровий актив”, “віртуальний актив”, “криптовалюта” та “криптоактив” потребує чіткого концептуального розмежування, оскільки їх правовий зміст і сфера застосування істотно варіюються. Відсутність уніфікованих підходів на національному та міжнародному рівнях ускладнює правозастосування та потребує доктринального й законодавчого уточнення.

Внесення змін до КПК України, що надали криптоактивам статусу предмета арешту майна, актуалізувало багато проблемних моментів, серед яких, зокрема, можна виокремити три ключові: проблема ідентифікації власника криптоактиву; проблема належної процедури тимчасового вилучення криптоактивів, якщо вони не мають ознак речового доказу чи об'єкта спеціальної конфіскації; проблема можливої конфіскації криптоактивів як форми покарання чи засобу виконання цивільного позову.

У кримінальному провадженні арешт криптоактивів із метою конфіскації чи відшкодування шкоди потребує достовірного встановлення їх належності підозрюваному або іншій відповідній особі. В умовах технологічної децентралізації та анонімності криптоактивів наявність ключа або seed-фрази недостатня для підтвердження права власності. Встановлення фактичного контролю, здатності розпоряджатися активом, а також опосередкованого впливу на його правову долю слід розглядати як альтернативний підхід, що уможлиблює обґрунтовано визначати власника. Юридична практика вже демонструє застосування такого критерію, але його поширення потребує додаткового доктринального осмислення та нормативного закріплення.

Правове регулювання тимчасового вилучення та арешту криптоактивів в Україні на тепер є фрагментарним і позбавленим правової визначеності. Цьому сприяє складна правова природа криптоактивів, їхня технічна децентралізація, непідготовленість слідчих, детективів, а відтак створюються ризики визнання отриманих доказів недопустимими, порушення прав учасників кримінального провадження та зловживань з боку органів досудового розслідування. Тому вважаємо, що здійснення арешту криптоактивів можливе виключно шляхом “блокування” таких активів криптобіржею, емітен-

том активу на гаманці власника за запитом органу досудового розслідування (у тому числі в порядку міжнародного співробітництва), а також шляхом переведення криптоактивів, які містять ознаки речового доказу або об'єкта спеціальної конфіскації, на криптовалютний гаманець правоохоронного або іншого органу державної влади (зокрема АРМА) відповідно до порядку, який має бути встановлений чинним законодавством України.

На сьогодні в Україні відсутній належний правовий механізм конфіскації або стягнення криптоактивів у межах кримінального провадження чи за цивільним позовом. Це призводить до правової колізії: захід забезпечення кримінального провадження (арешт майна) формально застосовується, однак фактичне виконання рішення про передачу активів у власність держави або потерпілого неможливе через брак нормативного регулювання та технічних умов. Така ситуація суперечить вимогам КПК України щодо цілей застосування заходів забезпечення, порушує принцип законності та права власників віртуальних активів. Отже, конфіскація криптовалюти повинна здійснюватися спеціальним уповноваженим державним органом чи особою, підготовленими до виконання технічно складних дій – від доступу до активів, створення електронних гаманців і обміну криптовалюти до переведення коштів на спеціально створені криптогаманці.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Bokhenko V, 'Kryminolohichni ryzyky obihu kryptovaliut' [2021] 12 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal 237 (in Ukrainian).
2. Butnik-Siverskyi O, 'Tsyfrovi ta virtualni aktyvy: metodolohiia, pravovi aspekty, nematerialni resursy' [2024] 2 Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti 95 (in Ukrainian).
3. Hanhan V, 'Problemni pidkhody vprovadzhennia v ukrainsku pravovu systemu poniattia "kryptovaliuta" v umovakh intehratsiinoho protsesu v Yes' [2023] 12 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal 475, 478 (in Ukrainian).
4. Hres D, 'Osoblyvosti provedennia obshuku u kryminalnykh provadzhenniakh, pov'iazanykh z nezakonnym obihom kryptovaliuty: suchasni problemy taktychnoho ta protsesualnogo kharakteru' [2024] 40 Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H. S. Skovorody "Pravo" 159–165 (in Ukrainian).
5. Kalaur I, Zaitseva-Kalaur I, 'Tsyfrova rich yak ob'iekt tsyvilnykh prav: zakonodavcha model pravovoho rezhymu ta doktrynalni tendentsii' [2025] 1(4) Tsyvilistychna platforma 6–18 <https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-4-1-6-18> (in Ukrainian).
6. Karcheva H, Nikitchuk S, 'Virtualni innovatsiini valiuty yak valiuty maibutnoho' [2015] 2 Finansovyi prostir 23 (in Ukrainian).
7. Kozii V, 'Konfiskatsiia kryptovaliuty (virtualnykh aktyviv) pid chas vykonannia sudovykh rishen u kryminalnomu provadzhenni' [2024] 69 Kryminalistyka i sudova ekspertyza 72–84 (in Ukrainian).
8. Kozii V, 'Povernennia vyluchenoï u kryminalnomu provadzhenni kryptovaliuty poterpilomu' [2023] 4 Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav 39–44 (in Ukrainian).

9. Maidanyk R, 'Tsyfrova rich yak maino ta yii oborotozdatnist' [2025] 1(4) Tsyvilistychna platforma 19–59 <https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-4-1-19-59> (in Ukrainian).
10. Nekit K, 'Do pytannia pro (ne)efektyvnist suchasnoho pidkhodu do vrehuliuвання vidnosyn shchodo tsyfrovyykh aktyviv' [2025] 1(4) Tsyvilistychna platforma 60–71 <https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-4-1-60-71> (in Ukrainian).

Newspaper articles

11. Hrosni na kryptohamanets: u Lvovi vykryly skhemu nezakonnoho vyizdu za kordon (Vysokyi zamok, 27 travnia 2025 roku) <https://wz.lviv.ua/news/533357-u-lvovi-vykryly-skhemu-nezakonnoho-vyizdu-za-kordon-ta-zatrymaly-prychetnykh> (accessed 23.07.2025) (in Ukrainian).
12. Kuzmenko Yu, 'VAKS areshtuvav 1,5 miliona dolariv kryptoaktyviv eksholovy Derzhspetszv'iazku' (Suspilne novyny, 30 lystopada 2023 roku) <<https://suspilne.media/629278-vaks-arestuvav-15-mln-kriptoaktiviv-eksgolovi-derzspeczvazku>> (accessed 23.07.2025) (in Ukrainian).
13. Mashai B, 'Bitkoin i zakony: perevahy ta ryzyky lehalizatsii kryptovaliut' (Slovo i Dilo, 21 lystopada 2019 roku) <<https://www.slovoidilo.ua/2019/11/21/kolonka/bohdan-mashai/finansy/bitkoyin-zakoni-perevahy-ta-ryzyky-lehalizacziyi-kryptovalyut>> (accessed 23.07.2025) (in Ukrainian).
14. Solomakha R, 'Kryptovaliuta ta kryminalni provadzhennia: nezvychni keisy sudovoi praktyky' (Iurydychna hazeta, 23 kvitnia 2024 roku) <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kriptovalyuta-ta-kryminalni-provadzhennia-nezvichni-keisy-sudovoyi-praktiki.html>> (accessed 23.07.2025) (in Ukrainian).
15. Spiimai mene, yakshcho zmozhesh. Zlochyntsi dedali bilshe vykorystovuiut "kryptu" (Ekonomichna pravda, 24 sichnia 2024 roku) <<https://epravda.com.ua/weeklycharts/2024/01/24/709071>> (accessed 23.07.2025) (in Ukrainian).

Websites

16. Karpenko O, 'Kvartyra za kryptovaliutu: persha uhoda v Ukraini' (26 veresnia 2017 roku) <<https://ain.ua/2017/09/26/kvartyra-za-kryptovalyutu-persha-ugoda-v-ukrayini>> (accessed 23.07.2025) (in Ukrainian).
17. Kryptomilionery v ukrainskii politytsi: Skilky kryptovaliuty zadeklaruvaly ta vtratyly ukrainski chynovnyky? (Opendatabot 12 liutoho 2024 roku) <<https://opendatabot.ua/analytics/crypto-officials-2022>> (accessed 23.07.2025) (in Ukrainian).
18. Mintsyfry: Ukraina № 1 u sviti z vykorystannia kryptovaliut (01 veresnia 2020 roku) <<https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-ukrayina-1-u-sviti-z-vikoristannya-kriptovalyut>> (accessed 23.07.2025) (in Ukrainian).
19. Na 10 % pobilshalo kryptovaliut u deklaratsiiakh posadovtsiv za rik: Khto z ukrainskykh chynovnykiv zadeklaruvav naibilshe? (Opendatabot, 2 kvitnia 2025 roku) <<https://opendatabot.ua/analytics/crypto-2025>> (accessed 23.07.2025) (in Ukrainian).

Oksana Kaplina
Igor Parfylo

ISSUES OF PROVISIONAL SEIZURE AND ATTACHMENT
OF CRYPTO-ASSETS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

ABSTRACT. The article addresses pressing issues relevant to modern law enforcement practices related to the provisional seizure and attachment of crypto-assets in criminal proceedings. The authors provide compelling arguments showing that the appeal of contemporary virtual digital technologies has prompted a rapid response from Ukraine's financial market to innovative developments. This has

not only facilitated their active integration into financial life but has also positioned Ukraine fifth in the global ranking of cryptocurrency usage. Based on the generalisation of law enforcement practices, the authors note that although virtual assets have become a powerful driver of financial innovation, the State faces significant security challenges and clear threats that require both reflection and legislative response. The article thus highlights the challenges faced by law enforcement agencies and courts related to incorporating virtual assets into the mechanism of criminal procedural evidence. The authors draw attention to the terminological challenges accompanying the formation of a new legal discourse: terms that were previously considered established are now being reconsidered, and the terminological framework remains in a formative stage. This particularly applies to concepts such as “asset,” “digital asset,” “virtual asset,” “cryptocurrency,” and “crypto-asset.” The central focus of the study is the legal challenges involved in the provisional seizure and attachment of crypto-assets within the framework of criminal proceedings. The authors emphasise three key issues in law enforcement practice: identifying the owner of the crypto-asset; determining the procedural order for its seizure and attachment; and defining the possibility of applying confiscation of crypto-assets either as a form of punishment or as a measure of ensuring a civil claim in the criminal proceedings.

KEYWORDS: criminal proceedings; cybercrime; measures to ensure criminal proceedings; criminal procedural evidence; digital evidence; virtual assets; attachment of crypto-assets; due process; financial and economic security; national security.

Олександр Старенький

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінальної юстиції
Національної академії внутрішніх справ
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4517-726X>
xander20082@gmail.com

УДК 343.13

ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ДО ЙОГО ЗАВЕРШЕННЯ ЯК ЗАСІБ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

АНОТАЦІЯ. Провівши аналіз стратегічних документів, якими визначаються напрями реформування системи органів правопорядку як складової сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 рр. (Указ Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023 та розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. № 792-р), а також дослідивши окремі матеріали слідчо-судової практики у сфері кримінального судочинства, автор дійшов висновку про актуальність дослідження інституту ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, зокрема, в аспекті його застосування як засобу кримінального процесуального доказування.

Метою статті є визначення проблемних питань ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення як засобу кримінального процесуального доказування й надання науково обґрунтованих пропозицій щодо їх вирішення.

Спираючись на положення комплексної концепції кримінального процесуального доказування, автор обґрунтовує, що ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення виступає одним із засобів кримінального процесуального доказування для сторони захисту, потерпілого, а також представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Вказується, що такий засіб кримінального процесуального доказування має опосередковану форму вираження та пізнавально-практичний характер, що полягає у виявленні та фіксації фактичних даних і джерел доказів, які можуть бути використані для встановлення або спростування обставин, що мають значення для кримінального провадження на етапі досудового розслідування.

Автор виокремлює проблемні питання ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення як засобу кримінального процесуального доказування: недосконалість його процесуальної форми; бездіяльність і зловживання суб'єктів сторони обвинувачення під час розгляду клопотань про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення; відсутність повноважень у сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, оскаржувати бездіяльність слідчих, дізнавачів, прокурорів під час розгляду клопотань про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення; неможливість оскарження постанов слідчого, дізнавача, прокурора, якими необґрунтовано відмовлено в задоволенні поданого клопотання; невизначеність чіткого строку, протягом якого слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані

ознайомити сторону захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, з матеріалами досудового розслідування до його завершення; відсутність нормативної можливості в сторони захисту потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення робити необхідні виписки та копії.

Сформульовано низку пропозицій, спрямованих на усунення проблемних питань ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення як засобу кримінального процесуального доказування.

Ключові слова: ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення; кримінальне процесуальне доказування; засоби кримінального процесуального доказування; доказ; досудове розслідування.

11 травня 2023 р. Указом Президента України № 273/2023 схвалено Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 рр.¹ (далі – КСП). Ухвалення цього документа стало надзвичайно важливим політико-правовим кроком, що засвідчив готовність України до концептуального перегляду та трансформації національної системи органів правопорядку відповідно до європейських стандартів верховенства права, захисту прав людини та демократичного цивільного контролю. Змістове значення КСП посилюється тим, що його розроблення та реалізація прямо пов'язані з виконанням однієї з семи ключових рекомендацій, визначених у Висновку Європейської Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі. Отже, КСП є не лише стратегічним внутрішнім державним документом, а й ключовим орієнтиром у процесі євроінтеграційної правової адаптації, що підтверджує інституційну спроможність України відповідати критеріям держав-кандидатів на вступ до Європейського Союзу, зокрема в частині забезпечення ефективного, прозорого та справедливого функціонування системи органів правопорядку відповідно до стандартів *acquis communautaire*².

23 серпня 2024 р. з метою забезпечення реалізації положень КСП Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням № 792-р затвердив план заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 рр. (далі – Детальний план)³, серед яких визначено необхідність удосконалення інститутів притягнення особи до кримінальної відповідальності, заходів забезпечення кримінального провадження, слідчих (розшуко-

¹ Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схвалений Указом Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>> (дата звернення 10.08.2025).

² *Acquis communautaire* – це сукупність правових норм, принципів, стандартів і практик, що становлять основу права ЄС та є обов'язковими для виконання всіма державами-членами. Країни – кандидати на вступ до ЄС мають адаптувати своє національне законодавство до *acquis communautaire* у рамках переговорного процесу щодо членства.

³ План заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. № 792-р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2024-%D1%80#n12>> (дата звернення 10.08.2025).

вих) дій та ознайомлення з матеріалами кримінального провадження для оперативності правосуддя (п. 3.5 КСП; п. 3.5 Детального плану). У межах виконання цього заходу відповідним державним органам поставлено завдання розроблення та подання до Верховної Ради України законопроекту щодо оптимізації порядку проведення окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, механізму ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення та матеріалами кримінального провадження (достатність їх передачі сторонам), здійснення захисту від підозри та обвинувачення для забезпечення його ефективності, а також оперативності та змагальності кримінального провадження за умови недопущення обмеження існуючих гарантій прав і свобод людини (пп. 3.5.3 Детального плану).

У цьому контексті особливої актуальності набуває питання удосконалення механізму ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, порядок здійснення якого визначений ст. 221 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)⁴, адже результати проведеного нами аналізу матеріалів слідчо-судової практики вказують на наявність низки проблемних питань, пов'язаних із недосконалістю правової регламентації ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, у тому числі й щодо застосування його як засобу кримінального процесуального доказування, що негативно відбивається на забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному провадженні та ефективності здійснення кримінального процесуального доказування, особливо під час досудового розслідування.

Незважаючи на те, що загальні питання ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення та кримінального процесуального доказування досліджували у своїх наукових працях такі вітчизняні фахівці, як Ю. Аленін, В. Вапнярчук, І. Гловюк, В. Гончаренко, В. Гринюк, Ю. Грошевий, О. Капліна, Є. Коваленко, С. Ковальчук, О. Кучинська, Л. Лобойко, Є. Лук'янчиков, О. Малахова, В. Нор, М. Погорецький, Д. Сергєєва, С. Стахівський, О. Таран, О. Татаров, Л. Удалова, С. Чернявський, А. Черняк, М. Цуцкірідзе, А. Шевчишен, О. Шило, М. Шумило, О. Яновська та інші вчені, проблемні питання удосконалення механізму ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення в контексті засобів кримінального процесуального доказування залишилися поза їх увагою.

Метою дослідження є визначення проблемних питань ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення як засобу кримінального процесуального доказування й надання науково обґрунтованих пропозицій щодо їх вирішення.

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення 10.08.2025).

Стаття 221 КПК України закріплює одним із засобів кримінального процесуального доказування сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у досудовому розслідуванні, зокрема, це ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 221 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Відмова в наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається.

Частина 2 цієї статті передбачає, що під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, яка його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії, а ч. 3 визначено, що ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, що містяться в інформаційно-телекомунікаційній системі досудового розслідування, здійснюється шляхом надання доступу до них або надання електронних копій чи примірників таких матеріалів.

Варто зазначити, що в науковій літературі ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення вчені не відносять до засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні, а визначають відповідну процесуальну дію як: захід щодо забезпечення рівності сторін при здійсненні доказування⁵; гарантію реалізації принципу змагальності та принципу забезпечення права на захист⁶; необхідною умовою забезпечення права підозрюваного на захист⁷; напрям кримінального процесуального регулювання із забезпечення реалізації засади змагальності сторін⁸, що не відповідає, на нашу думку, правовим і гносеологічним засадам комплексної концепції кримінального процесуального доказування⁹,

⁵ В Вапнярчук, *Теорія і практика кримінального процесуального доказування* (Юрайт 2017) 346.

⁶ І Гловюк, С Андрусенко, 'Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення та недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування' [2014] 4 Південноукраїнський правничий часопис 240.

⁷ О Малахова, 'Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні' (дис канд юрид наук, 2016) 102.

⁸ В Дрозд, *Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики* (Гельветика 2018) 189.

⁹ М Погорецький, 'Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання' [2014] 10 *Право України* 22; М Погорецький, 'Нова концепція кримінального процесуального доказування' [2015] 3 *Вісник кримінального судочинства України* 74; М Погорецький, 'Сучасні концепції кримінального процесуального доказування', *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтєвського (м. Харків, 8 листопада 2017 р.)* (Харківський національний університет внутрішніх справ 2017) 309–312.

яку ми активно підтримуємо, використовуючи як науково-методологічну основу у власних наукових дослідженнях.

Спираючись на положення комплексної концепції кримінального процесуального доказування, в основні якої лежать теорії пізнання, діяльності, аргументації, інтерпретації, змагальності, ми розглядаємо засоби кримінального процесуального доказування як систему взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, що мають пізнавально-практичний і розумовий характер, й застосовуються уповноваженим суб'єктом кримінального провадження у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, для забезпечення реалізації мети кримінального процесуального доказування, та вважаємо, що ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення є одним із засобів кримінального процесуального доказування сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у досудовому розслідуванні, що має опосередковану форму вираження, й якому притаманний пізнавально-практичний характер, який проявляється у намаганні сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, відшукати, виявити та встановити у матеріалах кримінального провадження фактичні дані та відомості про їх джерела, які можуть бути використані як докази для встановлення або спростування обставин, що мають значення для кримінального провадження в досудовому розслідуванні.

Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення в системі засобів кримінального процесуального доказування належить до способів отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Зазначимо, що положення ст. 221 КПК України не передбачають процесуального порядку розгляду клопотань про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення. Розгляд таких клопотань здійснюється за загальними правилами, визначеними у ст. 220 КПК України.

Незважаючи на зазначене, результати проведеного аналізу матеріалів слідчо-судової практики свідчать про системні випадки недотримання слідчими, дізнавачами, прокурорами положень статей 220, 221 КПК України під час розгляду клопотань сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, що негативно відбивається на ефективності здійснення ними доказування у кримінальному провадженні. Основними порушеннями є: недотримання слідчими, дізнавачами, прокурорами триденного строку розгляду клопотань; залишення слідчими, дізнавачами, прокурорами поданих клопотань без розгляду; неналежне оформлення слідчими, дізнавачами, прокурорами відповіді

на подане клопотання. На практиці поширеними є випадки, коли такі відповіді оформляються не постановою, як це чітко визначено приписами ч. 2 ст. 220 КПК України, а листом у довільній формі від слідчого, дізнавача, прокурора на ім'я ініціатора поданого клопотання. Не менш поширеними також є випадки ухвалення постанови, якою необґрунтовано відмовлено в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, або зловживання слідчими, дізнавачами, прокурорами при використанні передбаченої ч. 1 ст. 221 КПК України законодавчої конструкції “ознайомлення з матеріалами на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню”, як підстави для ухвалення постанови про відмову у задоволенні поданого клопотання.

Зауважимо, що натепер ст. 221 КПК України не закріплює жодних гарантій, які б надавали повноваження стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, оскаржити: 1) бездіяльність слідчих, дізнавачів, прокурорів під час розгляду клопотань про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення або 2) необґрунтовану відмову слідчих, дізнавачів, прокурорів у задоволенні поданого клопотання задля забезпечення додаткової можливості застосувати відповідний засіб кримінального процесуального доказування.

Стаття 303 КПК України, яка передбачає перелік рішень, дій чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які можуть бути оскаржені на досудовому розслідуванні, та право на таке оскарження, також чітко не закріплює відповідних гарантій. Водночас п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України визначено, що на досудовому провадженні може бути оскаржено бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК України, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК України строк (виділено мною. – Авт.), – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільцем тимчасово вилученого майна, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування.

З огляду на системне та розширювальне тлумачення цієї норми, можемо зробити висновок, що бездіяльність слідчих, дізнавачів, прокурорів під час розгляду клопотань сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення підлягає оскарженню

на підставі п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України. Таким шляхом на сьогодні йде й окрема правозастосовна практика.

Проведений нами системний аналіз матеріалів слідчо-судової практики¹⁰ свідчить про те, що більшість слідчих суддів задовольняють скарги на бездіяльність слідчих, дізнавачів, прокурорів під час розгляду клопотань про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення на підставі п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України. Такий підхід є цілком обґрунтованим, адже ст. 221 КПК України закріплює за стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, опосередковане право щодо отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у досудовому розслідуванні шляхом ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, а п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України визначає гарантії реалізації відповідного права у випадку порушення його бездіяльністю слідчого, дізнавача, прокурора. Зауважимо, що пункт перший частини першої ст. 303 КПК України не визначає вичерпний перелік випадків бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора на стадії досудового розслідування. Водночас передбачена п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України законодавча конструкція *“нездійснення інших процесуальних дій, які він зобов’язаний вчинити у визначений КПК України строк”* (виділено мною. – Авт.) підлягає розширювальному застосуванню й надає законні підстави відносити до її змісту порушення, пов’язані з бездіяльністю слідчих, дізнавачів, прокурорів під час розгляду клопотань про проведення відповідних процесуальних дій на стадії досудового розслідування за умови закріплення за слідчим, прокурором обов’язку розглянути подане клопотання протягом установленого законом строку. До таких порушень належить і бездіяльність слідчих, дізнавачів, прокурорів під час розгляду клопотань про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення як засобу кримінального процесуального доказування сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

У цьому контексті варто навести позицію Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, який у своєму листі “Узагальнення про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів

¹⁰ Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Харкова від 23 березня 2016 р. у справі № 640/5667/15-к <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/56720378>> (дата звернення 10.08.2025); Ухвала слідчого судді Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 7 липня 2016 р. у справі № 206/3624/16-к <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/58904444>> (дата звернення 10.08.2025); Ухвала слідчого судді Приморського районного суду м. Одеси від 1 вересня 2017 р. у справі № 522/16263/17 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/68600775>> (дата звернення 10.08.2025); Ухвала слідчого судді Кіровоградського районного суду міста Кіровограда від 18 квітня 2017 р. у справі № 404/2407/17 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/66033534>> (дата звернення 10.08.2025); Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 18 березня 2016 р. у справі № 757/9823/16-к <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/56596301>> (дата звернення 10.08.2025); Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 3 травня 2019 р. у справі № 761/17349/19 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81544970>> (дата звернення 10.08.2025).

досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування” від 12 січня 2017 р. № 9-49/0/4-17 зазначив, що

бездіяльність, яка підлягає оскарженню відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК, передбачає три обов’язкові ознаки: 1) слідчий або прокурор наділені обов’язком вчинити певну процесуальну дію; 2) така процесуальна дія має бути вчинена у визначений КПК строк; 3) відповідна процесуальна дія слідчим чи прокурором у встановлений строк не вчинена. Отже, наведена норма дозволяє звернутися до суду зі скаргою не на будь-яку бездіяльність, а лише щодо обов’язків, строк виконання яких чітко регламентований кримінальним процесуальним законодавством України. При цьому варто зважати на те, що відповідна бездіяльність може бути зумовлена не лише невчиненням процесуальної дії в межах установлених зазначеною нормою строків, а й неналежним розглядом клопотання, зокрема, залишенням його без процесуального реагування або неналежним на нього процесуальним реагуванням¹¹.

Певним проблемним питанням у частині забезпечення реалізації права сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, в отриманні доказів або перевірки вже отриманих доказів шляхом ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення є віднесення окремими практичними працівниками до категорії “бездіяльність” відмови слідчого, дізнавача, прокурора в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, оформленої у формі постанови, та можливості її оскарження на підставі п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України.

Результати проведеного аналізу матеріалів правозастосовної практики свідчать про відсутність серед слідчих, дізнавачів, прокурорів, слідчих суддів і адвокатів єдності думок щодо розуміння зазначеного питання. В одних випадках слідчі судді відмовляють у розгляді скарг на постанови про відмову в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, обґрунтовуючи це тим, що оскарження таких рішень не передбачене ст. 303 КПК України¹². Такі випадки були виявлені нами й у інших кримінальних провадженнях¹³.

¹¹ Узагальнення про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування, затверджено зборами суддів Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ 23.12.2016 <https://web.archive.org/web/20170330065234/http://zib.com.ua/ua/print/128125-uzagalnennya_vssu_vid_12_sichnya_2017_roku_9-4904-17_pro_pra.html> (дата звернення 10.08.2025).

¹² Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Харкова (н 10).

¹³ Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 10 лютого 2016 р. у справі № 757/5259/16-к <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/55669347>> (дата звернення 10.08.2025); Ухвала Апеляційного суду Львівської області від 21 квітня 2016 р. у справі № 452/2433/15-к <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/57359746>> (дата звернення 10.08.2025); Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Одеси від 14 грудня 2017 р. у справі № 520/15252/17 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/71035565>> (дата звернення 10.08.2025); Ухвала слідчого судді Богунського районного суду м. Житомира від 28 лютого 2019 р. у справі № 295/3228/19 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80252222>> (дата звернення 10.08.2025); Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 12 березня 2019 р. у справі № 761/9840/19 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80586813>> (дата звернення 10.08.2025); Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 25 березня 2019 р. у справі № 201/3447/19 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80823336>> (дата звернення 10.08.2025).

В інших випадках слідчі судді приймають до розгляду скарги на постанови слідчих, дізнавачів, прокурорів про відмову у задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення та трактують це як бездіяльність у розумінні п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України¹⁴.

Як свідчать результати аналізу матеріалів слідчо-судової практики більшість слідчих суддів відмовляють у розгляді скарг на ухвалені слідчими, дізнавачами, прокурорами постанови про відмову у задоволенні клопотань про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення на підставі п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України. Саме така практика, на нашу думку, відповідає вимогам чинного КПК України, з огляду на таке:

– по-перше, положення статей 220, 221 КПК України потрібно застосувати у нерозривній єдності між собою. Стаття 221 КПК України закріплює за слідчим, дізнавачем, прокурором *імперативний обов'язок ознайомити* (підкреслено мною. – Авт.) з матеріалами кримінального провадження до завершення досудового розслідування сторону захисту, потерпілого, представника юридичної особи, виконання якого можливе лише у разі задоволення поданого клопотання. Порядок і строки розгляду таких клопотань, як ми уже зазначали, визначені ст. 220 КПК України. Незадоволення слідчим, прокурором поданого клопотання, згідно з ч. 1 ст. 221 КПК України, можливе лише у трьох випадках: 1) подання клопотання неуповноваженим суб'єктом; 2) матеріали містять інформацію про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві; 3) ознайомлення з матеріалами на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню;

– по-друге, слід окремо розмежувати: 1) бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, пов'язану з порушенням процесуального порядку розгляду клопотань про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, та 2) бездіяльність слідчого, прокурора, яка виражається у невиконанні ухвалені постанови про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Якщо слідчим, дізнавачем, прокурором задовольняється клопотання сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, водночас надалі слідчий, дізнавач, прокурор не надає для ознайомлення матеріали досудового розслідування, то зазначене свідчить про бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора щодо невиконання закріпленого у с. 221 КПК України їх обов'язку. Однак така бездіяльність не підпадає під ознаки бездіяльності у розумінні п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України, оскільки ст. 221 КПК України не закріплює чіткого строку, протягом якого слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані ознайомити сторону захисту, потерпілого, представника юридич-

¹⁴ Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 29 травня 2018 р. у справі № 761/19439/18 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74567444>> (дата звернення 10.08.2025).

ної особи, щодо якої здійснюється провадження, з матеріалами досудового розслідування, що є недоліком правової регламентації відповідного засобу кримінального процесуального доказування. Відповідно таке порушення не можливо оскаржити на підставі п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України. Окрім того, таку бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора неможливо оскаржити й на підставі інших положень ч. 1 ст. 303 КПК України;

– по-третє, якщо виходити зі змісту сформованої законодавцем конструкції ч. 1 ст. 303 КПК України, то її положення окремо розмежують процесуальну можливість оскарження дій, рішень і бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора. Ухвалення відповідними суб'єктами постанови про відмову в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення не є порушенням у розумінні ст. 221 КПК України, а є виключно проявом їх власного диспозитивного волевиявлення, що відображається у відповідному процесуальному рішенні – постанові, у мотивувальній частині якої повинні міститися відомості про: зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови; мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилення на положення КПК України (ст. 110 КПК України). Тому прийняття слідчим, дізнавачем, прокурором процесуального рішення у формі постанови про відмову в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення не є бездіяльністю та не підлягає оскарженню на підставі п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України. У цьому контексті можна провести аналогію з оскарженням: 1) бездіяльності слідчого, прокурора під час розгляду клопотань сторони захисту про проведення слідчих (розшукових) дій (далі – СРД) на підставі п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України та 2) рішення про відмову в задоволенні клопотання сторони захисту про проведення СРД на підставі п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України. Водночас, якщо проаналізувати зміст ч. 1 ст. 303 КПК України, то можна дійти висновку, що її положення не передбачають законодавчої можливості оскарження постанови, якою було відмовлено у задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, що свідчить про відсутність належних гарантій реалізації права сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, в отриманні доказів або перевірки вже отриманих доказів шляхом ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення.

Слід звернути увагу й на те, що в сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, виникають суттєві труднощі в перевірці обґрунтованості використання слідчими, дізнавачами, прокурорами такої підстави, як “ознайомлення з матеріалами на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню” для ухвалення постанови про відмову у задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його

завершення. Критерії віднесення певної інформації до змісту матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню ані в ст. 221 КПК України, ані в інших його положеннях законодавцем не визначені. У зв'язку з цим така підстава, як “ознайомлення з матеріалами на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню”, має доволі оціночний характер й надає слідчим, дізнавачам, прокурорам широку дискрецію при ухваленні відповідних постанов з наведених підстав. Це створює реальні ризики зловживання процесуальними повноваженнями, особливо в контексті приховування потенційно невігідної інформації. За таких умов реалізація права сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, в отриманні доказів або перевірки вже отриманих доказів шляхом ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення залежить виключно від об'єктивності та неупередженості дій сторони обвинувачення. Водночас гарантії перевірки обґрунтованості застосування слідчими, дізнавачами, прокурорами зазначеної підстави для ухвалення постанов про відмову в ознайомленні з матеріалами досудового розслідування до його завершення законодавець також не визначив у ч. 1 ст. 303 КПК України, що свідчить про відсутність повноцінної змагальної системи засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні. Такою процесуальною гарантією має бути нормативна можливість оскарження постанови слідчого, дізнавача, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне ч. 1 ст. 303 КПК України доповнити новим п. 12 у такій редакції: “рішення слідчого, дізнавача, прокурора про відмову у задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення – стороною захисту, потерпілим, його законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження”. Подібні пропозиції висловлювали й інші науковці¹⁵. Окрім того, у ч. 1 ст. 221 КПК України потрібно додати таке положення: “Про відмову у наданні матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню, виноситься мотивована постанова, яка в частині відмови в наданні матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню, може бути оскаржена до слідчого судді”. Зазначимо, що наведені вище та інші запропоновані нами пропозиції щодо вдосконалення інституту ознайомлення з

¹⁵ Малахова (н 7) 106–107; І Гловюк, ‘Актуальні проблеми вдосконалення нормативної регламентації ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення’, Ю Назар (упоряд.), *Теорія та практика правоохоронної діяльності: Міжнародна науково-практична конференція (11 листопада 2016 р.)* (ЛьвівДУВС 2016) 76 та ін.

матеріалами досудового розслідування до його завершення були розроблені нами й передані на розгляд Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності та надалі були враховані народними депутатами України в підготовленому проєкті Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення гарантій захисту суб'єктів господарювання під час здійснення кримінального провадження № 12439 від 24 січня 2025 р.¹⁶

Варто зазначити, що на практиці окремі працівники, виходячи з вимог ч. 1 ст. 26 КПК України, яка передбачає, що сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених КПК України, необґрунтовано підмінюють сутність і значення такого засобу кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні, як ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення із тимчасовим доступом до речей і документів. Хоча тимчасовий доступ до речей і документів за своєю гносеологічною сутністю має певну подібність із ознайомленням з матеріалами досудового розслідування до його завершення, адже вказані процесуальні дії є засобами отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у кримінальному провадженні, а однією з форм здійснення тимчасового доступу до речей і документів є ознайомлення з ними, проте відповідні засоби кримінального процесуального доказування різняться за формою отримання доказів, оскільки тимчасовий доступ до речей і документів є безпосереднім засобом кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні, а ознайомленням з матеріалами досудового розслідування до його завершення – опосередкованим. Окрім того, зазначені способи отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів мають певну відмінність, зокрема, за: суб'єктами подання відповідних клопотань і їх розгляду; юридичними й фактичними підставами їх проведення; вимогами до клопотань і процесуальним порядком їх розгляду; ступенем обмеження відповідної інформації тощо. При цьому, якщо до клопотань про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення жодних процесуальних вимог не перебачено й у їх змісті вказується лише необхідність надання на ознайомлення матеріали досудового розслідування з можливістю зробити їх копію, то до клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів ставляться доволі жорсткі вимоги (ч. 2 ст. 160, ч. 2, ч. 5 ст. 163, ч. 4 ст. 132 КПК України).

Особливу увагу в цьому випадку доцільно звернути увагу на ч. 4 ст. 132 КПК України, яка визначає, що для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язаний врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі й докумен-

¹⁶ Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення гарантій захисту суб'єктів господарювання під час здійснення кримінального провадження № 12439 від 24 січня 2025 р. <<http://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/55696>> (дата звернення 10.08.2025).

ти, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні. Зазначена вимога зобов'язує суб'єктів подання клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів попередньо отримувати відповідні речі й документи іншими засобами кримінального процесуального доказування, у тому числі шляхом ознайомлення з матеріалами кримінального провадження у порядку ст. 221 КПК України, витребування речей чи документів на підставі ст. 93 КПК України, проведення СРД чи негласних СРД тощо.

Варто зазначити, що результати аналізу матеріалів правозастосовної практики¹⁷ свідчать про наявність непоодиноких випадків, коли сторона захисту ігнорує положення ч. 4 ст. 132 КПК України й не звертається до слідчого, дізнавача, прокурора з клопотанням про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, а відразу подає клопотання слідчому судді про тимчасовий доступ до речей і документів з можливістю ознайомлення з ними та зробити їх копії. Проте серед слідчих суддів уже виробленою є практика постановлення ухвал про відмову в задоволенні такого роду клопотань. Слід звернути увагу на те, що вимога ч. 4 ст. 132 КПК України щодо обов'язку слідчого судді врахувати можливість без застосованого тимчасового доступу до речей і документів отримати речі та документи зобов'язує уповноважену особу не лише отримати відповідні речі та документи іншими засобами кримінального процесуального доказування перед зверненням до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, а також використати наявні в чинному КПК України гарантії реалізації такого права. Тобто, якщо сторона захисту, потерпілий подали клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування на підставі ст. 221 КПК України, водночас слідчий, дізнавач, прокурор залишили таке клопотання без розгляду, неналежно оформили відповідь на нього, то в такому випадку відповідну бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора необхідно оскаржувати на підставі п. 1 ст. 303 КПК України, а не звертатися до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів з можливістю ознайомлення з ними та зробити їх копії. Фактично у цьому випадку передбачена п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України гарантія реалізації права особи щодо ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення виключає можливість застосування тимча-

¹⁷ Ухвала слідчого судді Вінницького міського суду Вінницької області від 12 червня 2015 р. у справі № 127/13187/15-к <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/46244773>> (дата звернення 10.08.2025); Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва (н 10); Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 24 жовтня 2017 р. у справі № 757/55239/17-к <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72940470>> (дата звернення 10.08.2025); Ухвала слідчого судді Солом'янського районного суду м. Києва від 14 вересня 2016 р. у справі № 760/14205/16-к <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/61350740>> (дата звернення 10.08.2025); Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 29 листопада 2019 р. у справі № 4910/1/19-к <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/86032605>> (дата звернення 10.08.2025); Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Одеси від 26 лютого 2020 р. у справі № 520/19736/19 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/87880688>> (дата звернення 10.08.2025).

сового доступу до речей і документів, що містяться в матеріалах кримінального провадження.

Водночас ухвалення слідчим, прокурором постанови, якою було відмовлено в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, є обґрунтованою підставою для подання стороною захисту клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, адже нею використано передбачене ст. 221 КПК України право подати клопотання слідчому, дізнавачу, прокурору про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, а гарантії забезпечення реалізації такого права (можливості оскарження відповідної постанови) у ч. 1 ст. 303 КПК України не визначені. У такому випадку стороною захисту вичерпано інші можливі процесуальні інструменти для отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у кримінальному провадженні та відповідно виконано вимоги ч. 4 ст. 132 КПК України. При цьому до клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів обов'язково необхідно додавати постанову слідчого, дізнавача, прокурора про відмову у задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення як документальне підтвердження виконання стороною захисту вимог ч. 4 ст. 132 КПК України повною мірою. Недолучення такої постанови до клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів є обґрунтованою підставою для відмови слідчим суддею в задоволенні вимог сторони захисту.

Отже, можемо зробити висновок, що в разі ухвалення стороною обвинувачення постанови про відмову в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, сторона захисту має право звернутися з клопотанням до слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів, оскільки ними використано у розумінні ч. 4 ст. 132 КПК України передбачене ст. 221 КПК України право заявити клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, а гарантії реалізації такого права у ч. 1 ст. 303 КПК України – можливість оскарження постанови слідчого, дізнавача, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення – відсутні. Проте таке клопотання обов'язково повинно відповідати вимогам ч. 2 ст. 160, ч. 2, ч. 5 ст. 163, ч. 4 ст. 132 КПК України й до нього необхідно додавати постанову слідчого, дізнавача, прокурора, якою відмовлено в задоволенні клопотання сторони захисту про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення.

При цьому за відсутності передбаченої у ч. 1 ст. 303 КПК України можливості оскарження постанови слідчого, дізнавача, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, положення глави 15 КПК України, що регламентують інститут тимчасового доступу до речей і документів, не кон-

курують із інститутом оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора під час досудового розслідування, закріпленого у главі 26 КПК України. Проте така конкуренція наявна між закріпленою в п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України гарантією оскарження бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора під час розгляду клопотань про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення та передбаченого у главі 15 КПК України засобу кримінального процесуального доказування як тимчасовий доступ до речей і документів.

Наведена нами проблема щодо подання стороною захисту клопотань до слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів після ухвалення слідчим, прокурором постанови про відмову в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення вкотре підкреслює необхідність закріплення у ч. 1 ст. 303 КПК України можливості оскарження постанови слідчого, дізнавача, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення з метою забезпечення належного функціонування змагальної системи засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні.

Не врегульованим у ст. 221 КПК України залишається питання щодо дій сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо слідчий, дізнавач, прокурор ухвалили постанову про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, водночас не призначають дату, коли така особа може ознайомитися з відповідними матеріалами, або неодноразово перепризначають її на інший день. Вказані зловживання слідчих, дізнавачів, прокурорів негативно відбиваються на ефективності забезпечення захисту прав особи та своєчасності отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у кримінальному провадженні.

Затягування надання доступу до матеріалів або створення штучних перешкод у реалізації цього права суперечить принципу розумності строків кримінального провадження та може бути використане як інструмент тиску або недопущення своєчасного ознайомлення з доказами, що підриває змагальність і процесуальну рівність сторін – фундаментальні засади кримінального процесу. Наявність таких зловживань вказує на прогалину у правовому регулюванні, яка дає змогу стороні обвинувачення маніпулювати моментом реалізації права на ознайомлення з матеріалами, залишаючись формально в межах процесуального законодавства України.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне законодавчо закріпити конкретний строк (наприклад, п'ятиденний або інший узгоджений строк), протягом якого після ухвалення постанови про задоволення відповідного клопотання має бути здійснено надання доступу до матеріалів досудового розслідування. Такий підхід сприятиме правовій визначеності й забезпеченню реаль-

ного, а не формального характеру процесуальних гарантій для учасників кримінального провадження.

При цьому з метою недопущення чергових зловживань з боку сторони захисту, потерпілого щодо затягування строків ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, а також сторони обвинувачення при встановленні необ'єктивних строків для ознайомлення зі складними матеріалами кримінального провадження, пропонуємо передбачити у ст. 221 КПК України положення, відповідно до якого в разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони обвинувачення з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами у порядку, передбаченому ч. 10 ст. 290 КПК України. Такий підхід відповідатиме загальноєвропейським стандартам справедливо-го судового розгляду та зміцнюватиме довіру суспільства до досудового розслідування як первинної стадії кримінального провадження, на якій закладаються засади об'єктивності, неупередженості та законності всього процесуального механізму.

Привертає до себе увагу й те, що чинна редакція ст. 221 КПК України не передбачає права сторони захисту, потерпілого чи представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, робити виписки та копії з матеріалів у випадку надання доступу до них до завершення досудового розслідування. Це призводить до того, що ознайомлення з матеріалами досудового розслідування нерідко має лише формальний характер, оскільки відповідні суб'єкти не мають можливості повноцінно зафіксувати інформацію для подальшого використання у кримінальному процесуальному доказуванні. Внаслідок цього створюються передумови для зловживань з боку слідчого чи прокурора, які на власний розсуд вирішують питання про можливість копіювання матеріалів, посилаючись на "таємницю досудового розслідування". Такий стан речей фактично ставить сторону захисту та потерпілого у менш вигідне становище порівняно з органом досудового розслідування, що порушує принцип змагальності та рівності сторін. У зв'язку з цим доцільним видається доповнення ст. 221 КПК України положенням, яке б прямо передбачало право сторони захисту, потерпілого чи представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування робити з них необхідні виписки та копії.

Висновки. Отже, проведені дослідження дали змогу систематизувати та виокремити ключові проблемні аспекти реалізації права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення як засобу кримінального процесуального доказування. До типових викликів, які мають як теоретичне, так і практичне значення, належать:

- 1) недосконалість процесуальної форми ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, що не забезпечує належного балансу між інтересами сторін кримінального провадження;
- 2) факти бездіяльності та зловживання з боку суб'єктів сторони обвинувачення при розгляді клопотань про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, зокрема: недотримання визначеного триденного строку розгляду клопотань; залишення клопотань без розгляду; неналежне оформлення постанов за результатами розгляду;
- 3) відсутність ефективних процесуальних гарантій, що унеможлиблює реалізацію права сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на оскарження бездіяльності слідчого, дізнавача чи прокурора під час розгляду клопотань про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення;
- 4) законодавча неврегульованість питання оскарження постанови про відмову у задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, що фактично нівелює принцип доступності до засобів кримінального процесуального доказування;
- 5) відсутність чітко визначеного строку, протягом якого орган досудового розслідування після задоволення відповідного клопотання зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування до його завершення, що створює підґрунтя для зловживань і затягування відповідних процедур;
- 6) відсутність нормативної можливості під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення робити необхідні виписки та копії.

З урахуванням визначених нами проблемних питань ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення як засобу кримінального процесуального доказування пропонуємо положення ст. 221 КПК України викласти у такій редакції:

“Стаття 221. Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення

1. Слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у п'ятиденний або інший погоджений строк з дня задоволення клопотання надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Про відмову у наданні матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню, виноситься мотивована постанова, яка в частині відмови у наданні матеріалів, ознайомлення з якими

на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню, може бути оскаржена до слідчого судді.

2. Відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається.

3. У разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони обвинувачення з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами у порядку, передбаченому частиною 10 статті 290 цього Кодексу.

4. Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, що містяться в інформаційно-телекомунікаційній системі досудового розслідування, здійснюється шляхом надання доступу до них або надання електронних копій чи примірників таких матеріалів.

5. Під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, що його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії.”

Окрім того, пропонуємо ст. 303 КПК України доповнити пунктом 12 такого змісту:

“12) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про відмову у задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в порядку статті 221 цього Кодексу – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником.”

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Drozd V, *Pravove rehulivannia dosudovoho rozsliduvannia: problemy teorii ta praktyky* (Kyiv 2018) (in Ukrainian).
2. Vapniarchuk V, *Teoriia i praktyka kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia* (Yurait 2017) (in Ukrainian).

Journal articles

3. Hloviuk I, Andrusenko S, ‘Oznaiomlennia z materialamy dosudovoho rozsliduvannia do yoho zavershennia ta nedopustymist rozgholoshennia vidomostei dosudovoho rozsliduvannia’ [2014] 4 *Pivdenoukrainskyi Pravnychi Chasopys* 239–243 (in Ukrainian).
4. Pohoretskyi M, ‘Nova kontseptsiiia kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia’ [2015] 3 *Visnyk kryminalnoho sudochynstva Ukrainy* 63–79 (in Ukrainian).
5. Pohoretskyi M, ‘Teoriia kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia: problemni pytannia’ [2014] 10 *Pravo Ukrainy* 12–25 (in Ukrainian).

Conference papers

6. Hloviuk I, ‘Aktualni problemy vdoskonalennia normatyvnoi rehlementatsii oznaiomlennia z materialamy dosudovoho rozsliduvannia do yoho zavershennia’, Yu Nazar (ed), *Teoriia ta praktyka pravookhoronnoi diialnosti: Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia (11 lystopada 2016 roku)* (Lviv State University of Internal Affairs 2016) 73–77 (in Ukrainian).

Олександр Старенький

7. Pohoretskyi M, 'Suchasni kontseptsii kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia', *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu: tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii do 100-richchia vid dnia narodzhennia prof. M. V. Saltevs'kogo (Kharkiv, 8 November 2017)* (Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav 2017) 309–312 (in Ukrainian).

Theses

8. Malakhova O, *Realizatsiia instytutu spriannia zakhystu u kryminalno-protsesualnomu dokazuvanni* (PhD diss, 2016) (in Ukrainian).

Oleksandr Starenkyi

ACCESS TO THE MATERIALS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION PRIOR
TO ITS COMPLETION AS A MEANS
OF CRIMINAL PROCEDURAL EVIDENCE:
PROBLEMATIC ISSUES

ABSTRACT. By analyzing strategic documents that outline the directions for reforming the law enforcement system as part of the security and defense sector of Ukraine for 2023–2027 (Presidential Decree of Ukraine № 273/2023 of 11 May 2023 and Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 792-р of 23 August 2024), as well as by examining certain materials from investigative and judicial practice in the field of criminal justice, the author concludes that it is relevant to study the institution of access to pre-trial investigation materials prior to its completion, particularly in the context of its application as a means of criminal procedural evidence.

The aim of this article is to identify the problematic issues related to access to pre-trial investigation materials before its completion as a means of criminal procedural evidence and to provide scientifically grounded proposals for addressing them.

Based on the provisions of the comprehensive concept of criminal procedural evidence, the author argues that access to pre-trial investigation materials prior to its completion constitutes one of the means of criminal procedural evidence for the defence, the victim, and the representative of a legal entity against which proceedings are being conducted. It is emphasized that this means of criminal procedural evidence has an indirect form of expression and a cognitive-practical nature, which consists in the identification and recording of factual data and sources of evidence that may be used to establish or refute circumstances relevant to criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation.

The author identifies the following problematic issues regarding access to pre-trial investigation materials prior to its completion as a means of criminal procedural evidence: imperfections of its procedural form; inaction and abuses by the prosecution authorities during the consideration of motions for access to pre-trial investigation materials before its completion; the lack of authority of the defence, the victim, or the representative of a legal entity concerned by the proceedings to challenge the inaction of investigators, inquiry officers, and prosecutors when considering such motions; the impossibility of appealing the decisions of the investigator, inquiry officer, or prosecutor that unjustifiably refuse to satisfy the submitted motion; the absence of a clearly defined time limit within which the investigator, inquiry officer, or prosecutor is obliged to provide the defence, the victim, or the representative of a legal entity concerned by the proceedings with access to pre-trial investigation materials before its completion; the absence of a statutory possibility for the defence, the victim, or the representative of a legal entity concerned by the proceedings to make necessary notes and copies during the familiarization with pre-trial investigation materials before its completion.

A set of proposals is formulated to address these problematic issues related to access to pre-trial investigation materials prior to its completion as a means of criminal procedural evidence.

KEYWORDS: access to pre-trial investigation materials prior to its completion; criminal procedural evidence; means of criminal procedural evidence; evidence; pre-trial investigation.

Василь Нор

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, професор кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5597-9768>
vasyl.nor@lnu.edu.ua

Марта Шевчук

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, керуюча партнерка адвокатського об'єднання "Марта Шевчук та партнери" (Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9518-5682>
marta.shevchuk@lnu.edu.ua

УДК [343.1:347.991](477)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОЧАТКУ І ЗАКІНЧЕННЯ ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ ІНШІЙ СТОРОНИ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена аналізу норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), які регламентують порядок відкриття матеріалів іншій стороні. Як свідчить аналіз норм КПК України, практики Верховного Суду та фахової літератури, деякі питання відкриття матеріалів іншій стороні викликають труднощі у їх тлумаченні та вирішенні, що призводить до неоднакового застосування суб'єктами, які здійснюють кримінальне провадження, норм ст. 290 кодексу; обмеження дії засад кримінального провадження; порушення прав учасників кримінального провадження та неможливості використання судом відомостей, які містяться в матеріалах сторін, як доказів. Встановлено, що проблеми правозастосування зумовлені неправильним тлумаченням норм ст. 290 КПК України, динамічною зміною правових позицій Верховного Суду, недосконалістю юридичної техніки та законодавчими прогалинами в механізмі процесуального регулювання, виявлення яких дає змогу узгодити вітчизняне законодавство з міжнародними стандартами. У статті досліджуються проблемні та дискусійні питання, які виникають на практиці щодо повідомлення стороною обвинувачення сторони захисту про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів у порядку ст. 290 КПК України, визначення моменту закінчення ознайомлення з матеріалами в цьому порядку, проведення стороною обвинувачення слідчих (розшукових) дій після відкриття матеріалів досудового розслідування до направлення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду. Звернуто увагу на недоліки нормативної регламентації та наведені аргументи на необхідності внесення змін до КПК України, які б чітко передбачали момент закінчення ознайомлення з матеріалами в порядку ст. 290 КПК України. Наголошено, що надання

Василь Нор, Марта Шевчук

доступу до матеріалів досудового розслідування в порядку ст. 290 КПК України спрямоване виключно на підготовку сторін до розгляду кримінальної справи в суді.

Ключові слова: відкриття матеріалів досудового розслідування; ознайомлення з матеріалами; сторона обвинувачення; сторона захисту; Верховний Суд.

Відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження є гарантією, яка забезпечує реалізацію права на захист, права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності, засад змагальності та рівноправності сторін, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, справедливості судового розгляду. Адже сторона захисту, потерпілий, реалізуючи право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, в порядку, передбаченому ст. 290 Кримінального процесуального кодексу України¹, отримує можливість виявити, якими аргументами оперуватиме сторона обвинувачення в суді, оцінити законність прийнятого стороною обвинувачення рішення про достатність доказів для звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, виявити прогалини у доказовій базі, оцінити докази під кутом зору належності, допустимості та достовірності і на цій основі сформулювати свою процесуальну позицію. Саме тому законодавець, розуміючи важливість інституту відкриття матеріалів іншій стороні, передбачив у ч. 12 ст. 290 КПК України процесуальну санкцію, згідно з якою, якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази². Тож зосередимо увагу на порядку відкриття матеріалів іншій стороні в контексті зазначених вище принципів.

З'ясуємо насамперед проблемні питання, пов'язані з належним повідомленням стороною обвинувачення стороною захисту про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів в порядку ст. 290 КПК України. Враховуючи те, що згідно з ч. 5 ст. 290 КПК України строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, не зараховується в загальні строки досудового розслідування, важливим для вирішення є питання, з якого моменту відлік строків ознайомлення з матеріалами досудового розслідування розпочинається і коли закінчується.

Це питання тривалий час було доволі дискусійним у кримінальній процесуальній доктрині. Поширеною серед науковців була позиція, згідно з якою строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, має обраховуватися з моменту надання стороною обвинувачення

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

² М Шевчук, 'Обсяг матеріалів досудового розслідування, які повинна відкривати сторона обвинувачення на завершальному його етапі: аналіз практики ККС ВС та ЄСПЛ' [2025] 36(75)2 Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки 107–116.

фактичного доступу до матеріалів досудового розслідування, а не з моменту повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування³.

З такою позицією науковців погодитися важко, адже, як обґрунтовано зазначив Верховний Суд у своєму рішенні від 24 жовтня 2022 р. (справа № 216/4805/20), проміжок у часі між повідомленням про завершення досудового розслідування та наданням фактичного доступу до матеріалів досудового розслідування не може свідчити про те, що строк досудового розслідування має рахуватися аж до моменту реального забезпечення доступу до матеріалів розслідування, оскільки можуть існувати ситуації, коли уповноважені суб'єкти об'єктивно не можуть негайно надати фактичний доступ до вказаних матеріалів⁴.

Варто наголосити, що проблема полягає не стільки в тому, що сторона обвинувачення не зможе негайно після повідомлення про завершення досудового розслідування надати фактичний доступ до матеріалів досудового розслідування стороні захисту, а й у тому, що сторона захисту, будучи повідомленою про завершення досудового розслідування та знаючи, що з моменту повідомлення про завершення досудового розслідування до моменту надання фактичного доступу до матеріалів досудового розслідування перебіг строків досудового розслідування триває, може допускати зловживання правом – зволікання з ознайомленням з матеріалами досудового розслідування з тактичних міркувань. Наприклад, з часу повідомлення про можливість ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторона захисту може декілька разів переносити дату ознайомлення з матеріалами досудового розслідування.

Саме тому законодавець цілком закономірно вніс зміни до ч. 5 ст. 219 КПК України, згідно з якими строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до винесення постанови про відновлення кримінального провадження, а також строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, не включається у строки, передбачені цією статтею, крім дня повідомлення підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

³ М Пашковський, І Гловюк, 'Строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження та строк досудового розслідування: проблеми кореляції', *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Хмельницький, 1 березня 2019 р.* (Вид-во НАДПСУ 2019) 33–38; О Торбас, 'Проблематика встановлення моменту ознайомлення з матеріалами досудового розслідування відповідно до ст. 290 КПК України' [2021] 15 *Правові новели* 88.

⁴ Постанова Верховного Суду від 24.10.2022 у справі № 216/4805/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107050550>> (дата звернення 27.09.2025).

Враховуючи наведене, не включається у строк досудового розслідування строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України. Він обраховується з наступного дня після направлення або безпосереднього вручення підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Однією із проблем, яка сьогодні виникла на практиці, є питання про належне повідомлення стороною обвинувачення сторони захисту про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів у порядку ст. 290 КПК України. У його вирішенні насамперед важливим є дотримання прокурором належної форми повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до його матеріалів. Помилка прокурора у цьому питанні може мати наслідком закриття кримінального провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України. Враховуючи те, що згідно з правилом ч. 5 ст. 219 КПК України етап відкриття матеріалів розпочинається на наступний день після повідомлення підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування, прокурор повинен надати суду підтвердження факту належного повідомлення стороною обвинувачення сторони захисту про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів у порядку ст. 290 КПК України. У випадку відсутності доказів на підтвердження направлення або безпосереднього вручення стороні захисту повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до його матеріалів, ознайомлення сторони захисту із матеріалами досудового розслідування слід вважати таким, що відбулося поза межами строку досудового розслідування.

Під цим кутом зору варто розглянути практику Верховного Суду щодо повідомлення стороною обвинувачення сторони захисту про завершення досудового розслідування та надання доступу до його матеріалів. Згідно з постановою Верховного Суду від 22.02.2022 (справа № 543/1309/19) суд касаційної інстанції погодився з рішеннями судів попередніх інстанцій і визнав обґрунтованим закриття судом першої інстанції кримінального провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України, оскільки стороною обвинувачення не дотримано вимог законодавства щодо направлення повідомлення стороні захисту про завершення досудового розслідування саме в той день, коли відомості про зазначену процесуальну дію внесено до Єдиного реєстру

досудових розслідувань⁵. У рішенні від 14.07.2022 (справа № 183/6198/20) Верховний Суд зазначив, що витяг із журналу реєстрації вихідних документів органу прокуратури з інформацією щодо реєстрації повідомлення про завершення досудового розслідування на ім'я учасників кримінального провадження з боку сторони захисту також не свідчить про направлення листа з таким повідомленням будь-яким видом кореспонденції⁶. Оскільки найбільш надійним способом направлення повідомлення про завершення досудового розслідування є використання рекомендованого поштового відправлення⁷.

Згідно з постановою Верховного Суду від 15.02.2023 (справа № 354/1129/20) сторона обвинувачення стверджувала, що слідчий повідомив сторону захисту по телефону про завершення досудового розслідування, однак апеляційний суд не допитав слідчого з цього питання. Верховний Суд зазначив, що доводи прокурора про те, що суд мав допитати слідчого з метою встановлення в такий спосіб дати повідомлення сторони захисту про відкриття матеріалів провадження для ознайомлення з ними в порядку ст. 290 КПК України, є безпідставними, оскільки допит слідчого не є належним процесуальним джерелом доказів для встановлення судом дня завершення досудового розслідування⁸. У постанові від 27.11.2023 (справа № 464/472/22) Верховний Суд зазначив, що у оформленій слідчим телефонограмі від 06.10.2022 про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування відсутні відомості про номери телефонів, за якими слідчий повідомляв підозрюваного та захисника, а наявний у матеріалах провадження рапорт слідчого про неприбуття сторони захисту для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження 07.10.2022 не містить дати його складання. Факт належного повідомлення сторони захисту про закінчення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування не підтверджується й даними представлених прокурором фотоілюстрацій повідомлень з мобільних месенджерів “WhatsApp” та “Telegram” з телефону слідчого. У цьому випадку суд дійшов висновку, що згідно з наявними фотоілюстраціями повідомлень з мобільного месенджера “Telegram” з телефону слідчого з особою з нік-неймом “Георгій”, жодним чином неможливо ідентифікувати цю особу, а тому й стверджувати про те, що цією особою є саме підозрюваний, і що дзвінок 07.10.2022 о 09:42 тривалістю 1 хвилина за допомогою месенджера “Telegram” особі з нік-неймом “Георгій” був саме підозрюваному, неможливо. Крім цього, зі змісту фотоілюстрації

⁵ Постанова Верховного Суду від 22.02.2022 у справі № 543/1309/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/103906811>> (дата звернення 27.09.2025).

⁶ Постанова Верховного Суду від 14.07.2022 у справі № 183/6198/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/105402409>> (дата звернення 27.09.2025).

⁷ Постанова Верховного Суду від 28.09.2021 у справі № 758/12538/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100063288>> (дата звернення 27.09.2025).

⁸ Постанова Верховного Суду від 15.02.2023 у справі № 354/1129/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109075158>> (дата звернення 27.09.2025).

щодо обміну повідомленнями між слідчим і захисником неможливо достеменно встановити дату надсилання і отримання таких повідомлень⁹.

У постанові від 21.02.2023 (справа № 760/2257/22) Верховний Суд відзначив, що в матеріалах провадження не було підтвердження направлення та отримання підозрюваним і захисником повідомлень про завершення досудового розслідування та відкриття матеріалів кримінального провадження для ознайомлення або ознайомлення з їх змістом іншим шляхом, як це передбачено ст. 136 КПК України. У суді першої інстанції прокурор заявив, що за інформацією, наданою йому слідчим, ці особи були повідомлені слідчим телефонограмою. Суди першої та апеляційної інстанцій дійшли висновку про неналежне сповіщення сторони захисту про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування, оскільки відсутні відомості про особу, яка телефонувала адвокату, фіксації змісту розмови з адвокатом, скріншот вихідного дзвінка з невідомого номера на номер адвоката, а зафіксоване з'єднання протягом 43 секунд жодним чином не свідчить про повідомлення захисника слідчим або прокурором про завершення досудового розслідування у кримінальному провадженні. Обов'язковим є безпосереднє повідомлення як обвинуваченого, так і його захисника. Визнається неприйнятним здійснення повідомлень обвинуваченого шляхом телефонограми через його захисника¹⁰. Аналогічну позицію висловив Верховний Суд у своєму рішенні від 21.02.2024 (справа № 359/7681/20):

Повідомлення про завершення досудового розслідування та відкриття матеріалів кримінального провадження для ознайомлення у порядку ст. 290 КПК України є процесуальною дією, яка має прямиий індивідуальний характер, тобто стосується конкретного учасника кримінального провадження, і не може делегуватися захиснику. Надання доступу до матеріалів кримінального провадження має здійснюватися всім без винятку учасникам кримінального провадження зі сторони захисту, тобто окремо підозрюваному, окремо законному представнику, окремо захиснику¹¹.

Водночас у рішенні від 10.11.2022 (справа № 203/2076/21) Верховний Суд зазначив, що у випадку, коли інтереси підозрюваного представляє кілька захисників, яких у різний час було повідомлено про завершення розслідування та надання доступу до матеріалів, це не вважається неналежним виконанням положень ч. 1 ст. 290 КПК України¹².

⁹ Постанова Верховного Суду від 27.11.2023 у справі № 464/472/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/115308709>> (дата звернення 27.09.2025).

¹⁰ Постанова Верховного Суду від 21.02.2023 у справі № 760/2257/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109176660>> (дата звернення 27.09.2025).

¹¹ Постанова Верховного Суду від 21.02.2024 у справі № 359/7681/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117277334>> (дата звернення 27.09.2025).

¹² Постанова Верховного Суду від 10.11.2022 у справі № 203/2076/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107251801>> (дата звернення 27.09.2025).

Не менш важливим є й питання визначення моменту закінчення ознайомлення з матеріалами в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, оскільки і на практиці, і в кримінальній процесуальній доктрині щодо нього немає однакового підходу. Нагадаємо, що у квітні 2022 р. Верховна Рада України внесла зміни до КПК України й виклала ч. 5 ст. 219 КПК України в такій редакції

Строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до винесення постанови про відновлення кримінального провадження, а також строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому статтею 290 цього Кодексу, не включається у строки, передбачені цією статтею, крім дня прийняття відповідної постанови та дня повідомлення підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування¹³.

У зв'язку з цим на практиці постало питання: коли ж закінчується строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України? Адже помилкове тлумачення норми ч. 5 ст. 219 КПК України призводить на практиці до закриття кримінальних проваджень на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України.

Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – ОП ККС ВС) у своєму рішенні від 11.09.2023 (справа № 711/8244/18) зазначила, що відповідно до ч. 5 ст. 219 КПК України строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, не включається у строки досудового розслідування. Крім того, норми ч. 5 ст. 219 КПК України містять посилання на суб'єкт і предмет такого ознайомлення, яким є матеріали досудового розслідування, сформовані виключно стороною обвинувачення, яка й відповідає за дотримання строків, установлених КПК України. Отже, ОП ККС ВС вважає, що строк ознайомлення стороною обвинувачення з матеріалами, відкритими стороною захисту в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, не впливає на перебіг строку досудового розслідування й не зупиняє його¹⁴.

Беручи до уваги наведену вище позицію ОП ККС ВС і застосовуючи буквальне тлумачення положення ч. 5 ст. 219 КПК України, робимо висновок, що в строк досудового розслідування не зараховується лише строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування стороною захисту. Тому етап

¹³ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14 квітня 2022 р. № 2201-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n29>> (дата звернення 27.09.2025).

¹⁴ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 11.09.2023 у справі № 711/8244/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113536395>> (дата звернення 27.09.2025).

відкриття матеріалів закінчується письмовим підтвердженням стороною захисту факту надання їй доступу стороною обвинувачення до матеріалів досудового розслідування із зазначенням найменування таких матеріалів.

Не погоджуючись із наведеною вище позицією ОП ККС ВС, колегія суддів Першої судової палати ККС ВС ухвалою від 14.05.2024 передала справу № 761/35056/19 на розгляд Об'єднаної палати згідно з вимогами ч. 2 ст. 434¹ КПК України, оскільки вважала за необхідне відступити від висновку щодо застосування положень ч. 5 ст. 219 КПК України, викладеного в згаданій постанові Об'єднаної палати. Колегія суддів вважала, що частини 5 і 10 ст. 219 КПК України у сукупності з положеннями ч. 2 ст. 22 і ч. 1 ст. 26 КПК України дають підстави для висновку, що строк ознайомлення з відкритими в порядку ст. 290 КПК України матеріалами як стороною обвинувачення, так і стороною захисту має виключатися зі строку досудового розслідування відповідно до ч. 5 ст. 219 КПК України¹⁵.

За результатами розгляду цього питання ОП ККС ВС у своєму рішенні від 17.02.2025 (справа № 761/35056/19) зазначила:

Одним із завдань ст. 290 КПК України є ознайомлення сторони захисту з доказами, зібраними органом досудового розслідування, задля обстоювання позиції захисту. Матеріали досудового розслідування становлять основу кримінального змагального процесу, яку формує виключно стороною обвинувачення. Матеріали, які мають відношення до кримінального провадження і які перебувають у володінні сторони захисту, не є матеріалами досудового розслідування. Кримінальний процесуальний закон передбачає негативні процесуальні наслідки в тому разі, якщо стороною кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів, відповідно до положень ст. 290 КПК України (ч. 12 цієї статті). Кримінальний процесуальний закон регулює порядок дотримання строків досудового розслідування саме для сторони обвинувачення, у розпорядженні якої перебувають матеріали досудового розслідування. При цьому в ч. 5 ст. 219 КПК України чітко і недвозначно визначено, що саме строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 290 цього Кодексу, не включається у строки досудового розслідування. Отже, період ознайомлення стороною обвинувачення з матеріалами, відкритими стороною захисту в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, не впливає на перебіг строку досудового розслідування, передбаченого ст. 219 КПК України <...> Проте таких підстав до відступу від висновку в постанові Об'єднаної палати від 11.09.2023 натепер не існує. Отже, Об'єднана палата не вбачає підстав для відступу від висновку щодо застосування положень ч. 5 ст. 219 КПК України, викладеного в постанові від 11.09.2023, а саме: 'Період ознайомлення стороною обвинувачення з матеріалами, відкритими стороною захисту в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, не впливає на перебіг строку досудового розслідування, передбаченого ст. 219 КПК України, і не зупиняє його'¹⁶.

Проте такий підхід щодо визначення моменту закінчення ознайомлення з матеріалами в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, не знімає

¹⁵ Ухвала Верховного Суду від 14.05.2024 у справі № 761/35056/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/119134600>> (дата звернення 27.09.2025).

¹⁶ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 17.02.2025 у справі № 761/35056/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/125364517>> (дата звернення 27.09.2025).

проблемних питань. Він може унеможливити виконання стороною захисту покладеного на неї законом обов'язку в межах стадії досудового розслідування щодо надання доступу до відомостей, які вона планує використати як докази в суді, та призвести до того, що сторона захисту не зможе оперувати ними на стадії судового розгляду на підставі ч. 12 ст. 290 КПК України. Одна ситуація, коли сторона захисту не має у своєму розпорядженні відомостей, які планувала б використати як докази у суді, або про них не запитує прокурор. У наведених випадках проблем з тим, що етап відкриття матеріалів закінчується письмовим підтвердженням стороною захисту факту надання їй доступу стороною обвинувачення до матеріалів досудового розслідування не виникає. Але інша ситуація виникає, коли сторона захисту ознайомилася з матеріалами досудового розслідування, строк досудового розслідування добігає кінця, сторона захисту має у своєму розпорядженні матеріали, які планує використати у стадії судового провадження і бажає їх відкрити прокурору, проте останній умисно перешкоджає стороні захисту у реалізації нею цього обов'язку (постійно переносить дату ознайомлення з матеріалами сторони захисту, направляє обвинувальний акт до суду до моменту ознайомлення з матеріалами сторони захисту, надає стороні захисту запит у день надсилання обвинувального акта до суду тощо). КПК України не передбачає для таких випадків жодних гарантій для сторони захисту, які б протидіяли подібним зловживанням зі сторони прокурора. Тому для того, щоб строки ознайомлення з матеріалами сторони захисту прокурором не включалися у строки досудового розслідування, необхідно внести зміни до норми ч. 5 ст. 219 КПК України, замінивши слова “матеріалами досудового розслідування” словом “матеріалами”.

На практиці також виникають проблеми з визначенням моменту закінчення ознайомлення стороною захисту з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України.

Так, згідно з рішенням Верховного Суду від 15.09.2021 (справа № 711/3111/19) слідчий ознайомив сторону захисту із частиною матеріалів досудового розслідування, про що було складено відповідний протокол. Проте сторона захисту не планувала ознайомлюватися з іншою частиною матеріалів і вважала, що ознайомлення на цьому закінчилося, а строки досудового розслідування із цього моменту знову почали обраховуватися, власне, через що й сталося пропущення строків досудового розслідування. Своє рішення у цій справі Верховний Суд мотивував тим, що

сторона захисту підтвердила факт ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, про що свідчить протокол про надання доступу до матеріалів досудового розслідування, підписаний підозрюваним і трьома його захисниками без будь-яких зауважень і застережень (аркуш провадження 72, том 3), що своєю чергою спросто-

вує позицію прокурора про те, що сторона захисту станом на тепер не ознайомилася з матеріалами провадження¹⁷.

Як слідує з наведеної постанови Верховного Суду, строк досудового розслідування відновлюється наступного ж дня після того, як сторона захисту ознайомилася з будь-якою частиною матеріалів провадження та не зазначила прямо, що бажає продовжити ознайомлення з іншими матеріалами.

Також доцільно навести позицію Верховного Суду, яка відображена у його рішенні від 16.09.2021 року (справа № 522/1714/16-к), згідно з якою

ознайомлення з матеріалами для кожної сторони не є обов'язковим. Будь-яка сторона кримінального провадження може відмовитись від ознайомлення з наданими матеріалами, проте така відмова має бути письмово підтверджена, щоб у судовому засіданні суд мав можливість переконатися, що відповідною стороною були виконані вимоги частин 1, 2, 3 і 6 ст. 290 КПК України, а сторона, якій надавалися ці докази, добровільно відмовилась від ознайомлення з ними з власної волі. Письмове підтвердження про відмову протилежної сторони від ознайомлення з наданими матеріалами є законною підставою для суду допустити відомості, що містяться в них, як докази. Якщо сторона кримінального провадження не надасть суду письмового підтвердження доступу до цих матеріалів іншій стороні, суд, відповідно до ч. 12 ст. 290 КПК України, не може допустити відомості, що містяться в цих матеріалах, як докази у кримінальному провадженні. У разі, якщо одна зі сторін письмово не відмовляється від ознайомлення з матеріалами, до яких їй надано доступ, і своєю поведінкою зволікає з їх ознайомленням, протилежна сторона відповідно до положень ч. 10 ст. 290 КПК України має право звернутися з клопотанням до слідчого судді про встановлення цій стороні строку для ознайомлення з наданими матеріалами, після спливу якого відповідна сторона вважається такою, що реалізувала своє право на доступ до наданих матеріалів. Лише при дотриманні цих умов суд може визнати, що сторонами було виконано вимоги частин 1, 2, 3 та 6 ст. 290 КПК України і допустити відомості, що містяться в цих матеріалах, як докази у кримінальному провадженні¹⁸.

Згідно з рішенням Верховного Суду від 23.02.2023 (справа № 752/24146/21) підтвердженням завершення ознайомлення сторонами з матеріалами досудового розслідування і виконання вимог ст. 290 КПК України є письмовий документ про таке ознайомлення або сплив строку для ознайомлення, визначеного ухвалою слідчого судді¹⁹.

У своєму рішенні від 15.05.2024 (справа № 756/5423/23) Верховний Суд зазначив таке: закон не визначає певної форми процесуального документа, яким би підтверджувався факт надання доступу та ознайомлення з матеріалами провадження, а лише встановлює, що цей факт повинен бути письмово підтверджений самим учасником кримінального провадження, якому надано доступ. Ознайомлення з матеріалами розслідування є не обов'яз-

¹⁷ Постанова Верховного Суду від 15.09.2021 у справі №711/3111/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/99687323>> (дата звернення 27.09.2025).

¹⁸ Постанова Верховного Суду від 16.09.2021 у справі № 522/1714/16-к <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100396114>> (дата звернення 27.09.2025).

¹⁹ Постанова Верховного Суду від 23.02.2023 у справі № 752/24146/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109364510>> (дата звернення 27.09.2025).

ком, а правом, яке захист використовує на власний розсуд. Сторона захисту через скриньку окружної прокуратури, про що міститься відмітка, подала прокурору “Повідомлення в порядку статті 290 КПК”, яке складається із 34 аркушів, з них 18 аркушів – зміст документа з переліком матеріалів та 16 аркушів – перелік додатків. У повідомленні сторона захисту надала перелік і копії матеріалів, які мала намір використовувати як докази. Також на 18-му аркуші повідомлення перед підписами захисників і підозрюваного сторона захисту зазначила, що за правилом ч. 9 ст. 290 КПК України підтверджує прокурору, що ознайомила з матеріалами досудового розслідування в повному обсязі, а саме ознайомила із частиною матеріалів, про що складено відповідні протоколи, а з іншою частиною не має бажання знайомитися. З урахуванням цього сторона захисту просила прокурора закінчити досудове розслідування, вручити підозрюваному обвинувальний акт і реєстр матеріалів досудового розслідування у разі відсутності підстав для закриття кримінального провадження. Повідомлення підписали підозрюваний та два його захисники. Беручи до уваги зазначене, суд дійшов висновку, що сторона захисту реалізувала своє право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування та 06.04.2023 підтвердила цей факт прокурору, наголосивши, що “Повідомлення в порядку статті 290 КПК” подано в установленому порядку на ім’я процесуального керівника у кримінальному провадженні, викладено загальним шрифтом і державною мовою в тексті на 18-му аркуші (останній аркуш змісту) перед підписами захисників і підозрюваного, воно не було додатком до наданих документів. Апеляційний суд погодився з висновком суду першої інстанції, що повідомлення сторони захисту відповідає вимогам ч. 9 ст. 290 КПК України як за формою, так і за змістом, а його назва “Повідомлення в порядку статті 290 КПК” жодним чином не дає підстав для висновку щодо будь-яких процесуальних маніпуляцій з боку сторони захисту. До того ж будь-яка сторона кримінального провадження може відмовитися від ознайомлення з наданими матеріалами, проте така відмова має бути письмово підтверджена, щоб у судовому засіданні суд мав можливість переконатися, що відповідна сторона виконала приписи частин 1–3 та 6 ст. 290 КПК України щодо надання доступу до матеріалів, а сторона, якій було надано ці докази, добровільно відмовилася від ознайомлення з ними з власної волі. Письмове підтвердження про відмову протилежної сторони від ознайомлення зі згаданими матеріалами є законною підставою для суду допустити відомості, що містяться в них, як докази²⁰.

Враховуючи позиції Верховного Суду, відображені у наведених вище його рішеннях, підтверджують відкриття матеріалів іншій стороні, в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, такі документи: документ, який підтверджує факт ознайомлення (протокол, розписка тощо); документ про

²⁰ Постанова Верховного Суду від 15.05.2024 у справі № 756/5423/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/119168495>> (дата звернення 27.09.2025).

відмову від ознайомлення; ухвала слідчого судді про встановлення строків на ознайомлення.

Слід звернути увагу на те, що законодавець надав не лише стороні обвинувачення, а й стороні захисту можливість ініціювати перед слідчим суддею питання про скорочення строків на ознайомлення з матеріалами сторони захисту у випадку зволікання з цим стороною обвинувачення (ч. 10 ст. 290 КПК України). Проте слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання сторони захисту про скорочення строків на ознайомлення у випадку, якщо обвинувальний акт на момент розгляду цього клопотання буде направлений стороною обвинувачення до суду.

Враховуючи наведене, вважаємо, що етап відкриття матеріалів повинен закінчуватися письмовим підтвердженням прокурора факту надання йому доступу до матеріалів сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться у них як докази в суді, та про надання доступу до матеріалів сторони захисту подано запит прокурором. Тобто етап відкриття матеріалів повинен включати в себе не лише строки ознайомлення стороною захисту з матеріалами досудового розслідування, а й строки ознайомлення стороною обвинувачення з матеріалами сторони захисту. У зв'язку з цим необхідно внести відповідні зміни до ст. 290 КПК України, в якій чітко передбачити момент закінчення відкриття матеріалів²¹.

Варто підтримати позицію щодо необхідності розробки і затвердження типової форми протоколу відкриття матеріалів досудового розслідування стороною обвинувачення стороні захисту, в якому передбачити окремий пункт про те, що ознайомлення з матеріалами було завершено / не завершено з обов'язковим підписом підозрюваного й захисника²². Такий процесуальний документ значно спростив би роботу стороні обвинувачення, з одного боку, а з іншого – допоміг би уникнути негативних наслідків, які мають місце у правозастосовній практиці.

Ще одним важливим питанням, яке постало на практиці, є питання про те, чи має право сторона обвинувачення проводити слідчі (розшукові) дії після повідомлення сторони захисту про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування в порядку ст. 290 КПК України?

Враховуючи те, що строки ознайомлення з матеріалами в порядку ст. 290 КПК України не включаються у строки досудового розслідування (ч. 5 ст. 219 КПК України), проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій як за ініціативою сторони обвинувачення, так і за ініціативою сторони захисту,

²¹ М Шевчук, 'Проблеми визначення моменту закінчення ознайомлення з матеріалами в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України', *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 30 травня 2025 р.)* (Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова 2025) 171–173.

²² Торбас (н 3) 90.

потерпілого після повідомлення підозрюваного, його захисника, законного представника та захисника особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування до закінчення етапу відкриття матеріалів досудового розслідування не допускається.

Проведення стороною обвинувачення з власної ініціативи чи з ініціативи сторони захисту, потерпілого слідчих (розшукових) дій після повідомлення сторони захисту про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування до закінчення етапу відкриття матеріалів досудового розслідування має зумовити відповідні процесуальні наслідки у вигляді визнання доказів, які отримані в результаті їх проведення, недопустимими.

На практиці непоодинокими є випадки, коли сторона обвинувачення вносить постанову про відмову в задоволенні клопотання сторони захисту, потерпілого про проведення слідчих (розшукових) дій, покликаючись при цьому на норму ч. 5 ст. 219 КПК України, у випадку, якщо сторона захисту подає його після повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування до закінчення етапу відкриття матеріалів досудового розслідування.

Слід зауважити, що згідно з КПК України 1960 р.²³ учасники процесу в ході ознайомлення з матеріалами справи на завершальному етапі досудового розслідування могли заявляти клопотання про доповнення слідства (ч. 3 ст. 217 КПК України), про доповнення слідства, зміну кваліфікації і закриття справи (ст. 221 КПК України). За результатами розгляду цих клопотань могли бути проведені додаткові слідчі дії, після проведення яких слідчий був зобов'язаний ознайомити учасників процесу з усіма додатково зібраними матеріалами (ст. 222 КПК України). На відміну від КПК України 1960 р., чинне кримінальне процесуальне законодавство не передбачає можливості після відкриття матеріалів досудового розслідування заявляти клопотання про доповнення слідства, проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів, не регулює процедуру розгляду і вирішення цих клопотань і порядок ознайомлення з їх результатами учасниками кримінального провадження.

Незважаючи на відсутність відповідного регулювання, колегія суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у постанові від 17.02.2021 (справа № 344/6630/17)²⁴ сформулировала позицію, згідно з якою після прийняття рішення про відкриття сторонами (в порядку ст. 290 КПК України) матеріалів кримінального провадження,

²³ Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28.12.1960 № 1001-05 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

²⁴ Постанова Верховного Суду від 17.02.2021 у справі № 344/6630/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/95067240>> (дата звернення 27.09.2025).

сторона обвинувачення може відновити досудове розслідування, здійснювати процесуальні та слідчі (розшукові) дії, у тому числі слідчий експеримент, огляд місця події, повідомлення про зміну підозри. Слід зазначити, що в науковому середовищі також існує чимало прихильників можливості проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання доказів, після завершення досудового розслідування до направлення обвинувального акта до суду²⁵.

З наведеною позицією Верховного Суду, як видається, погодитися важко. Вона викликає низку теоретичних і практичних питань. Насамперед слід зазначити, що виявляти неповноту й однобічність досудового розслідування і на цій основі проводити слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії, спрямовані на збирання доказів, прокурор повинен до моменту, коли він дійде висновку про те, що зібрані під час досудового розслідування докази є достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ч. 1 ст. 290 КПК України). Адже законодавець у ч. 1 ст. 290 КПК України визначив, що фактичною підставою відкриття матеріалів досудового розслідування є висновок прокурора про те, що доказів, зібраних під час досудового розслідування, є достатньо для складання документа, яким закінчується досудове розслідування.

Окрім того, варто врахувати, що згідно з положенням ч. 5 ст. 219 КПК України строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування не входить у строк досудового розслідування.

Позиція Верховного Суду видається дискусійною також з огляду на прокурорську та судову практики, які свідчать про наявність зловживань з боку сторони обвинувачення. Так, незважаючи на те, що, на перший погляд, така позиція покликана сприяти стороні захисту, вона сприяє виключно стороні обвинувачення. Коли стороні обвинувачення потрібно, вона з власної ініціативи проводить слідчі (розшукові) дії після повідомлення про завершення досудового розслідування. Якщо ж стороні обвинувачення це не вигідно або строки досудового розслідування закінчуються, вона (якщо сторона захисту виявить неповноту й однобічність після ознайомлення з матеріалами в порядку ст. 290 КПК України) проігнорує це клопотання та не забезпечить стороні захисту права на отримання остаточного рішення за результатами розгляду клопотання про проведення слідчих (розшукових)

²⁵ Н Антонюк, 'Строки досудового розслідування: актуальна судова практика ВС' (01 лютого 2023) <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1377236> (дата звернення 27.09.2025); Ю Ваколюк, 'Відкриття матеріалів іншої сторони в кримінальному процесі України' (дис докт філософії, 2025) 68; А Іванець, "'Завершення" та "закінчення" досудового розслідування у кримінальному процесі: чи є різниця?' (15.08.2022) <<https://www.hsa.org.ua/blog/zavershennya-ta-zakinchennya-dosudovogo-rozsliduvannya-u-kryminalnomu-protsesi-chy-ye-riznytsya>> (дата звернення 27.09.2025); В Михайленко, 'Завершення і закінчення досудового розслідування: гра слів чи різні етапи досудового розслідування' (Юридична газета 14.04.2020) <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zavershennya-i-zakinchennya-dosudovogo-rozsliduvannya-gra-sliv-chi-rizni-etapi-dosudovogo-rozsliduvannya.html>> (дата звернення 27.09.2025).

дій. Навіть у випадку, якщо стороні захисту в ході ознайомлення з матеріалами в порядку ст. 290 КПК України і вдається зареєструвати клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, то впродовж триденного строку, який надається стороні обвинувачення для розгляду цього клопотання, сторона обвинувачення вручає копію обвинувального акта підозрюваному та скеровує його до суду і на цій підставі відмовляє у задоволенні клопотання сторони захисту, покликаючись на те, що досудове розслідування вже закінчено і обвинувальний акт уже в суді. Якщо сторона захисту оскаржує постанову прокурора про відмову у задоволенні клопотання сторони захисту про проведення слідчої (розшукової) дії до слідчого судді на підставі п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України, слідчий суддя, як свідчить практика національних судів, також відмовляє у задоволенні скарги сторони захисту, аргументуючи відмову тим, що стадія досудового розслідування вже закінчилась. Хоча такий підхід слідчих суддів до вирішення цього питання й порушує право особи на оскарження, гарантоване ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод²⁶, та право особи на доступ до суду, гарантоване ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Також на практиці доволі поширеним є випадок, коли сторона захисту, ознайомившись з частиною матеріалів досудового розслідування, подає клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, а сторона обвинувачення, отримавши його, або відмовляє у його задоволенні на підставі ч. 5 ст. 219 КПК України, або звертається до слідчого судді з клопотанням у порядку ч. 10 ст. 290 КПК України про обмеження строку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Слідчі судді у більшості випадків задовольняють подібні клопотання сторони обвинувачення та обмежують строк ознайомлення приблизно в межах тижня або декількох днів, не встановлюючи при цьому обставин, які б підтверджували, що в діях сторони захисту є ознаки затягування строків ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, та факт зволікання в ознайомленні з ними, тим самим сприяючи стороні обвинувачення. Отже, чинне кримінальне процесуальне законодавство надає доволі широкі можливості для процесуальних зловживань, водночас засобів боротьби з ними не передбачено.

Тож є підстави дійти висновку, що надання доступу до матеріалів досудового розслідування в порядку ст. 290 КПК України спрямоване виключно на підготовку сторін до розгляду кримінальної справи в суді, адже законодавець не закріпив у КПК України достатніх гарантій, які б забезпечили стороні захисту, потерпілому реальну можливість після отримання доступу до матеріалів досудового розслідування в порядку ст. 290 КПК України усунути неповноту та односторонність досудового розслідування шляхом ініціювання слідчих (розшукових) дій.

²⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 27.09.2025).

Висновки. Впровадження інституту відкриття матеріалів іншій стороні зумовлено необхідністю узгодження кримінального процесуального законодавства України з міжнародними стандартами. Проте закріплена в КПК України процедура відкриття матеріалів іншій стороні породжує низку теоретичних та практичних питань.

Під час відкриття матеріалів досудового розслідування важливим є дотримання прокурором належної форми повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до його матеріалів. За відсутності доказів на підтвердження направлення або безпосереднього вручення стороні захисту повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до його матеріалів, ознайомлення стороні захисту із матеріалами досудового розслідування слід вважати таким, що відбулося поза межами строку досудового розслідування.

Щодо проблематики обрахунку строків відкриття матеріалів, то згідно з практикою Верховного Суду у строк досудового розслідування не включається лише строк відкриття матеріалів досудового розслідування, а не строк ознайомлення з матеріалами, зібраними стороною захисту чи іншими учасниками кримінального провадження. Проте такий підхід до визначення моменту закінчення ознайомлення з матеріалами в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, може унеможливити виконання стороною захисту покладеного на неї законом обов'язку в межах стадії досудового розслідування щодо надання доступу до відомостей, які вона планує використати як докази в суді, та призвести до того, що сторона захисту не зможе оперувати ними у стадії судового розгляду на підставі ч. 12 ст. 290 КПК України. Вважаємо, що етап відкриття матеріалів повинен включати в себе не лише строки ознайомлення стороною захисту з матеріалами досудового розслідування, а й строки ознайомлення стороною обвинувачення з матеріалами сторони захисту. З метою законодавчого врегулювання описаної вище проблеми пропонуємо внести зміни до ст. 290 КПК України й чітко передбачити момент закінчення ознайомлення з матеріалами в порядку ст. 290 КПК України. Також для того, щоб строки ознайомлення з матеріалами сторони захисту прокурором не включалися у строки досудового розслідування, вважаємо необхідним внести зміни до норми ч. 5 ст. 219 КПК України, замінивши слова “матеріалами досудового розслідування” словом “матеріалами”.

Не врегульованим на законодавчому рівні є й питання про можливість проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів, після відкриття матеріалів іншій стороні. Фактичною підставою для відкриття матеріалів досудового розслідування є система достатніх доказів для прийняття рішення, яким закінчується кримінальне провадження. Тож виявляти неповноту й однобічність досудового розслідування і на цій основі проводити слідчі (розшукові) дії прокурор повинен до моменту, коли він дійде висновку про те, що зібрані під час

досудового розслідування докази є достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ч. 1 ст. 290 КПК України). Також слід наголосити й на тому, що законодавець не закріпив у КПК України достатніх гарантій, які б забезпечили стороні захисту, потерпілому реальну можливість після отримання доступу до матеріалів досудового розслідування в порядку ст. 290 КПК України усувати неповноту та односторонність досудового розслідування шляхом ініціювання слідчих (розшукових) дій. Враховуючи наведене вище, є підстави дійти висновку, що надання доступу до матеріалів досудового розслідування в порядку ст. 290 КПК України спрямоване виключно на підготовку сторін до розгляду кримінальної справи в суді.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Torbas O, 'Problematyka vstanovlennia momentu oznaiomlennia z materialamy dosudovoho rozsliduvannia vidpovidno do st. 290 KPK Ukrainy' [2021] 15 Pravovi novely 88 (in Ukrainian).
2. Shevchuk M, 'Obsiah materialiv dosudovoho rozsliduvannia, yaki povynna vidkryvaty storona obvynuvachennia na zavershalnomu yoho etapi: analiz praktyky KKS VS ta YeSPL' [2025] 36(75)2 Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Yurydychni nauky 107–116 (in Ukrainian).

Conference papers

3. Pashkovskiy M, Hloviuk I, 'Strok oznaiomlennia z materialamy dosudovoho rozsliduvannia storonamy kryminalnogo provadzhennia ta strok dosudovoho rozsliduvannia: problemy koreliatsii', *Aktualni problemy kryminalnogo prava, protsesu, kryminalistyky ta operatyvno-rozshukovoi diialnosti: tezy III Vseukraiskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Khmelnytskyi, 1 bereznia 2019 r.* (Vyd-vo NADPSU 2019) 33–38 (in Ukrainian).
4. Shevchuk M, 'Problemy vyznachennia momentu zakinchennia oznaiomlennia z materialamy v poriadku, peredbachenomu st. 290 KPK Ukrainy', *Teoretyko-prykładni problemy yurydychnoi nauky na suchasnomu etapi reformuvannia kryminalnoi yustytzii: zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Khmelnytskyi, 30 travnia 2025 roku)* (Khmelnitskiy universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova 2025) 171–173 (in Ukrainian).

Theses

5. Vakoliuk Yu, 'Vidkryttia materialiv inshii storoni v kryminalnomu protsesi Ukrainy' (dys dokt filosofii, 2025) (in Ukrainian).

Newspaper articles

6. Mykhaylenko V, 'Zavershennia i zakinchennia dosudovoho rozsliduvannia: hra sliv chy rizni etapy dosudovoho rozsliduvannia' (Iurydychna hazeta 14.04.2020) <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zavershennya-i-zakinchennya-dosudovogo-rozsliduvannya-gra-sliv-chi-rizni-etapi-dosudovogo-rozsliduva.html>> (accessed 27.09.2025) (in Ukrainian).

Websites

7. Antoniuk N, 'Stroky dosudovoho rozsliduvannia: aktualna sudova praktyka VS' (01 liutoho 2023) <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1377236> (accessed 27.09.2025) (in Ukrainian).
8. Ivanets A, "Zavershennia" ta "zakinchennia" dosudovoho rozsliduvannia u kryminalnomu protsesi: chy ye riznytsia? (15.08.2022) <<https://www.hsa.org.ua/blog/zavershennya-ta-zakinchennya-dosudovogo-rozsliduvannya-u-kryminalnomu-protsesi-chy-ye-riznytsya>> (accessed 27.09.2025) (in Ukrainian).

Vasyl Nor
Marta Shevchuk

PROBLEMATIC ISSUES REGARDING THE COMMENCEMENT
AND COMPLETION OF DISCLOSURE OF MATERIALS
TO THE OPPOSING PARTY

ABSTRACT. This article analyzes the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine regulating the procedure for disclosing materials to the opposing party. As shown by the analysis of the CPC of Ukraine, the case law of the Supreme Court, and scholarly legal literature, certain aspects of disclosure raise challenges in interpretation and practical application. These difficulties result in the inconsistent application of Article 290 of the CPC of Ukraine by criminal justice actors, restriction of the fundamental principles of criminal procedure, violations of participants' rights, and the inability of courts to admit information contained in the parties' materials as evidence. It is established that these issues stem from misinterpretation of Article 290 of the CPC, the dynamic evolution of the Supreme Court's legal positions, deficiencies in legal drafting, and legislative gaps in the procedural regulation mechanism. Identifying these shortcomings provides an opportunity to align domestic legislation with international standards. The article examines problematic and controversial issues arising in practice, including the prosecution's notification to the defense regarding the completion of the pre-trial investigation and granting access to materials under Article 290 of the CPC of Ukraine; the determination of the point at which familiarization with the materials is deemed completed; and the prosecution's conduct of investigative (search) actions after the disclosure of pre-trial investigation materials. Attention is drawn to the shortcomings of the current legal regulation, and arguments are provided in favor of amending the CPC of Ukraine to clearly define the moment of completion of familiarization with materials under Article 290. It is emphasized that access to pre-trial investigation materials under Article 290 is intended exclusively to ensure proper preparation of the parties for trial.

KEYWORDS: disclosure of pre-trial investigation materials; familiarization with case materials; prosecution; defense; Supreme Court.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Шановні читачі! Статті, які презентують головну тему номера журналу, демонструють, що шлях до справедливого суду – процес трудомісткий і багатовимірний, який особливо ускладнюється в умовах екзистенційних загроз. Забезпечення законності та справедливості цього шляху – це не лише професійний виклик, а й прояв національної стійкості, підтвердження євроінтеграційного курсу держави, який утверджує Україну як правову, демократичну і стійку європейську спільноту, здатну захищати гідність людини навіть у найскладніших обставинах. Можна з впевненістю сказати, що жодна з європейських країн не зазнає таких масштабних викликів, як Україна у нинішніх умовах. Попри це, система кримінальної юстиції нашої держави функціонує, забезпечуючи реалізацію права кожного на справедливий суд.

Підсумовуючи окреслені в статтях теми, ідеї та аналітичні розвідки, варто звернути особливу увагу на пропозиції авторів доктринального характеру та щодо вдосконалення законодавства як важливого кроку на шляху до створення належного законодавчого підґрунтя, що приєє реалізації права на справедливий суд. Зокрема, підсумком статті докторів юридичних наук, професорів Ірини Гловюк і Володимира Гринюка, які розглядали процесуальні особливості забезпечення права на справедливий суд за Статутом Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, став висновок про те, що Статут Трибуналу містить достатній перелік положень, які гарантують право на справедливий судовий розгляд і здатні його забезпечити для обвинувачених у злочині агресії проти України. Водночас автори акцентують на низці вразливих аспектів, здатних спричинити суттєві труднощі як у сфері правотлумачення, так і в процесі правозастосування. Особливу увагу привертає наявність значної кількості оціночних понять, зокрема в контексті проваджень *in absentia*.

Автори також звертають увагу на те, що принцип *non bis in idem*, закріплений у Статуті Трибуналу, передбачає, що особа, засуджена міжнародним судом, не може бути повторно притягнута до відповідальності за ті самі діяння перед національним судом України. Водночас така норма охоплює лише випадки засудження, залишаючи поза увагою правовий статус осіб, виправданих Трибуналом, що актуалізує питання про необхідність належного захисту їхніх прав та законних інтересів.

У результаті ґрунтового аналізу положень Статуту Трибуналу автори статті звертають увагу на низку нормативних прогалин, що потребують додаткового врегулювання. Зокрема, йдеться про: визначення моменту, з якого особа набуває процесуальних прав у межах розслідування; закріплення обов'язку роз'яснення особі її прав на відповідному етапі провадження; уточнення моменту виникнення статусу підозрюваного; регламентацію заходів, які можуть бути застосовані до сторони захисту відповідно до ст. 38

Статуту, а також критерії їх пропорційності; визначення змісту та меж інтересів правосуддя у контексті провадження *in absentia*; формулювання критеріїв допустимості способів повідомлення особи у провадженні *in absentia*; з'ясування, чи зобов'язана особа подавати заяву або інший документ про згоду з вироком, а також кому саме має бути адресований такий документ у разі вимоги письмової форми; врегулювання питання щодо заяви або документа про відмову від права на повторний розгляд справи, включно зі строками їх подання.

На підставі роздумів стосовно тонкої межі між правом і справедливістю, між боротьбою зі злочинністю і захистом людської гідності, між положеннями статей 86, 87 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод автори Олександра Яновська, Артем Никонюк та Дар'я Биковець у своїй статті доходять висновку про необхідність синергійного усвідомлення цих статей і виокремлення критеріїв визначення меж застосування засад змагальності та рівності сторін на стадії досудового розслідування. Ці критерії можуть бути застосовані при здійсненні оцінки загальної справедливості кримінального судочинства або при оцінці допустимості зібраних і представлених сторонами доказів у кримінальному провадженні. Зокрема, докази не можуть визнаватися допустимими, а відтак їм не можна вважати справедливим кримінальне судочинство, у випадку: 1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; 2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; 3) порушення права особи на захист: а) право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього потребують інтереси правосуддя; б) якщо особа не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, одержувати безоплатну допомогу перекладача; в) бути негайно й докладно поінформованим зрозумілою для особи мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти неї; г) мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту; 4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань і не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; 5) порушення права на перехресний допит, права допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення.

На основі проведеного критичного аналізу чинного КПК України в аспекті регламентації цифрових доказів доктор юридичних наук, профе-

сор Микола Погорецький виявив низку суттєвих прогалин. Зокрема, автор наголошує, що відсутність законодавчого визначення поняття “цифровий доказ”, механізмів фіксації ланцюга збереження даних, процедур перевірки автентичності та гарантій участі сторони захисту істотно ускладнює реалізацію принципу верховенства права. У зв’язку з цим робиться висновок, що подальше вдосконалення кримінального процесуального законодавства має передбачати: 1) нормативне закріплення поняття “цифровий доказ”; 2) чітку процесуальну регламентацію його збирання, збереження та оцінки; 3) створення національного центру цифрової криміналістики як інституційного гаранта незалежності та професійності цифрового доказового процесу. Автор послідовно доводить, що цифрове доказування – це не просто нова форма збирання доказів, а глибока трансформація методології доказування, яка має поєднувати технологічні можливості з етичними та правовими гарантіями. Згідно з позицією автора, критерієм допустимості цифрового доказу має бути принцип верховенства права, що вимагає дотримання законності, пропорційності, передбачуваності та процесуальної справедливості.

У межах дослідження автор підкреслює, що гарантії прав людини у цифровому доказуванні повинні охоплювати весь процес: від автентичності та цілісності до захисту приватності та забезпечення змагальності сторін. Без таких гарантій верховенство права втрачає практичне значення, а справедливий вирок – легітимність. Узагальнюючи викладене в статті, автор стверджує, що рівень дотримання прав людини у цифровому доказуванні є показником цивілізованості правової системи та запорукою довіри до правосуддя. Окремо акцентовано, що міжнародні стандарти – зокрема Протокол Берклі, настанови ENFSI, ISO/IEC 27037:2012, Директива 2014/41/ЄС та практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) – мають формувати універсальні принципи захисту прав людини у роботі з цифровими доказами. Їх імплементація в українське законодавство створить передумови для формування єдиних критеріїв допустимості, прозорості та відтворюваності цифрових матеріалів.

За результатами дослідження проблематики тимчасового вилучення та арешту криптоактивів у кримінальному провадженні, дослідники Оксана Капліна та Ігор Парфило сформулювали низку актуальних і концептуально значущих висновків. Зокрема, вони зазначають, що цифрова трансформація глобальної економіки спричинила глибокі зміни у фінансовому секторі, зокрема через стрімке поширення криптоактивів та віртуальних валют. Їх популяризація, нормативне урегулювання в ЄС та активне впровадження в Україні свідчать про незворотність інтеграції цифрових фінансових інструментів у технологічні та соціальні процеси. Україна, демонструючи високий рівень адаптації до цифрових інновацій, не лише утвердилася серед світових лідерів за використанням криптовалют, а й продовжує активно формувати власний цифровий фінансовий ландшафт. Ці тенденції вказують на

революційну трансформацію фінансів і поступовий вихід криптоактивів за межі вузькопрофільного застосування, розширюючи їхню доступність для широкого загалу.

Автори роблять висновок, що попри свою інноваційність і потенціал, віртуальні активи несуть серйозні ризики, що формують нову конфігурацію викликів для фінансової безпеки держав. Їхня децентралізована природа, анонімність транзакцій та відсутність інституційного контролю створюють сприятливе середовище для протиправної діяльності – від фінансування тероризму до шахрайства у віртуальному просторі.

Термінологічна багатозначність понять “актив”, “цифровий актив”, “віртуальний актив”, “криптовалюта” та “криптоактив” потребує чіткого концептуального розмежування, оскільки їх правовий зміст і сфера застосування істотно варіюються. Відсутність уніфікованих підходів на національному та міжнародному рівнях ускладнює правозастосування та потребує доктринального й законодавчого уточнення.

Правове регулювання тимчасового вилучення та арешту криптоактивів в Україні на тепер є фрагментарним і позбавленим правової визначеності. Цьому сприяє складна правова природа криптоактивів, їх технічна децентралізація, непідготовленість слідчих, детективів, а відтак створюються ризики визнання отриманих доказів недопустимими, порушення прав учасників кримінального провадження та зловживань з боку органів досудового розслідування. Тому, на думку авторів, здійснення арешту криптоактивів можливе виключно шляхом “блокування” таких активів криптобіржею, емітентом активу на гаранті власника за запитом органу досудового розслідування (у тому числі в порядку міжнародного співробітництва), а також шляхом переведення криптоактивів, які містять ознаки речового доказу або об’єкта спеціальної конфіскації, на криптовалютний гаманець правоохоронного або іншого органу державної влади (зокрема АРМА) відповідно до порядку, який має бути встановлений чинним законодавством України.

Дослідження практики ЄСПЛ як орієнтира в застосуванні оціночних понять дало змогу авторам професорці Оксані Кучинській і доцентві Роману Баранніку зробити важливі висновки. Зокрема, науковці слушно наголошують на тому, що оціночні поняття є невід’ємним елементом юридичної техніки, що дає змогу гнучко адаптувати правозастосування до обставин конкретної справи. Водночас їх використання без належної нормативної або судової конкретизації створює серйозні ризики для дотримання принципів правової визначеності, передбачуваності та заборони свавільного втручання держави у права особи. У кримінальному процесі ці ризики особливо загрозливі, оскільки йдеться про обмеження фундаментальних прав – свободи та недоторканності особи.

Слід погодитися з висновками дослідників, що лише через системну практику тлумачення та вироблення критеріїв застосування можна забез-

печити правову визначеність при використанні оціночних категорій. Причому найбільш авторитетним джерелом правових стандартів має виступати практика ЄСПЛ.

Значення практики ЄСПЛ полягає в тому, що Суд не лише констатує порушення Конвенції в конкретних справах, а й розробляє методологічні підходи до тлумачення оціночних понять, установлює критерії, якими надалі можна послуговуватися як у міжнародному, так і в національному правозастосуванні. Зокрема, у рішеннях Суду щодо таких понять, як “обґрунтована підозра”, “розумний строк”, “необхідність у демократичному суспільстві”, “відповідні і достатні підстави” простежується системна робота над виробленням чітких орієнтирів для їх застосування. Зокрема, вони ґрунтуються на принципах правової визначеності; тесті пропорційності під час обмеження прав; вимозі обґрунтування рішень, що базуються на оціночних поняттях; забезпеченні ефективного захисту прав особи.

Для України, яка перебуває в процесі гармонізації національного права з європейськими стандартами, ці підходи мають не лише методологічне, а й практичне значення. Імплементация позицій ЄСПЛ у кримінальне процесуальне право сприятиме зміцненню гарантій прав людини, забезпеченню єдності судової практики та підвищенню рівня правового захисту особи.

Автори підкреслюють, що врахування рішень ЄСПЛ має стати не декларативним, а дієвим механізмом забезпечення якості кримінального провадження, зміцнення правової визначеності й ефективного захисту прав людини в Україні.

Ніби продовжують зроблені попередніми авторами висновки професор Юрій Алєнін, Олександр Торбас та доцент Микола Стоянов, які, дослідивши хибні практики застосування рішень ЄСПЛ при здійсненні кримінального провадження, роблять висновок про очевидність того факту, що правильність застосування практики ЄСПЛ значною мірою залежить від рівня підготовки правозастосувача, а також завдань, які перед ним ставляться в межах відповідного кримінального провадження. Проте непоодинокими є випадки зловживання під час посилання на практику ЄСПЛ. Причому, якщо зловживання відбувається умисно, то уникнути його неможливо, адже доволі складно провести межу між зловживанням та “правовою хитрістю”, що значною мірою залежатиме саме від того, чия позиція в кримінальному провадженні підтримується. Водночас, навіть у випадку неправильно посилання сторін або інших учасників кримінального провадження на рішення ЄСПЛ, саме на суд покладається обов’язок перевірити відповідну практику, оцінити обставини та факти конкретного кримінального провадження та застосувати релевантне рішення ЄСПЛ. Якщо тлумачення ЄСПЛ було використано в судовому рішенні, то інші правозастосувачі, шукаючи релевантну судову практику в ЄДРСР, ознайомлюватимуться та відповідно використовуватимуть не оригінальне рішення ЄСПЛ, а те тлумачення, яке

було зроблено національним судом. Тому саме на суд покладається тягар відповідальності в частині правильного застосування практики ЄСПЛ.

Сторона кримінального провадження, посиляючись на практику ЄСПЛ, може умисно змінювати її тлумачення задля аргументації власної позиції. Інша ж сторона під час судового розгляду в умовах реалізації засади змагальності повинна довести перед судом недоцільність застосування відповідного рішення ЄСПЛ через його нерелевантність або помилковість. Якщо сторона, навіть зловживаючи своїм правом, посиляється на відносно нерелевантну позицію ЄСПЛ, проте доводить необхідність її застосування в цьому конкретному випадку, то можна стверджувати, що відбувається стандартний змагальний процес. Абсолютно іншою є ситуація, коли суд сам у рішенні посиляється на тлумачення, які були надані ЄСПЛ. У такому випадку тягар доведення релевантності позиції ЄСПЛ покладається саме на суд, адже це відбувається за його ініціативи. Відповідно при оцінці правильності застосування практики ЄСПЛ важливе значення має суб'єкт, який ініціював використання відповідної практики в кримінальному процесі.

За результатами аналізу проблемних питань початку і закінчення відкриття матеріалів іншій стороні професор Василь Нор і доцентка Марта Шевчук роблять висновок про те, що впровадження інституту відкриття матеріалів іншій стороні зумовлено необхідністю узгодження кримінального процесуального законодавства України з міжнародними стандартами, однак закріплена в КПК України процедура відкриття породжує низку теоретичних і практичних питань. Якщо синтезувати зроблені висновки, то можна їх згрупувати так. Висновок перший стосується форми повідомлення. Зокрема, прокурор зобов'язаний дотримуватись належної форми повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів. У випадку відсутності доказів на підтвердження направлення або безпосереднього вручення стороні захисту повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до його матеріалів, ознайомлення стороні захисту із матеріалами досудового розслідування слід вважати таким, що відбулося поза межами строку досудового розслідування. Без підтвердження вручення повідомлення ознайомлення вважається таким, що відбулося поза межами строку досудового розслідування.

Наступний висновок пов'язаний зі строками ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Згідно з практикою Верховного Суду у строк досудового розслідування не включається лише строк відкриття матеріалів досудового розслідування, а не строк ознайомлення з матеріалами, зібраними стороною захисту чи іншими учасниками кримінального провадження. Однак такий підхід до визначення моменту закінчення ознайомлення з матеріалами в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, може унеможливити виконання стороною захисту покладеного на неї законом обов'язку в межах стадії досудового розслідування щодо надання доступу до відомо-

стей, які вона планує використати як докази в суді, та призвести до того, що сторона захисту не зможе оперувати ними у стадії судового розгляду на підставі ч. 12 ст. 290 КПК України. У зв'язку з цим автори пропонують корегувати кримінальне процесуальне законодавство та викласти ч. 5 ст. 219 КПК України у редакції, відповідно до якої замінити слова “матеріалами досудового розслідування” словом “матеріалами”: “5. Строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до винесення постанови про відновлення кримінального провадження, а також строк ознайомлення з матеріалами сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому статтею 290 цього Кодексу, не включається у строки, передбачені цією статтею, крім дня прийняття відповідної постанови та дня повідомлення підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.”

У процесі наукового аналізу проблематики ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення професор кафедри кримінальної юстиції Національної академії внутрішніх справ Олександр Старенький систематизував ключові аспекти реалізації відповідного процесуального права. У межах дослідження було виокремлено низку проблемних питань, що мають як теоретичне, так і прикладне значення для забезпечення ефективного функціонування механізмів кримінального процесуального доказування.

Автор не обмежився лише систематизацією типових викликів, що постають перед науковою доктриною та правозастосовною практикою, а й розробив конкретні пропозиції щодо вдосконалення редакції ст. 221 КПК України. З огляду на концептуальну значущість і практичну релевантність запропонованих змін вважаємо за доцільне навести їх у повному обсязі:

“Стаття 221. Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення.

1. Слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, в п'ятиденний або інший погоджений строк з дня задоволення клопотання надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Про відмову в наданні матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню, виноситься мотивована постанова, яка в частині відмови у наданні матеріалів, ознайомлення з якими

на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню, може бути оскаржена до слідчого судді.

2. Відмова в наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається.

3. У разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони обвинувачення з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами у порядку, передбаченому частиною 10 статті 290 цього Кодексу.

4. Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, що містяться в інформаційно-телекомунікаційній системі досудового розслідування, здійснюється шляхом надання доступу до них або надання електронних копій чи примірників таких матеріалів.

5. Під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, що його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії.”

Крім того, автор обґрунтовує доцільність внесення змін до ст. 303 КПК України, яка регламентує перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора, що можуть бути оскаржені на стадії досудового розслідування. Зокрема, пропонується доповнити зазначену норму положенням про можливість оскарження рішення слідчого, дізнавача або прокурора щодо відмови в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в порядку ст. 221 КПК України. Таке право має бути гарантоване особі, якій відмовлено в задоволенні відповідного клопотання, а також її представнику, законному представнику чи захиснику.

За редакцією координаторки актуальної теми

“ШЛЯХ ДО СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ”,

докторки юридичних наук, професорки, академчині НАПрН України,
завідувачки кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОКСАНИ КАПЛІНОЇ

УКРАЇНСЬКА ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ

ВІД РЕДАКЦІЇ

Часопис “Право України” започатковує нову рубрику – “Українська правнича термінологія”. Потреба в цьому зумовлена низкою чинників. Адже, хоча уже й у незалежній Україні, проте сучасні українські правники й досі у своїй практичній діяльності користуються мовою тих актів права, що їх витворено за часів УРСР, які спиралися на узгоджену з російською терміно-систему.

Узагалі ж, українська правнича мова за всі роки комуністичної влади зазнала глибокого змосковщення, особливо від кінця 20-х років ХХ ст. Відтоді удержавлення української мови в Україні було зупинено, внаслідок чого став неможливим і розвиток спеціальної термінології. За той час в українську мову перенесено силу-силенну чужих, непитомих елементів, усталених словосполук зі спотвореними смислами ключових понять, структурних гібридів, що поєднували риси української та російської мов. Це своєю чергою негативно відбилося на точності перекладів українською мовою актів міжнародного права, спеціальних юридичних текстів з англійської, французької, німецької та інших мов, що зробило малоприслужними для професійного середовища тлумачні й перекладні словники.

Послідовної й системної праці на приведення застосовуваної тепер правничої термінології до українського мовного стандарту, на жаль, ще не було. Понад те, окрім тиражованого десятиліттями “московського намулу” у вигляді термінологійних покручів – росіізмів за формою та с о в е т и з м і в за змістом, останнім часом постав ще один серйозний виклик – накопилася нова хвиля засмічення української правничої мови, тепер уже а н г л і з м а м и .

Тож маємо надвелике завдання – розбудувати питому українську основу правничої мови, як очищуючи її від різноманітних чужорідних впливів, так і не допускаючи їх.

Під таким поглядом президія Національної академії правових наук України постановою від 24 травня 2024 р. № 141/6 заснувала Центр правничої термінології як свій науково-консультативний і науково-експертний підрозділ. При Центрі діє Наукова комісія, до особового складу якої входять науковці-правознавці й науковці-мовознавці зі значним досвідом наукової та практичної роботи в сфері термінознавства.

Журнал постійно висвітлюватиме діяльність Центру. Зокрема, у цьому номері подаємо деякі документи щодо заснування Центру. У наступних номерах представимо перші його доробки – експертні висновки, що вже надано на запит державних органів і громадських об’єднань.

ВІД РЕДАКЦІЇ

Сподіваємося, що читачі нашого журналу приєднаються до цієї важливої справи розбудови української правничої термінології на сучасному етапі життя відновленої української державності з опертям на дорогоцінний термінологічний доробок української інтелектуальної еліти багатьох попередніх поколінь, що формували й утверджували питома український мовний простір права. Запрошуємо українських правників – як теоретиків, так і практиків – подавати свої матеріали, міркування, зауваження, пропозиції тощо стосовно започаткованої нової рубрики.

Редакційна рада

Головатий Сергій. Щодо мови правничої. Студії. Зібране. Словники. Документи. К. : Наш Формат, 2024. xiv, 1016 с. : іл. (XXXII).

Ця книга – про українську правничу мову, яка зазнала глибокого змосковщення, особливо від кінця 20-х років ХХ ст. за тотальної советизації всіх сфер життя українців. За десятиліття інтенсивних трансформацій з української мови витіснено базові елементи *правний* і *правничий*, натомість накинута росіянізм-калька правовий, а в слові *право* начисто стерто його первинний серцевинний смисл – *ідеал справедливого*. Советизація поняття «право» через нашарування на нього ідеології «червоного», «революційного» та «радянського» спричинила спотворення смислів і знищення сутності ключових понять і явищ у царині права, що їх в українській мові досі позначають за московськими моделями як *правова держава*, *правовий закон*, *правова норма*, *правова система*, *правова наука*, *правова позиція* тощо.

Такі перенесення в українську правничу мову чужих, непитомих елементів, усталених словосполук зі спотвореними смислами ключових понять унеможлиблювали точний переклад українською мовою актів міжнародного права, спеціальних юридичних текстів з англійської, німецької та інших мов, зробили непридатними для професійного використання тлумачні й перекладні словники.

Книга повертає до спадщини українських правників і мовознавців 20–30-х років ХХ ст., чий внесок у формування української наукової термінології, зокрема і з ділянки правництва, об'єктивно й гідно ще не поціновано.

Провідне завдання розвитку української правничої мови, наукової термінології правознавства – очищення їх від московського і советського спотворень, вироблення й використання в юридичних текстах питома українських термінів і моделей словосполук. З цією метою автор запропонував подати в українському тлумачному словнику нове, десоветизоване, пояснення змісту та структуру значень терміна *право*, що конче потрібне для оновлення системи української правничої термінології.

Для правників, мовознавців, перекладачів, широкого кола шанувальників української мови.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

ПРЕЗИДІЯ

ПОСТАНОВА №141/6

24 травня 2024 р.

м. Харків

**Про створення Центру правничої термінології
Національної академії правових наук України**

Враховуючи потребу в розбудові й удосконаленні української правничої термінології, її упорядкуванні відповідно до норм української літературної мови, забезпеченні точного вживання правничих термінів у правотворенні та в офіційних актах, усвідомлюючи важливість наукового юридичного і лінгвістичного супроводу перекладу державною мовою іншомовних термінологічних одиниць і їх коректного відображення в українському правничому просторі, а також заслухавши інформацію президента Національної академії правових наук України Журавля В. А. про створення Центру правничої термінології Національної академії правових наук України,

президія постановляє:

1. Створити Центр правничої термінології Національної академії правових наук України (на громадських засадах).
2. Затвердити керівником Центру правничої термінології Національної академії правових наук України члена-кореспондента НАПрН України, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника Головатого Сергія Петровича.
3. Доручити керівнику Центру правничої термінології Національної академії правових наук України підготувати та внести на розгляд президії НАПрН України до 15 червня 2024 року проєкт Положення про Центр правничої термінології Національної академії правових наук України.
4. Контроль за виконанням постанови покласти на головного ученого секретаря НАПрН України Гетьмана Є. А.

Президент НАПрН України

Головний учений секретар
НАПрН України

Володимир ЖУРАВЕЛЬ

Євген ГЕТЬМАН

ПРАВО УКРАЇНИ • 2025 • № 9 • 155

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

ПРЕЗИДІЯ

ПОСТАНОВА №142/4

5 липня 2024 р.

м. Харків

**Про затвердження Положення про Центр правничої термінології
Національної академії правових наук України**

Заслухавши інформацію президента Національної академії правових наук України Журавля В. А. та керівника Центру правничої термінології Національної академії правових наук України Головатого С. П. про затвердження Положення про Центр правничої термінології НАПрН України,

президія постановляє:

1. Інформацію президента НАПрН України Журавля В. А. та керівника Центру правничої термінології НАПрН України Головатого С. П. взяти до відома.
2. Затвердити Положення про Центр правничої термінології НАПрН України (додається).
3. Керівнику Центру правничої термінології НАПрН України Головатому С. П. до 30 серпня 2024 року внести на розгляд президії НАПрН України пропозиції щодо персонального складу Наукової комісії Центру.
4. Контроль за виконанням постанови покласти на головного ученого секретаря НАПрН України Гетьмана Є. А.

Президент НАПрН України

Головний учений секретар
НАПрН України

Володимир ЖУРАВЕЛЬ

Євген ГЕТЬМАН

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою президії НАПрН України
від 5 липня 2024 р. № 142/4

Володимир ЖУРАВЕЛЬ

ПОЛОЖЕННЯ
про Центр правничої термінології
Національної академії правових наук України

1. Центр правничої термінології Національної академії правових наук України (далі – Центр) створено постановою президії Національної академії правових наук (далі – НАПрН України) від 24 травня 2024 року № 141/6. Центр функціонує на громадських засадах.

2. Центр є науково-консультативним і науково-експертним підрозділом НАПрН України з питань української правничої термінології, що діє на постійній основі. Рішення Центру мають рекомендаційний характер. Центр доводить їх до відома керівних органів та наукових установ НАПрН України, Національної комісії зі стандартів державної мови, інститутів мовознавчого і юридичного профілю Національної академії наук України (далі – НАН України), інших наукових інституцій і фахових осередків в Україні та поза її межами, при потребі – до органів державної влади та інших державних організацій.

3. Центр у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, указами Президента України, постановами Верховної Ради України, актами Кабінету Міністрів України, статутом та рішеннями керівних органів НАПрН України, а також цим Положенням.

4. Завданнями Центру є:

- аналіз стану, тенденцій розвитку української правничої термінології;
 - вироблення наукових принципів уніфікації правничих термінологічних одиниць;
 - обґрунтування змін до терміносистеми українського права та текстотворення у правничому дискурсі;
 - упровадження уніфікованих термінів і понять у практику правотворення і терміновжитку;
 - консультування щодо практики вживання правничих термінів;
- сприяння:*
- забезпеченню точного вживання правничих термінів у правотворенні та в нормативних актах України відповідно до норм української літературної мови;

ПРАВО УКРАЇНИ • 2025 • № 9 • 156-159

- творенню нових українських правничих термінів – за браком питомо українських відповідників іншомовним правничим термінам і поняттям;
- укладанню глосаріїв та термінологічних і перекладних словників у правничій сфері;
- проведенню наукових експертиз щодо впорядкування правничої лексики, її відображення в тлумачних, термінологічних і перекладних словниках та її використання в текстах, які можуть мати юридичні наслідки;
- розробленню й удосконаленню методики наукових експертиз правничої лексики;
- інформуванню фахової юридичної спільноти та широкої громадськості про інновації в сфері вноормування правничої термінології;
- юридичному й лінгвістичному супроводу перекладу державною мовою іншомовних термінологічних одиниць і їх коректному відображенню в українському правничому просторі;
- оновленню текстів актів міжнародного права, перекладених українською в період СРСР, через приведення їх у відповідність до норм української літературної мови;
- організації й проведенню заходів на поширення культури, традицій та норм української правничої мови.

5. У своїй роботі Центр спирається на дослідження й наукові висновки відповідних наукових закладів НАН України, інших наукових інституцій і фахових осередків в Україні та поза її межами.

6. Центр на виконання своїх завдань взаємодіє з Міністерством освіти і науки України, Міністерством юстиції України, Міністерством закордонних справ України, Національною комісією зі стандартів державної мови, Інститутом української мови НАН України, Інститутом мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, іншими науковими й державними інституціями, науковими, фаховими та освітніми осередками в Україні та за її межами, а також організаціями, які здійснюють в Україні проекти міжнародної технічної допомоги та недержавними організаціями за профілем діяльності Центру.

7. Центр очолює керівник, якого призначає та звільняє з посади президія НАПрН України.

8. При Центрі діє Наукова комісія, персональний склад якої затверджує президія НАПрН України за поданням керівника Центру.

9. До складу Наукової комісії Центру входять науковці-правознавці й науковці-мовознавці зі значним досвідом наукової та практичної роботи в сфері термінознавства. Членами Наукової комісії Центру можуть бути іноземні громадяни.

10. Головує на засіданнях Наукової комісії керівник Центру.

11. З метою оптимізації впровадження результатів роботи Центру в практичну діяльність, ефективної взаємодії з державними органами, міжнародними та недержавними організаціями, а також задля широкого

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЦЕНТР ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ...

залучення наукової спільноти та громадськості до виконання означених завдань при Центрі може бути утворено Координаційну раду, персональний склад якої затверджує президія НАПрН України за поданням керівника Центру.

12. Центр має свій секретаріат, що забезпечує технічне обслуговування його роботи.

13. Центр має свій бланк для офіційного листування.

14. Місце знаходження Центру: вул. Еспланадна, буд. 34/2, офіс 8, м. Київ, 01001.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

ПРЕЗИДІЯ

ПОСТАНОВА №143/З

30 серпня 2024 р.

м. Харків

**Про затвердження складу
Наукової комісії Центру правничої термінології НАПРН України**

Заслухавши інформацію керівника Центру правничої термінології НАПРН України Головатого С. П. щодо персонального складу Наукової комісії цього Центру та на виконання постанови президії НАПРН України № 142/4 від 5 липня 2024 р.,

президія постановляє:

1. Інформацію керівника Центру правничої термінології НАПРН України Головатого С. П. взяти до відома.
2. Затвердити персональний склад Наукової комісії Центру правничої термінології НАПРН України (додано).

Президент НАПРН України

Головний учений секретар
НАПРН України

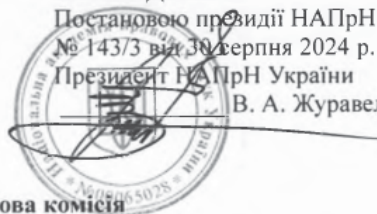

Володимир ЖУРАВЕЛЬ

Євген ГЕТЬМАН

ЗАТВЕРДЖЕНО

Постановою президії НАПрН України
№ 143/3 від 30 серпня 2024 р.
Президія НАПрН України
В. А. Журавель

Наукова комісія

Центру правничої термінології Національної академії правових наук

1. **Ажнюк Богдан Миколайович** – доктор філологічних наук, професор, академік НАН України, директор Інституту мовознавства імені Олександра Потебні НАН України, директор Українського бюро лінгвістичних експертиз НАН України, член Комітету наукової термінології при Президії НАН України, член колегії Національної комісії зі стандартів державної мови.

2. **Бориславська Олена Марківна** – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка.

3. **Головатий Сергій Петрович** – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України, керівник Центру правничої термінології НАПрН України, член колегії Національної комісії зі стандартів державної мови.

4. **Казимиrowa Ірина Андріївна** – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, керівник групи наукової термінології Інституту української мови НАН України, член Комітету наукової термінології при Президії НАН України – учений секретар, член колегії Національної комісії зі стандартів державної мови.

5. **Кислюк Лариса Павлівна** – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, член Комітету наукової термінології при Президії НАН України.

6. **Кравчук Володимир Миколайович** – доктор юридичних наук, професор, суддя Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду.

7. **Пономаренко Володимир Панасович** – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу романських, германських і балтійських мов Інституту мовознавства імені Олександра Потебні НАН України.

8. **Різник Сергій Васильович** – доктор юридичних наук, професор, суддя Конституційного Суду України.

9. **Святоцький Олександр Дмитрович** – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, головний редактор юридичного журналу «Право України».

10. **Степаненко Микола Іванович** – доктор філологічних наук, професор, дійсний член академії вищої освіти, заслужений діяч науки і техніки України.

11. **Теплюк Михайло Олексійович** – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України, заступник керівника Апарату-керівник Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України.

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОСУДДЯ

Юрій Галаєвський

заступник директора Департаменту правового забезпечення
Державної податкової служби України,
заслужений юрист України,
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-1463-0436>
sud2017@ukr.net

УДК 342.56

СУДОВА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

АНОТАЦІЯ. Із запровадженням воєнного стану ключовими викликами для судової влади стала необхідність забезпечення охорони життя та здоров'я суддів і працівників апаратів судів та учасників судових засідань, збереження документів і майна суду, забезпечення захисту інформації та інформаційних систем через появу нових загроз, пов'язаних з веденням бойових дій на території України та її постійними обстрілами.

Дослідження присвячене аналізу стану судової безпеки після запровадження воєнного стану в Україні, її складових, факторів, які на неї впливають, ролі органів та установ системи правосуддя у процесі забезпечення безпеки роботи судів, особливостям роботи Служби судової охорони тощо.

Метою статті є дослідження окремих складових судової безпеки, її проблемних аспектів і вдосконалення нормативно-правового регулювання.

Автор пропонує судову безпеку визначити як складову державної безпеки, яка відображає стан захищеності судової системи, її суб'єктів та поєднує організаційні, правові, інформаційні, технічні та інші заходи і механізми, спрямовані на забезпечення незалежності правосуддя, належного функціонування судової системи, захист життя і здоров'я працівників суду та учасників судових засідань, майна, документів, інформації та інформаційних систем суду.

Наголошується на необхідності утворення Центру безпеки судів, органів та установ системи правосуддя, який розглядатиме повідомлення суддів про втручання в їхню діяльність під час здійснення правосуддя, питання зміни територіальної підсудності справ у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час дії воєнного або надзвичайного стану, військових дій та інших надзвичайних обставин, відновлення роботи судів, надання рекомендацій щодо вирішення безпекових питань, а також реагування на решту безпекових викликів, які виникатимуть у роботі судів, органів та установ системи правосуддя.

Запропоновано у Законі України "Про судоустрій і статус суддів" передбачити окрему главу "Судова безпека" та закріпити у ній положення, які визначають поняття судової безпеки, її складових і заходів забезпечення, правових засад діяльності Центру безпеки судів, органів та установ системи правосуддя, Служби судової охорони та інших ключових питань судової безпеки.

Пропонується переглянути окремі повноваження Вищої ради правосуддя в частині її впливу на діяльність Служби судової охорони.

Ключові слова: безпека судової влади; судова безпека; державна безпека, загрози безпеці судової влади; незалежність правосуддя; організація роботи судів; Служба судової охорони.

У Стратегії забезпечення державної безпеки, схваленої рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 р. та введеної в дію Указом Президента України від 16 лютого 2022 р. № 56/2022 (далі – Стратегія), зазначалося, що забезпеченням державної безпеки є створення умов для забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз Україні (п. 3 розділу I). Недостатня ефективність державних органів, непослідовність і незавершеність реформ складових сил безпеки, недосконалість механізмів правового, організаційного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення процесу розвитку системи забезпечення державної безпеки підвищують уразливість держави до загроз і знижують ефективність заходів із протидії таким загрозам (п. 12 розділу II Стратегії)¹. Тобто Стратегія визначила безпосередню залежність стану державної безпеки від ефективності діяльності державних органів, проведення необхідних реформ і залучення достатніх ресурсів.

Попри те, що Стратегія не містить положень щодо заходів забезпечення судової безпеки, остання є однією з важливих складових у механізмі забезпечення державної безпеки. Стан судової безпеки залежить від стану державної безпеки, адже загрози суверенітету, територіальній цілісності, правовому порядку держави можуть суттєво впливати на спроможність судової влади здійснювати свою діяльність. Однак судова безпека залежить не тільки від ефективності загальнодержавних заходів, суди, органи та установи системи правосуддя зобов'язані в межах компетенції вживати заходів щодо усунення відповідних безпекових викликів і ризиків задля забезпечення можливості здійснення судами правосуддя.

Питання судової безпеки в умовах воєнного стану є недостатньо дослідженими. У різний час деякі аспекти зазначеної проблематики вивчали Я. Мельник, В. Городовенко, А. Калараш, Н. Литвин, О. Кіпчарський, О. Левицький, О. Бордун, Л. Сопільник, Р. Сопільник та ін. Із запровадженням воєнного стану питання судової безпеки набули ще більшої актуальності.

Так, Л. Сопільник і Р. Сопільник визначають безпеку судової влади як критично важливий чинник, що безпосередньо впливає на ефективність правосуддя та забезпечення права на справедливий суд, а належний рівень безпеки для суддів та інших учасників судового процесу є необхідною умовою для формування довіри громадян до судової системи, підтримки принципів неупередженості та незалежності судової влади².

Я. Мельник зазначає:

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року “Про Стратегію забезпечення державної безпеки”: Указ Президента про введення в дію від 16 лютого 2022 р. № 56/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

² Л. Сопільник, Р. Сопільник, ‘Безпека судової влади і ефективність правосуддя як основа забезпечення права на справедливий суд’ [2023] 25 Академічні візії випуск <https://doi.org/10.5281/zenodo.11277397>

<...> феномен безпеки в цивільному судочинстві містить основоположні засади механізму безпеки, чим зводить його в ранг окремого, функціонального та водночас міжпринципного, позаавтономного принципу, принципу безпеки цивільного судочинства. Функціональність зводиться до забезпечення належного, всебічного та своєчасного розгляду і вирішення цивільної справи, що сфокусована на усунення загрози порушення прав, що охороняються матеріальним та процесуальним законом³.

Аналіз зазначених позицій науковців свідчить про традиційний підхід до визначення поняття судової безпеки, який характерний для умов мирного часу. Водночас ці визначення не враховують випадків, коли правосуддя здійснюється в умовах збройних конфліктів і з'являються нові безпекові ризики та виклики, які не пов'язані з розглядом справи чи здійсненням судових процедур. Саме з такими викликами зіткнулася судова система України після початку повномасштабних бойових дій на території нашої держави наприкінці лютого 2022 р.

Необхідно зазначити, що для України безпекові питання в роботі судів не були новим явищем, адже ще до запровадження воєнного стану, відповідно до Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні”⁴ від 24.02.2022 № 64/2022, були відомі непоодинокі випадки блокування приміщень судів у резонансних судових справах, організації мітингів під будівлями судів, впливу на суддів та учасників судових засідань, пронесення до суду зброї та інших заборонених предметів, здійснення кібератак на інформаційні системи судів тощо.

Ще за декілька років до запровадження воєнного стану з метою інформування працівників судів з питань функціонування системи безпеки суду та алгоритму дій у надзвичайних ситуаціях експертами проєкту ЄС “Право-Justice” було розроблено посібник “Особиста безпека суддів та працівників апарату суду”⁵. Водночас аналіз цього посібника свідчить, що його було розроблено для використання в реаліях мирного часу, а тому його положення в умовах нових безпекових викликів потребували суттєвого оновлення та актуалізації.

Із запровадженням воєнного стану ключовими викликами для судової влади стала необхідність забезпечення охорони життя та здоров'я суддів і працівників апаратів судів (далі – працівники суду) та учасників судових засідань, збереження документів і майна суду, забезпечення захисту інформації та інформаційних систем, через появу нових загроз, пов'язаних з веденням бойових дій на території України та її постійними обстрілами.

³ Я Мельник, ‘Безпека цивільного судочинства як основоположний його принцип: до питання синтезу процесуально-правової матерії’ [2016] 9 Підприємництво, господарство і право 19–28.

⁴ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 (затверджено Законом № 2102-IX від 24.02.2022) <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

⁵ *Особиста безпека суддів та працівників апарату суду: посібник* (Право-Justice) <<https://pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f5/5e1/da8/5f55e1da8861d865141855.pdf>> (дата звернення 27.09.2025).

Потребували перегляду традиційні погляди та підходи до стандартів судової безпеки мирного часу. З огляду на майже щоденні ворожі обстріли усієї території України потребувала перегляду існуюча на той час організація роботи кожного суду, а не тільки тих судів, які безпосередньо розташовувалися на територіях ведення бойових дій. У березні–квітні 2022 р. усі суди (крім розташованих на тимчасово окупованих територіях і в зонах активних бойових дій) повністю відновили розгляд судових справ і продовжили працювати у звичайному режимі, з поправкою на періодичні ракетні обстріли й блекаути, під час яких вимушено зупинявся розгляд судових справ.

У зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя в окремих судах, які опинилися на окупованій території або в зоні ведення бойових дій, підсудність справ цих судів на підставі ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»⁶ змінювалась, а суди тимчасово припиняли свою роботу. Тобто зміна територіальної підсудності справ стала одним із дієвих інструментів, застосування якого забезпечувало роботу судової системи в умовах воєнного стану. Цей інструмент застосовувався ще з 2014 р. через окупацію частини Донбасу та анексію Криму, але в значно менших масштабах.

Траплялися випадки, коли безпекова ситуація змушувала окремі суди змінювати свою територіальну дислокацію по декілька разів. Так, до 2014 р. Донецький апеляційний суд розташовувався у містах Донецьку та Маріуполі, після окупації цих міст переїхав у місто Бахмут, а після окупації Бахмута – до Хмельницького.

Починаючи з лютого 2022 р., Верховний Суд видав 22 розпорядження про зміну територіальної підсудності місцевих та апеляційних судів. У 2023 р., після відновлення можливості здійснення цього повноваження, 14 рішень було ухвалено Вищою радою правосуддя (далі – ВРП)⁷. Безумовно, вимушена зміна територіальної підсудності справ була важливим інструментом забезпечення здійснення правосуддя в окремих регіонах України в умовах воєнного стану, водночас призупинення / відновлення роботи судів негативно відображалось на безперервності їх діяльності. Перевезення судових справ та оргтехніки, передача справ на розгляд іншому суду та вирішення інших організаційних питань займали значний проміжок часу, що впливало на строки розгляду справ, а деякі справи взагалі доводилося відновлювати за визначеною законодавством процедурою.

Попри безпекові виклики суди продовжували здійснювати правосуддя, навіть незважаючи на трагічні випадки, які, на жаль, траплялися з працівниками судів. Так, у місті Миколаєві у березні 2022 р. унаслідок ракетного удару по будівлі Миколаївської обласної військової адміністрації було повністю зруйноване приміщення Господарського суду Миколаївської об-

⁶ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

⁷ Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ <https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist> (дата звернення 27.09.2025).

ласті, яке розташовувалося на 8 і 9 поверхах облдержадміністрації. Ця трагедія забрала життя 37 людей. Серед загиблих було два працівники апарату Господарського суду Миколаївської області⁸. За два тижні до цього випадку під час ракетного обстрілу в місті Маріуполі загинула працівниця апарату Донецького апеляційного суду⁹. І це лише ті випадки, які трапилися в перший місяць з початку повномасштабних бойових дій на території України.

Раптове розгортання бойових дій на значній території України наприкінці лютого 2022 р. засвідчили, що судова система не була готова до такого стрімкого розвитку подій. Кожен суд фактично самостійно приймав рішення щодо можливості здійснення правосуддя, керуючись власним сприйняттям поточної безпекової ситуації. Рекомендації та звернення Ради суддів України (далі – РСУ)¹⁰, Верховного Суду¹¹, Міністерства юстиції України¹², Державної судової адміністрації України (далі – ДСА)¹³ не завжди були своєчасними та послідовними.

Так, у зверненні від 26 лютого 2022 р. ДСА рекомендувала органам судової влади в разі виникнення надзвичайних ситуацій керуватися законодавчими та нормативними актами з питань цивільного захисту¹⁴. Це свідчило про відсутність напрацювань у органів та установ системи правосуддя щодо реагування на безпекові загрози, пов'язані з захопленням населеного пункту та/або суду. У рішенні від 2 березня 2022 р. РСУ рекомендувала судам у міру можливості відкладати розгляд справ (за винятком невідкладних судових розглядів) та знімати їх з розгляду, а справи, які не є невідкладними, розглядати лише за наявності письмової згоди на це усіх учасників судового провадження (п. 5)¹⁵.

Зазначене положення рішення РСУ не враховувало безпекову ситуацію в усіх регіонах України. Практична його реалізація призвела до зловживань з боку суддів та учасників судових процесів (проваджень). Зокрема, на сайтах деяких судів, достатньо віддалених від зони ведення бойових дій, з'являлися оголошення про перенесення розгляду справ і тимчасове обмеження досту-

⁸ Господарський суд Миколаївської області повідомив, хто загинув під час обстрілу будівлі ОДА (Судово-юридична газета, 31.03.2022) <<https://sud.ua/ru/news/ukraine/233671-gospodarskiy-sud-mikolayivskoyi-oblasti-povidomiv-khto-zaginuv-pid-chas-obstrilu-budivli-oda>> (дата звернення 27.09.2025).

⁹ Від ворожого обстрілу загинула працівниця Донецького апеляційного суду (5 квітня 2022 р.) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1266468>> (дата звернення 27.09.2025).

¹⁰ Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану (2 березня 2022 р.) <<http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodoo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu?fbclid=IwAR3DHOHORiVptICj27dRd5kOgPZBZQcfAyzfAB9UYan8cLmXVszTbqMQJhU>> (дата звернення 27.09.2025).

¹¹ Рекомендації судам першої та апеляційної інстанцій на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення, затверджені розпорядженням Голови Верховного Суду від 13.03.2022 № 6/0/9-22 <https://oda.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/rozp_6_VC_13_03_22.pdf> (дата звернення 27.09.2025).

¹² До уваги голів апеляційних судів України! (26 лютого 2022 р.) <<https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/general/1260218>> (дата звернення 27.09.2025).

¹³ Важливо! Про дії органів судової влади під час запровадження правового режиму воєнного стану (26 лютого 2022) <<https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1259878>> (дата звернення 27.09.2025).

¹⁴ Там само.

¹⁵ Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану (н 10).

пу громадян до приміщень суду, а учасники судових процесів (проваджень) з метою затягування розгляду справ заявляли клопотання про зупинення їх розгляду до завершення дії воєнного стану. Крім того, видається сумнівним застосування у цьому рішенні РСУ термінології “воєнний час” з огляду на положення ст. 4 Закону України “Про оборону України”¹⁶.

Тому з метою запобігання несвоєчасному реагуванню на надзвичайні події, забезпеченню єдиного підходу до вирішення безпекових питань видається доцільним утворення Центру безпеки судів, органів та установ системи правосуддя (далі – Центр безпеки). Центр безпеки розглядатиме повідомлення суддів про втручання в їхню діяльність під час здійснення правосуддя, питання зміни територіальної підсудності справ у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об’єктивних причин під час дії воєнного або надзвичайного стану, військових дій та інших надзвичайних обставин, відновлення роботи судів, надання рекомендацій щодо вирішення безпекових питань, а також реагування на решту безпекових викликів, які виникатимуть у роботі судів, органів та установ системи правосуддя. Центр безпеки функціонуватиме як постійно діючий колегіальний орган, який складатиметься з представників ВРП, РСУ, ДСА, Служби судової охорони (далі – ССО) та працівників судів, які здійснюватимуть свої повноваження на громадських засадах. Організаційне забезпечення роботи Центру безпеки здійснюватиме ДСА. Реалізація цієї пропозиції потребуватиме внесення змін до чинного законодавства України, передусім до законів України “Про судоустрій і статус суддів” та “Про Вищу раду правосуддя”.

У Законі України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” визначено систему спеціальних та особливих заходів, на яких ґрунтується державний захист працівників судів від посягань на їх і близьких родичів життя, здоров’я, майно та житло у зв’язку із виконанням службових обов’язків¹⁷.

У ч. 2 ст. 12 Закону України “Про Національну безпеку України” до складу сектору безпеки і оборони віднесено ССО, а в ст. 21¹ визначено, що вона є державним органом у системі правосуддя для забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах, органах та установах системи правосуддя¹⁸.

Згідно зі ст. 160 Закону “Про судоустрій і статус суддів” підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорону приміщень суду, органів та установ системи правосуддя, виконання функцій щодо державного забезпечення особистої безпеки суддів і

¹⁶ Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

¹⁷ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

¹⁸ Про Національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

Юрій Галаєвський

членів їхніх сімей, працівників суду, забезпечення у суді безпеки учасників судових засідань здійснює ССО, яка підзвітна ВРП і підконтрольна ДСА¹⁹.

ССО було створено у 2019 р. В умовах воєнного стану її роль стала особливо важливою, що, зокрема, підтверджується соціологічним дослідженням, проведеним у грудні 2022 р. за ініціативою Консультативної місії ЄС в Україні. Зокрема, на 10 % більше респондентів відзначили зростання важливості діяльності ССО (з 34 % опитаних у липні 2022 р. до 44 % у грудні 2022 р.). До 87 % зросла кількість опитуваних, які підтримали обов'язковість здійснення перевірок відвідувачів при вході до приміщення суду²⁰.

У рішенні “Про розгляд звіту щодо діяльності Служби судової охорони у 2024 році” ВРП констатувала низку проблем, які виникли з забезпеченням охорони об'єктів системи правосуддя. Так, станом на 1 січня 2025 р. із 689 будівель 642 об'єкти системи правосуддя, які фактично охоронялися ССО, у 387 (55 %) будівлях вестибюль головного входу не обладнано турнікетом вхідного контролю, у 266 (38,6 %) будівлях головний вхід не обладнано рамкою стаціонарного металодетектора, у 106 (15,3 %) будівлях відсутні камери схову для речей відвідувачів, які заборонено проносити, 153 (22 %) будівлі не обладнано системами відеонагляду, 147 (21,6 %) будівель не обладнано комплексами охоронно-тривожної сигналізації. Особливу увагу ВРП звернула на те, що спискова чисельність ССО становила лише 40 % від штатної²¹.

Слід зазначити, що такий стан об'єктів системи правосуддя особливо в умовах воєнного стану є неприпустимим. Фактична (спискова) чисельність співробітників ССО є критично низькою, що безпосередньо впливає на обсяг та ефективність виконання службових завдань, які покладені на службу. Зазначені проблеми потребують невідкладного вирішення та вжиття відповідних заходів реагування, зокрема ДСА.

Слід зазначити, що попри окреслені вище проблемні питання, загалом ССО вдавалося виконувати покладені на неї функції. Так, станом на 1 січня 2025 р. ССО забезпечила охорону та підтримання громадського порядку в 642 судах, органах та установах системи правосуддя, розміщених у 689 будівлях, що становить понад 96 % загальної кількості (станом на 1 січня 2024 р. – 95 %). У 2024 р. не допущено пронесення до приміщень судів понад 217,5 тис. заборонених речей і предметів, які становили потенційну небезпеку для суддів та учасників судових засідань (на 10,5 % більше, ніж у 2023 р.), зокрема, майже 12,1 тис. одиниць зброї (у 2023 р. – 12,6 тис.), 64,7 тис. ножів (у 2023 р. – 57 тис.) та 1 гранату (у 2023 р. – 3). Співробітниками ССО припинено 67 протиправних діянь у приміщеннях та на території судів (у 2023 р. – 35), підрозділам Національної поліції України передано 55 правопошуш-

pravoua.com.ua

¹⁹ Про судоустрій і статус суддів (н 6).

²⁰ Під час російського вторгнення важливість Служби судової охорони збільшилась, – вважають українці (10 січня 2023) <<https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1368190>> (дата звернення 27.09.2025).

²¹ Про розгляд звіту щодо діяльності Служби судової охорони у 2024 році: рішення ВРП від 26 червня 2025 р. № 1376/0/15-25 <<https://www.hcj.gov.ua/doc/doc/53152>> (дата звернення 27.09.2025).

ників (у 2023 р. – 28). Спеціальні заходи гарантування безпеки вживалися стосовно 57 працівників судів і членів їхніх сімей (у 2023 р. – 42)²².

Одним з прикладів професійності дій співробітників ССО є випадок, який трапився у приміщенні Чернівецького апеляційного суду, до якого увірвався озброєний чоловік, незадоволений судовим рішенням стосовно його сина. Співробітники ССО оперативно локалізували протиправну діяльність правопорушника, сповістили про інцидент відповідні служби та провели евакуацію працівників і відвідувачів суду. Спільно з правоохоронцями в правопорушника вилучено предмет, схожий на гранату “Ф-1”, травматичний пістолет та набір до нього²³.

Слід зазначити, що потребують перегляду повноваження ВРП у частині підзвітності їй ССО, затвердження Положення про ССО та Порядку проходження служби співробітниками ССО, призначення та звільнення Голови ССО та його заступників. Найявність зазначених повноважень у ВРП не відповідає її статусу та призначенню, визначеному в ч. 1 ст. 1 Закону України “Про Вищу раду правосуддя”, а саме колегіального, незалежного конституційного органу державної влади та суддівського врядування, який діє з метою забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів²⁴. Крім того, у ст. 131 Конституції України серед перелічених основних повноважень ВРП не передбачено повноважень щодо контролю за сферою діяльності, якою опікується ССО²⁵.

Натомість зазначені повноваження кореспондуються з повноваженнями ДСА, визначеними у ст. 152 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, відповідно до яких ДСА контролює діяльність ССО; вивчає практику організації діяльності судів, розробляє і вносить пропозиції щодо її вдосконалення; забезпечує належні умови діяльності судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України та органів суддівського самоврядування в межах повноважень, визначених цим Законом²⁶.

З огляду на зазначене, пропонується внести зміни до законів України “Про Вищу раду правосуддя” та “Про судоустрій і статус суддів” та вилучити з них повноваження ВРП щодо підзвітності їй ССО та затвердження Положення про ССО, закріпивши їх за ДСА. В оновленому Положенні про ССО повноваження щодо затвердження Порядку проходження служби спів-

²² Про розгляд звіту щодо діяльності Служби судової охорони у 2024 році (н 21).

²³ Контролери Служби судової охорони відвернули загрозу в суді! (17 березня 2023 р.) <<https://sso.court.gov.ua/sso/pres-centr/news/1396964>> (дата звернення 27.09.2025).

²⁴ Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

²⁵ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

²⁶ Про судоустрій і статус суддів (н 6).

Юрій Галаєвський

робітниками ССО та вирішення питання про призначення і звільнення Голови ССО та його заступників передбачити за ДСА. Відповідно потребуватиме узгодження решта похідних положень законодавства у разі реалізації цієї пропозиції. Крім того, зважаючи на положення ч. 2 ст. 151 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо підзвітності ДСА ВРП, остання матиме й надалі повноваження аналізувати / контролювати роботу ССО через призму діяльності ДСА²⁷.

Надзвичайно важливою складовою судової безпеки є забезпечення інформаційної безпеки в судах. Інформація є доволі вразливим елементом, оскільки кібератака на неї може здійснюватися раптово. У питаннях інформаційної безпеки також надзвичайно важливим є постійний контроль, спрямований на зменшення ризику втрати інформації, яка знаходиться на інформаційних ресурсах.

ДСА після запровадження воєнного стану вжила ряд таких заходів, як: проведення резервного копіювання локальних баз даних судів, що забезпечило збереження матеріалів судових справ у електронній формі; забезпечення резервного копіювання наявних програмних продуктів судової влади; збереження копій примірників програмного забезпечення на додаткових фізичних носіях та у хмарному сховищі; переміщення резервного Центру обробки даних разом з серверним обладнанням на територію з меншими безпековими ризиками задля запобігання його фізичному захопленню або знищенню. Також важливим елементом роботи було відбиття безлічі кібератак на інформаційні ресурси органів судової влади та організація віддаленого доступу до автоматизованої системи документообігу працівникам суду²⁸.

Необхідно зазначити, що кібератаки на офіційні інформаційні ресурси органів судової влади траплялися й раніше. Водночас із запровадженням воєнного стану вони почастишали, стали більш масштабними та небезпечними, адже ворог намагався завдати шкоди нашій державі в усіх сферах, зокрема й в інформаційній, застосовуючи в тому числі кіберзброю. Так, 27 лютого 2022 р. на вебсторінці ДСА було повідомлено про кібератаку на офіційний вебпортал “Судова влада України”. Подібні повідомлення неодноразово з’являлися на цьому вебпорталі упродовж 2022–2025 рр. Протягом 2022–2024 рр. Єдина судова інформаційно-комунікаційна система та її користувачі ставали об’єктом кібератак понад 368 разів (у 2022 р. 86 кіберінцидентів, у 2023 р. – 251, 2024 – 31). Серед кіберзагроз були масові DDoS-атаки, використання вірусів для знищення інформації, спам-розсилки, фішинг тощо²⁹.

Слід зазначити, що кібератаки на державні інформаційні ресурси є одним із способів ведення бойових дій і спрямовані на дестабілізацію роботи

²⁷ Про судоустрій і статус суддів (н 6).

²⁸ Безпека судів в Україні – досвід для міжнародної спільноти (15 березня 2023) <<https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1395300>> (дата звернення 27.09.2025).

²⁹ З 2022 року ЄСІТС та її користувачі ставали об’єктом кіберінцидентів понад 368 разів (13 листопада 2024) <<https://court.gov.ua/archive/1701192>> (дата звернення 27.09.2025).

критичної інфраструктури, злам урядових систем і поширення дезінформації. Ці атаки стали частиною гібридної війни та підкреслили важливість кіберзахисту державних органів та критичної інфраструктури України. Тому необхідно вживати комплекс заходів з кібербезпеки та залучення кращих міжнародних практик боротьби з такими явищами.

Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021 було затверджено Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр. Положеннями пп. 4.1.4 п. 4 розділу 4 якої визначено, що з метою покращення доступу до правосуддя необхідно забезпечити розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у галузі інформаційних технологій, його інтегрування в національну інфраструктуру електронного врядування через, зокрема, запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду та інших сервісів електронного судочинства та впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника судового процесу³⁰.

Цифровізація судочинства в умовах воєнного стану є тим важливим фактором, який запобігає безпековим ризикам під час здійснення судочинства, мінімізуючи можливість спілкування суду з учасниками судового процесу (провадження). Тому розширення можливостей використання дистанційного судового розгляду справ є необхідним кроком з огляду на необхідність забезпечення безпеки працівників судів і учасників судового процесу (провадження), належного рівня доступу до судочинства та оперативного судового розгляду справ в умовах воєнного стану.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що після запровадження воєнного стану судова система упродовж короткого проміжку часу змогла адаптуватися до нових реалій і продовжує стабільно працювати дотепер.

Судову безпеку можна визначити як складову державної безпеки, яка відображає стан захищеності судової системи, її суб'єктів і поєднує організаційні, правові, інформаційні, технічні та інші заходи й механізми, спрямовані на забезпечення незалежності правосуддя, належного функціонування судової системи, захист життя і здоров'я працівників суду та учасників судових засідань, майна, документів, інформації та інформаційних систем суду.

Нормативна невизначеність поняття судової безпеки та її складових безпосередньо впливає на її значущість, стан і шляхи її забезпечення. З огляду на зазначене пропонується внести зміни до глави 4 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, зокрема, змінити назву глави з “Служба судової охорони” на “Судова безпека” та передбачити в ній положення, які визна-

³⁰ Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

Юрій Галаєвський

чають поняття судової безпеки, її складових і заходів забезпечення, правових засад діяльності Центру безпеки, ССО та інших ключових питань судової безпеки³¹.

Окремі повноваження ВРП у частині впливу на діяльність ССО потребують перегляду.

Подальші кроки з цифровізації судочинства сприятимуть забезпеченню безпеки працівників судів і учасників судового провадження та належному рівню доступу до судочинства в умовах війни. Судові інформаційні системи мають бути надійно захищені від загрози втрати або знищення електронних інформаційних ресурсів.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Melnyk Ya, 'Bezpeka tsyvilnoho sudochynstva yak osnovopolozhnyi yoho pryntsyyp: do pytannia syntezu protsesualno-pravovoi materii' [2016] 9 Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo 19–28 (in Ukrainian).
2. Sopilnyk L, Sopilnyk R, 'Bezpeka sudovoi vlady i efektyvnist pravosuddia yak osnova zabezpechennia prava na spravedyvnyi sud' [2023] 25 Akademichni vizii vypusk <https://doi.org/10.5281/zenodo.11277397> (in Ukrainian).

Websites

3. Bezpeka sudiv v Ukraini – dosvid dlia mizhnarodnoi spilnoty (15 bereznia 20023) <<https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1395300>> (accessed 27.09.2025) (in Ukrainian).
4. Do uvahy holi apeliatsiinykh sudiv Ukrainy! (26 liutoho 2022) <<https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/general/1260218>> (accessed 27.09.2025) (in Ukrainian).
5. Hospodarskyi sud Mykolaivskoi oblasti povidomyv, khto zahynuv pid chas obstrilu budivli ODA (Sudovo-iurydychna hazeta, 31.03.2022) <<https://sud.ua/ru/news/ukraine/233671-gospodarskiy-sud-mikolayivskoyi-oblasti-povidomiv-khto-zaginuv-pid-chas-obstrilu-budivli-oda>> (accessed 27.09.2025) (in Ukrainian).
6. Kontrolery Sluzhby sudovoi okhorony vidvernuly zahrozu v sudi! (17 bereznia 2023 roku) <<https://sso.court.gov.ua/sso/pres-centr/news/1396964>> (accessed 27.09.2025) (in Ukrainian).
7. Osobysta bezpeka suddiv ta pratsivnykiv aparatu sudu: posibnyk (Pravo-Justice) <<https://pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f5/5e1/da8/5f55e1da8861d865141855.pdf>> (accessed 27.09.2025) (in Ukrainian).
8. Pid chas rosiiskoho vtorhnennia vazhlyvist Sluzhby sudovoi okhorony zbilshylas, – vvazhaiut ukrainsi (10 sichnia 2023) <<https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1368190>> (accessed 27.09.2025) (in Ukrainian).
9. Rozporiadzhennia pro vyznachennia terytorialnoi pidsudnosti sprav <https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist> (accessed 27.09.2025) (in Ukrainian).
10. Usim sudam Ukrainy! RSU opublikovala rekomendatsii shchodo roboty sudiv v umovakh voiennoho stanu (2 bereznia 2022 r.) <<http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu?fbclid=IwAR3DHOHORiVptlCj27dRd5kOgPZBZQcfAyzfAB9UYan8cLmXVszTbqMQJhU>> (accessed 27.09.2025) (in Ukrainian).

³¹ Про судоустрій і статус суддів (н 6).

11. Vazhlyvo! Pro dii orhaniv sudovoi vlady pid chas zaprovadzhennia pravovoho rezhymu voiennoho stanu (26 liutoho 2022) <<https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1259878>> (accessed 27.09.2025) (in Ukrainian).
12. Vid vorozhoho obstrilu zahynula pratsivnytsia Donetskoho apeliatsiinoho sudu (5 kvitnia 2022 roku) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1266468>> (accessed 27.09.2025) (in Ukrainian).
13. Z 2022 roku YeSITS ta yii korystuvachi stavaly ob'iektom kiberintsydentiv ponad 368 raziv (13 lystopada 2024) <<https://court.gov.ua/archive/1701192>> (accessed 27.09.2025) (in Ukrainian).

Yurii Halaievskiyi

JUDICIAL SECURITY IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

ABSTRACT. With the imposition of martial law, the primary challenges for the judiciary became ensuring the protection of the life and health of judges, court staff, and participants in judicial proceedings; preserving court documents and property; and safeguarding information and information systems due to new threats stemming from hostilities on Ukrainian territory and sustained shelling.

This study analyzes the state of judicial security after the imposition of martial law in Ukraine, its constituent elements, the factors affecting it, the role of bodies and institutions of the justice system in securing judicial activity, and the specific features of the Court Security Service's activities.

The article's objective is to examine selected components of judicial security, identify problematic aspects, and propose improvements to the regulatory framework.

The author proposes to define judicial security as a component of state security that reflects the level of protection of the judicial system and its actors and that combines organizational, legal, informational, technical, and other measures and mechanisms aimed at ensuring the independence of the administration of justice, the proper functioning of the court system, the protection of the life and health of court personnel and participants in proceedings, and the protection of court property, documents, information, and information systems.

The necessity of establishing a Court Security Centre for bodies and institutions of the justice system is emphasized; the Centre would consider judges' reports of interference with their judicial activities, address changes in territorial jurisdiction when a court is objectively unable to exercise justice during the imposition of martial law, a state of emergency, military operations or other extraordinary circumstances, coordinate court resumption, issue recommendations on resolving security issues, and respond to other security challenges affecting courts and justice institutions.

It is proposed that the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" include a separate chapter "Judicial Security" setting out definitions of judicial security, its components and protective measures, the legal foundations for the activity of the Court Security Centre, the Court Security Service, and other key judicial security matters.

A revision of certain powers of the High Council of Justice is proposed with respect to its influence on the activities of the Court Security Service.

KEYWORDS: security of the judiciary; judicial security; state security; threats to the security of the judiciary; judicial independence; organization of judicial activity; Court Security Service.

СЛОВО МОЛОДИМ ВЧЕНИМ

Михайло Гринишин

аспірант Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-3035-3003>
mykhailogrynyshyn@gmail.com

УДК: 341.3+341.4

ПИТАННЯ ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ДЕРЖАВ У ДОКТРИНІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Анотація. Автор демонструє, що питання щодо можливості кримінальної відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння не має однозначного вирішення в доктрині міжнародного права. В основі суперечностей лежить проблема можливості існування провини держави, тобто суб'єктивного елементу протиправного діяння. У статті виокремлено три основні теоретичні підходи, представлені в юридичній та філософській літературі. Зокрема, державоцентричний підхід передбачає можливість кримінальної відповідальності держав за аналогією з корпораціями або злочинними організаціями. Визнається, що держава як структура не має власної волі, але вона уособлює волю свого керівництва та всіх громадян, включно з їх бездіяльністю, та як організована структура створює можливості для реалізації цієї волі. Або навпаки, держава виступає як основа системної злочинності та злочинне середовище, вона може використовувати індивіда (а не навпаки) для вчинення цих діянь, і тому покарання останнього не змінює ситуації й не запобігає наступним таким діянням. Диференційований етико-правовий підхід до проблеми кримінальної відповідальності держав передбачає визнання колективної провини суспільства, а через нього – і держави, але виводить цю відповідальність за межі права. Людиноцентричний підхід заснований на запереченні можливості наявності в держави волі й провини, наголосі на несправедливості колективних кримінальних покарань для цілих суспільств, а тому заперечує можливість кримінальної відповідальності держав. Цей підхід став нормативним у міжнародному праві після ухвалення у 2001 р. Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Але суто політичні обставини закріплення цього підходу в згаданому документі, а також сучасний активний розвиток інших підходів до цієї проблематики вказують на суттєвий потенціал подальшого розвитку відповідної доктрини.

Ключові слова: міжнародна відповідальність; право міжнародної відповідальності; кримінальна відповідальність держав; міжнародно-протиправне діяння; доктрина міжнародного права.

Окремим і надзвичайно важливим питанням для розвитку теоретичних засад права відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння є можливість чи неможливість міжнародної кримінальної відповідальності держав. Відповідна проблематика постійно перебуває у фокусі уваги як фахівців з міжнародного права, так і філософів і публіцистів, безпосередньо

пов'язується з розвитком розуміння правової природи держави загалом. Моє дослідження показало, що найбільш обґрунтованими є три концептуальні підходи до цього питання, які буде розглянуто у цій статті.

Перший підхід, який можна назвати *державоцентричним*, передбачає можливість і природність кримінальної відповідальності держав. Для частини авторів остання має розглядатися за аналогією з кримінальною відповідальністю *корпорацій*. Зокрема, доктрина корпоративної відповідальності широко застосовується у США після рішення Верховного суду в справі *New York Cent. & Hudson River R.R. v. United States* 1909 р., у якому було констатовано: корпорація може бути відповідальною за дії своїх співробітників і за цивільним, і за кримінальним правом згідно з доктриною *respondeat superior*. У цьому рішенні суд відкинув аргумент щодо страждання невинуватих акціонерів – дії представників корпорації можуть контролюватися через відповідальність корпорації “з міркувань громадського порядку”¹.

Ці питання особливо актуалізувалися під час Другої світової війни та одразу після її завершення. Зокрема, Герш Лаутерпахт у 1942 р. чітко поставив питання про можливість кримінальної відповідальності держави за скоєні злочини. У меморандумі щодо покарання воєнних злочинів, представленому перед Міжнародною комісією з пенітенціарної реформи та розвитку (пізніше цей документ став широко відомий і використовувався представниками Британії та США), він наполягав:

Відновлене право народів (тобто міжнародне право. – *Авт.*) має відмовитися від уявлення про те, що це система права, інструменти та способи примусу якої обмежуються тиском громадської думки та матеріальною компенсацією, і що, оскільки це право між суверенними державами, а не над ними, сама ідея покарання суперечить його фундаментальним поняттям. Відновлене право народів повинно відкинути ідею про те, що воно в цьому питанні подвійно безсиле з двох суперечливих причин, які зазвичай наводяться на підтримку цієї точки зору: 1) з тієї уявної причини, що юридично неприпустимо карати державу як таку на тій підставі, що корпоративна особа держави не може належним чином вважатися такою, що має злочинний намір і є об'єктом кримінального покарання в особі її органів; і 2) з тієї уявної причини, що юридично неприпустимо карати фізичних осіб на тій підставі, що норми і приписи міжнародного права адресовані не фізичним особам, а корпоративній особі держави. Ці погляди були висловлені з особливим посиленням на питання воєнних злочинів за необачного ігнорування того факту, що потенційні можливості для нескінченних і часто непоправних правопорушень, притаманні сучасній державі, вимагають посилення, а не послаблення репресивних, стримуючих і каральних наслідків злочинної поведінки». Зокрема, щодо воєнних злочинів Лаутерпахт вказував: складно карати лише їх виконавців, адже в них може не бути власного злочинного наміру, вони підпорядковані наказам, часто не знають правил ведення воєнних дій та піддаються репресіям².

¹ Цит. за: D Caron, 'State Crimes: Looking at Municipal Experience with Organizational Crime', Ragazzi M (ed), *International Responsibility Today. Essays in Memory of Oscar Schachter* (Martinus Nijhoff 2005) 25.

² H Lauterpacht, *Committee on Crimes Against International Public Order: Punishment of War Crimes* (Memorandum 1942) 2–3 <<http://diginole.lib.fsu.edu/islandora/object/fsu%3A547450>> (accessed 27.09.2025).

Іншу аргументацію представив Ганс Кельзен. Він обґрунтував можливість кримінальної відповідальності держав за розв'язання воєн, відносячи такі дії до воєнних злочинів у їх широкому розумінні, з одночасним покладанням на ці держави обов'язків покарати (під міжнародним контролем) своїх громадян, індивідуально відповідальних за організацію таких дій від імені й за національним правом цих держав, а також за воєнні злочини в їх вузькому розумінні. У 1943 р. він зазначав: 'Вимога щодо покарання воєнних злочинців є або має бути насамперед вимогою щодо покарання авторів Другої світової війни, – осіб, морально відповідальних за один із найбільших злочинів у історії людства'³.

Але при цьому відсутність у держави кримінального наміру, як у людини, не означає, що її не може бути покарано. Дії людей як представників держави стають діями держави й можуть бути їй інкриміновані. А 'якщо можливо інкримінувати державі фізичні акти, здійснені особами, хоча вона не має тіла, то має бути можливим також інкримінувати державі психічні акти, хоча вона не має душі. Інкримінація державі є юридичною конструкцією, а не описом природної реальності'. Покарання держави стане й покаранням осіб, які перебувають із державою в юридичному зв'язку. Адже якщо держава згідно з міжнародним правом відповідальна за свої дії, то її громадяни колективно відповідальні за дії органів держави⁴.

Як відзначає сучасний дослідник Трейсі Ісаакс, у дискусіях після Другої світової війни проблема колективної відповідальності абстрагувалася від питання щодо провини німецького народу та розглядалася через вивчення можливості колективного наміру та особливостей колективної дії. У цій сфері однією з найважливіших стала стаття Пітера Френча "Корпорація як моральна особа"⁵, у якій доводиться, що колективні суб'єкти з розвинутою організаційною структурою можуть розглядатися як моральні особи, а тому можуть і відповідати за свої дії незалежно від відповідальності своїх членів⁶.

Кілька десятиліть під час підготовки Статей про відповідальність держав Комісія міжнародного права ООН розробляла принципи кримінального покарання держав аж до зняття цього питання з порядку денного у 1998–2001 рр. через спротив частини представників держав. Девід Керон підсумовує аргументи деяких держав проти ідеї запровадження поняття злочину держави в проєкті Статей: 1) поняття злочинів держави не підтримується практикою; 2) запровадження кримінального переслідування держави заважатиме переслідуванню відповідальних осіб; 3) поняття злочину держави нічого не додає до комбінації звичайної відповідальності держав та норм *jus*

³ H Kelsen, 'Collective and Individual Responsibility in International Law with Particular Regard to the Punishment of War Criminals' [1943] 31(5) California Law Review 531.

⁴ Kelsen (n 3) 531–534.

⁵ P French, 'The Corporation as a Moral Person' [1979] 16(4) American Philosophical Quarterly 207–215.

⁶ T Isaacs, 'Introduction', T Isaacs, R Vernon (eds), *Accountability for collective wrongdoing* (Cambridge University Press 2011) 4–5.

cogens. Дослідник вважає всі ці аргументи непереконливими. Так, у національному праві деяких держав відповідальність корпорацій є обмеженою, але це жодним чином не може заважати прогресивному розвитку міжнародного права⁷.

Як зазначає Д. Керон, є три основних аргументи на користь корпоративної кримінальної відповідальності: 1) накладення штрафів є стримувальним чинником; 2) стигматизація (репутаційні втрати) від проголошення корпорації кримінально відповідальною так само є стримуючим чинником; 3) задоволення суспільної потреби у відплаті за злочинні дії⁸.

На думку Д. Керона, всі ці аргументи прикладаються і до кримінальної відповідальності держав. Так, на відміну від корпорацій, де прибуток акціонерів залежить від загального прибутку, а прибуток від злочинних дій може розглядатися як розподілене неправомірне збагачення, не всі громадяни держави неправомірно збагачуються внаслідок злочинних дій держави. І, на відміну від акціонерів, які можуть свідомо обирати ризик для отримання прибутку чи вкладення коштів у іншу компанію, громадяни не можуть так легко змінювати громадянство. Крім того, на відміну від корпорацій держави можуть скоювати злочини проти власного населення, й тоді громадяни є не лише “акціонерами”, а й жертвами, й стануть жертвами вдруге, якщо на державу буде накладено штраф. Але всі ці міркування прикладаються так само до цивільної відповідальності держав⁹.

Як зазначає Д. Керон, говорити про злочинний намір корпорації чи держави складно, але їх провина полягає в нездатності встановити та підтримати систему запобігання злочинам, за якої особа, навіть якщо скоює злочин, робить це індивідуально. Відсутність належної обачності в запобіганні скоєнню злочинів представниками держави – це, на думку вченого, той чинник, який має визначати кримінальну вину держави¹⁰.

Розгорнуту аргументацію щодо можливості кримінальної відповідальності держав представлено у праці Ніни Йоргенсен. На її думку, корпоративну відповідальність, попри відмінності її розуміння у різних національних правових системах, можна вважати загальним принципом права (як джерелом міжнародного права). І такий підхід можна прикласти до держави, якщо розглядати її як ‘корпоративну структуру з представниками (агентами), які діють від її імені, й великим населенням, яке можна порівняти з акціонерами, які зацікавлені в діях тих, хто ухвалює рішення, й піддані впливу цих рішень’¹¹.

У національних правових системах формою реалізації корпоративної відповідальності є економічні санкції проти власників компанії, які, можливо, не відігравали жодної ролі у правопорушенні чи навіть не знали про нього.

⁷ Caron (n 1) 24–25.

⁸ Caron (n 1) 26.

⁹ Caron (n 1) 29.

¹⁰ Caron (n 1) 29–30.

¹¹ N H B Jørgensen, *The Responsibility of States for International Crimes* (Oxford University Press 2000) 79.

У такий спосіб акціонери колективно караються за протиправні діяння їх менеджерів і представників. Метою при цьому є примусити акціонерів ретельно перевіряти діяльність їх компанії або пильно ставитися до вибору корпоративних директорів та контролю над ними. Страждання акціонерів виправдується їх неправомірним збагаченням через корпоративні злочини¹².

Як зазначає Н. Йоргенсен, хоча поняття міжнародної кримінальної відповідальності держав юридично складне, проте це її не виключає. Моделі злочинної організації та корпорації становлять внутрішньо несуперечливе юридичне обґрунтування кримінальної відповідальності держав у контексті як кримінального, так і міжнародного права. Вони 'ведуть до бажаного результату дуальності індивідуальної та державної кримінальної відповідальності та дають змогу зробити наголос на ролі уряду'¹³.

Зокрема, за моделлю злочинної організації 'злочинними може бути проголошено державу чи її уряд, а індивідів, які свідомо та добровільно взяли участь у кримінальних діяннях, може бути піддано кримінальному переслідуванню'. Згідно з моделлю корпоративного злочину 'кримінальні санкції може бути спрямовано проти держави як корпорації або проти уряду як органу, що представляє державу; індивідуальні представники (агенти) також можуть бути піддані кримінальному переслідуванню'¹⁴.

Щоправда, між акціонерами компаній і громадянами держав є суттєві відмінності: більшість громадян реально не є набувачами вигод від неправомірних діянь держави, залишення держави складне, держава може здійснювати злочини проти власних громадян. У останньому випадку "якщо карається держава, то громадяни вдруге стають жертвами"¹⁵.

Н. Йоргенсен переосмислює питання про те, чи можуть мати характер покарання судові встановлення наявності міжнародно-правового діяння і відповідальності за нього держави, сатисфакція, реституція і компенсація, що передбачають колективну відповідальність (адже спрямовані проти певної держави-порушниці). Деклараторні рішення судів, наприклад, містять певний елемент засудження, що є ганебним для держав. Колективні та односторонні контрзаходи (дипломатичні, політичні, економічні, воєнні), звичайно, не є засобами правового захисту згідно з правом відповідальності держав, але вони можуть містити каральний елемент¹⁶.

Н. Йоргенсен вважає, що мета концепту злочину держави є насамперед превентивною: 'зробити складнішою злочинну поведінку для держав та зберегти довіру до них з боку їх власного населення та інших держав'. А санкціями щодо вже скоєного державою міжнародного злочину можуть бути деклараторні судові рішення, штрафні виплати, покарання винуватих

¹² Jørgensen (n 11) 170.

¹³ Jørgensen (n 11) 80.

¹⁴ Jørgensen (n 11) 80.

¹⁵ Jørgensen (n 11) 170.

¹⁶ Jørgensen (n 11) 167.

осіб тощо. Зокрема, проголошення держави винною в скоєнні міжнародного злочину має набагато більший стигматизуючий ефект, ніж коли йдеться про серйозне міжнародно-протиправне діяння. Також ідея щодо штрафних виплат може вважатися логічною, але для цього недостатньо прецедентів у міжнародному та національному праві. У наявних прецедентах такі виплати спрямовувалися до благодійних організацій¹⁷.

І все ж дослідниця вважає, що в міжнародному праві штрафні виплати інколи присуджуються приховано й невідривно від власне компенсації шкоди, ‘адже ступінь протиправності конкретного діяння розглядається як релевантний чинник при визначенні обсягу шкоди’¹⁸. Наприклад, щодо випадку репарацій Іраку на користь Кувейту вчена зазначає: ‘Хоча в принципі вимога репарацій не є каральною, кількість держав [які вимагали репарацій] та сума коштів, про які йшлося, вказують на каральний елемент’¹⁹.

Також наслідком агресії може бути встановлення обмеження на здійснення державою-порушницею суверенних прав для забезпечення неповторення злочину. Згідно з резолюцією Ради Безпеки ООН № 687 1991 р.²⁰ було встановлено демілітаризовану зону по обидва боки іраксько-кувейтського кордону, від Іраку вимагалось знищити й гарантувати, що він не буде набувати хімічну, біологічну та ядерну зброю; було встановлено механізми контролю і верифікації згідно з цією умовою²¹. Водночас, як зазначає Н. Йоргенсен, у резолюціях щодо агресії та неправомірного застосування сили Рада Безпеки відіграла роль у спробах забезпечити компенсаційні виплати, але тут складно розгледіти якийсь каральний намір²².

Марк Драмбл відзначає, що в тіні відомого ‘ліберального кримінального судочинства’ перебували й перебувають нині його альтернативи, такі як: комісії щодо встановлення правди й примирення, форми вирішення спорів корінного населення, групові санкції, що передбачають колективну відповідальність – держав, корпорацій, організацій. Учений обґрунтовує, що колективна відповідальність ‘передбачає некримінальні санкції, що застосовуються до груп, чий правопорушення або бездіяльність підтримують, потурають, причинно пов’язані або є необхідною умовою для серйозних порушень міжнародного кримінального права’²³.

Слід додати також висновки з нещодавнього фундаментального дослідження, здійсненого Юридичною бібліотекою Конгресу США, які вказують на активне сприйняття ідеї щодо можливості кримінального покарання кор-

¹⁷ Jørgensen (n 11) 185, 205–206.

¹⁸ Jørgensen (n 11) 206.

¹⁹ Jørgensen (n 11) 242.

²⁰ Resolution 687 (1991), adopted by the Security Council at its 2981st meeting, on 3 April 1991 <<https://digitallibrary.un.org/record/110709?v=pdf>> (accessed 27.09.2025).

²¹ Jørgensen (n 11) 242.

²² Jørgensen (n 11) 195.

²³ M Drumbl, ‘Collective Responsibility and Postconflict Justice’, T Isaacs, R Vernon (eds), *Accountability for collective wrongdoing* (Cambridge University Press 2011) 24–25.

порацій у країнах світу. Відповідні процеси потенційно можуть стати підставою для нової актуалізації розгляду питання щодо можливості кримінальної відповідальності держав за аналогією з корпораціями. У згаданому дослідженні було проаналізовано регулювання корпоративної кримінальної відповідальності у 60 державах на всіх континентах. Як зазначається у цій праці на підставі порівняльного аналізу, корпорації не можуть діяти чи здійснювати моральний вибір незалежно від їх менеджерів і співробітників. Існує чотири апробованих у національному праві підходи до притягнення корпорацій або їх представників до відповідальності за колективні неправомірні діяння: 1) корпорації може бути покарано за ті самі злочини, що й індивідів, але санкції можуть відрізнятись; 2) корпорації може бути покарано за злочини, лише якщо це безпосередньо передбачено законодавством; 3) корпорації не є суб'єктами кримінальної відповідальності, але можливе адміністративне покарання; 4) кримінальна відповідальність корпорацій розглядається у спеціальних законах. При цьому в більшості з розглянутих національних правових систем застосовуються перший або другий підхід²⁴.

Як зазначають автори, у державах, що підпадають під першу категорію, або передбачено загальні правила щодо покарання корпорацій, або воно визначається щодо кожного виду злочину окремо. Зокрема, у Франції та Бельгії терміни позбавлення волі для індивідів конвертуються за спеціальною формулою в розміри штрафів для корпорацій²⁵.

Держави у другій групі окремо встановлюють адміністративні санкції для корпорацій. Китай у цій групі є унікальним: тут для корпорацій встановлено кримінальні покарання, які включено до Кримінального кодексу²⁶. У державах третьої групи корпорації карають в адміністративному порядку. В межах четвертої групи слід відзначити ЄС (звичайно, це не національна правова система, але її також включено до цього дослідження), який установив систему адміністративної та кримінальної відповідальності корпорацій у секторальному законодавстві, а частина держав має спеціальні закони щодо цього²⁷.

Інший варіант обґрунтування кримінальної відповідальності держав передбачає, що вони можуть перероджуватися в злочинні організації. Сучасну розгорнуту аргументацію цього представлено Андре Ноллкемером. На його думку, у випадку “системної злочинності” логічним є покладання відповідальності на рівень системи та її проявів, а не лише на рівень окремих людей – хоча це є викликом для панівного підходу. Адже покарання

²⁴ Corporate Criminal Liability in Selected Jurisdictions (Global Legal Research Directorate, The Library of Congress, February 2025) <<https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/lglrd/2025291251/2025291251.pdf>> (accessed 27.09.2025).

²⁵ Corporate Criminal Liability in Selected Jurisdictions (n 24).

²⁶ Corporate Criminal Liability in Selected Jurisdictions (n 24).

²⁷ Corporate Criminal Liability in Selected Jurisdictions (n 24).

окремих осіб є лише частковим рішенням, яке не завжди ліквідує джерело злочину й не запобігає наступним злочинам²⁸.

А ‘основною формою колективного утворення, залученого до системної злочинності, залишається держава’, хоча це також можуть бути збройні угруповання чи правлячі політичні партії. У багатьох випадках міжнародні злочини будуть системними, навіть якщо усунути окремого актора чи окремих осіб – бо вони є частиною плану чи політики, що авторизують акти насильства, є частиною ‘унормованої практики, що веде до рутинного насильства’. Інколи це також закріплено у законодавстві²⁹.

Держава може створювати сприятливий клімат для міжнародної злочинності, “системні умови для неправомірної поведінки”, просто через бездіяльність і згоду, відсутність системного реагування на скоєння окремими особами міжнародних злочинів, що відповідають інтересам цієї держави. Або держава може матеріально підтримувати скоєння міжнародних злочинів, технічно не підпадаючи під відповідальність (наприклад, через проксі-структури)³⁰.

Найважливішим механізмом сприяння окремими державами міжнародним злочинам є сприяння формуванню в їх межах відповідного “нормативного клімату”, за якого злочинне є нормальним і авторизованим чи навіть безпосередньо стимульованим через підбурювання і пропаганду, дегуманізацію жертв та ін. А індивідуально звинувачені виконавці злочинів у системі можуть бути просто замінені іншими особами. Адже часто не особа використовує систему, а система використовує особу для скоєння злочинів, навіть якщо ця особа – глава держави³¹.

Звичайно, зазначає А. Ноллкемер, колективна юридична відповідальність неприйнятна, адже здебільшого охоплює невинуватих людей. Але слід усунути причини злочинів і зважати на те, що часто значна частина населення є насправді співучасниками злочинів через нездатність запобігти приходу до влади певних політиків чи партії (‘часто можливо ідентифікувати ступені свободи (спротиву), які не були використані’), а то й бере безпосередню участь у скоєнні злочинів. Крім того, колективна відповідальність – це ‘втілення більш цілісного підходу, який визнає відповідальність ширшої периферії сторонніх спостерігачів, які, хоча і не беруть безпосередньої участі, проте створюють живильне середовище для масових звірств’³².

Скоєні окремими особами міжнародні злочини часто відповідають нормам, створеним колективною волею. Суто індивідуальна кримінальна відповідальність у таких випадках залишає поза увагою ‘складні механізми і

²⁸ A Nollkaemper, ‘State responsibility for international crimes: A Review of Principles of Reparation’, A Constantinides, N Zaikos (eds), *The diversity of international law: essays in honour of professor Kalliopi K. Koufa* (Amsterdam Center for International Law 2009) 491–495, 508.

²⁹ Nollkaemper (n 28).

³⁰ Nollkaemper (n 28).

³¹ Nollkaemper (n 28).

³² Nollkaemper (n 28).

Михайло Гринишин

відносини, що залучені у масових злочинах' та 'залишає спотворену й фрагментовану картину реальності, що не відповідає історичній правді й у якій засуджуються кілька осіб, які, зрозуміло, обурюються тим, що їх принесли у жертву як цапів-відбувайлів'³³.

А. Ноллкемер зазначає, що питання щодо кримінальної відповідальності держав є дуже суперечливим, а структур і процедур для її реалізації не існує, але наслідки обтяженої відповідальності держав мають йти далі за репарації. Зокрема, може йтися про зміну уряду, конституційного ладу держави-порушниці, проведення вільних виборів для запобігання повторенню злочинів. Але прецедентів щодо таких елементів відповідальності за злочин у міжнародному праві мало³⁴.

Водночас превентивну функцію можуть виконати гарантії неповторення неправомірних діянь, що можуть передбачати, зокрема: забезпечення ефективного цивільного контролю за військовими силами й органами безпеки; забезпечення дотримання міжнародних процесуальних стандартів у судочинстві; посилення незалежності судової влади; перегляд нормативно-правових актів, що сприяли неправомірним діянням³⁵. Учений наводить, зокрема, низку рішень Міжамериканського суду з прав людини, де реалізовано елементи гарантій неповторення неправомірної поведінки держав³⁶.

Близькі погляди висловлено в дослідженні Пеммараю Рао. Він наголошує на неспроможності тези щодо неможливості кримінального покарання держави за вчинення агресії. Якщо ця теза має якісь підстави, то й санкції проти держави запроваджувати також не можна, адже від них страждає населення, економіка, обмежується суверенітет. Тим часом, 'наголошуючи на індивідуальній кримінальній відповідальності та караючи окремих осіб, ми не матимемо змоги в тривалій перспективі викоринити ситуації, що створюють середовище для неправомірної поведінки'³⁷.

На думку Беатріс Бонафе, індивідуальна кримінальна відповідальність та обтяжена міжнародна відповідальність держав значною мірою накладаються одна на іншу, зокрема, в таких аспектах: вони обидві походять від тих самих серйозних порушень щодо світового співтовариства і відповідно відносної єдності первинних норм щодо зобов'язань, але передбачають різні наслідки (вторинні норми) для порушників (осіб і держав)³⁸.

Б. Бонафе аналізує державоцентричну схему розуміння міжнародного злочину як спробу узгодити відповідальність людини й держави за міжнародно-протиправні діяння. Згідно з нею поведінка органів держави тотожна

³³ Nollkaemper (n 28).

³⁴ Nollkaemper (n 28).

³⁵ Nollkaemper (n 28).

³⁶ Nollkaemper (n 28).

³⁷ P S Rao, 'International Crimes and State Responsibility', Ragazzi M (ed), *International Responsibility Today. Essays in Memory of Oscar Schachter* (Martinus Nijhoff 2005) 77, 80.

³⁸ B I Bonafè, *The Relationship Between State and Individual Responsibility for International Crimes* (Martinus Nijhoff, 2009) 19, 23–25.

поведінці держави. Отже, діяння є цілісним і відповідальною за злочин є держава. Індивіди та органи держави можуть каратися лише разом із державою, але відповідальною перед світовим співтовариством є саме остання, а відповідальність інших суб'єктів похідна, вона виникає через участь у злочині держави. Ступінь їхньої співучасті значною мірою визначається їх місцем у державному апараті³⁹.

Це, як зазначає дослідниця, проблематично з погляду міжнародного кримінального права, адже індивідуальна відповідальність перетворюється на субсидіарну, особливу форму обтяженої відповідальності держави. 'Отже, покарання відповідальних державних органів розглядається як централізована реакція міжнародного співтовариства щодо відповідної держави'. Тоді міжнародна індивідуальна кримінальна відповідальність як самостійне явище зникає, але досягається єдність не лише первинних, а й вторинних норм щодо відповідальності за міжнародно-протиправні діяння, а також є єдиний суб'єкт відповідальності за одне діяння – держава⁴⁰.

Протилежна схема розуміння міжнародного злочину, яку можна визначити як людиноцентричну, виявляє свою непослідовність на прикладі співвідношення повноважень між Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС) та Радою Безпеки ООН щодо визначення наявності міжнародного злочину агресії. МКС має поважати визначення Ради Безпеки ООН щодо наявності агресії держави та її відповідальності, але, принаймні в принципі, він вільний при цьому відхилитися від цього визначення в тому, що стосується індивідуальної відповідальності. За відсутності такого визначення МКС вільний здійснювати свою юрисдикцію щодо індивідуальних винуватців агресії⁴¹.

Але, зважаючи на те, що агресія є діянням держави, його не можна приписати особам. Якщо держава не вчинила агресії, то її керівництво не може бути звинувачене в такому діянні. А МКС не може визначати відповідальність держави, його юрисдикція поширюється лише на індивідів. Отже, дії МКС з необхідністю будуть підпорядковані ранішій кваліфікації щодо агресії держави, здійсненій іншим міжнародним органом, що має повноваження розглядати поведінку держав. Може постати питання вибору щодо того, на чію кваліфікацію зважати – Ради Безпеки, Генеральної Асамблеї, Міжнародного суду ООН. А якщо кваліфікації немає взагалі, то МКС розглядати питання не може⁴².

Установлення індивідуальної відповідальності за злочин агресії, як зазначає дослідниця, потребує встановлення факту скоєння відповідного акту агресії. Це передбачає оцінку відповідної поведінки та її атрибуцію державі. Але 'має бути забезпечено якусь послідовність, коли одна міжнародна норма

³⁹ Bonafè (n 38) 64–66.

⁴⁰ Bonafè (n 38) 64–66.

⁴¹ Bonafè (n 38) 64–66.

⁴² Bonafè (n 38) 210–211.

Михайло Гринишин

визначає і державну, й індивідуальну відповідальність за агресію⁴³. Керівники держави стають автоматично винуватими у скоєнні цього злочину незалежно від своєї індивідуальної поведінки, а МКС стає цілковито залежним від кваліфікацій інших міжнародних органів⁴⁴.

Якщо ж МКС зможе розглядати справи щодо агресії без попереднього визначення її наявності іншими органами, то відповідальність держави імпліцитно впливатиме з діянь її керівництва. Отже, на думку Б. Бонафе, відокремити встановлення відповідальності держави й особи за скоєння агресії дуже складно, але людиноцентричний підхід до відповідальності породжує ризик, що на практиці індивідуальна кримінальна відповідальність стане заміною відповідальності держави⁴⁴.

В Україні найбільш послідовно досліджував проблему кримінальної відповідальності держави В. Антипенко. Він зазначав, що одним з основних аргументів противників міжнародної кримінальної відповідальності держав є твердження, що держава не має психофізіологічних властивостей, які б формували суб'єктивний бік складу злочину – ставлення до скоєного діяння, злочинний намір, мотиви, ціль та ін. Але джерелом злочинної поведінки держави є 'симбіоз приватної (корпоративної) волі впливових (які мають реальну владу) осіб і державного апарату, що схильний до реалізації такої волі і вихований конкретно-історичним розвитком'⁴⁵.

При цьому важливо, що злочинна поведінка держави може бути 'надійно легітимована в суспільній свідомості як здійснювана в ім'я інтересів свого народу', хоча насамперед обслуговує інтереси державного апарату й вузького кола впливових приватних осіб. Кваліфікувати таку поведінку можна лише через установлення вини держави⁴⁶.

В. Антипенко вважав необґрунтованим також інший аргумент противників кримінальної відповідальності держав – щодо недопустимості покарання народу. Воля народу не може бути злочинною, а злочинність поведінки держави у більшості випадків пов'язана із 'ситуацією, коли механізм держави починає діяти поза суспільством, не зважає на сподівання і сутність суспільства, аж до ворожості щодо суспільства'⁴⁷.

Але заперечувати наявність волі в держави нелогічно, адже міжнародний правовий порядок формується якраз через узгодження воль держав. Воля індивідів, зокрема й злочинна воля, втілюється у волі держави через політичні механізми, зазвичай деформовані, перероджені⁴⁸.

Кримінальне покарання має бути спрямоване на репресії щодо державних органів, інститутів, установ, юридичних і фізичних осіб, що разом творять

⁴³ Bonafè (n 38) 213–215, 254.

⁴⁴ Bonafè (n 38) 213–215, 254.

⁴⁵ В Антипенко, *Теория уголовной ответственности государства* (Фенікс, 2016).

⁴⁶ Антипенко (n 45).

⁴⁷ Антипенко (n 45).

⁴⁸ Антипенко (n 45).

злочинну поведінку держави, ‘а можливо й [щодо] всієї державної машини загалом’. Саме сутність злочину держави як задіяння державного механізму окремими особами для здійснення злочинної діяльності поєднує, на думку вченого, індивідуальну та державну відповідальність і робить логічним саме кримінальний характер останньої. Покарання ж індивідів у цьому випадку має відбуватися в межах кримінальної відповідальності держави⁴⁹.

К. Важна зазначає, що прихильники кримінальної відповідальності держав вважають: відповідальність за скоєння міжнародних злочинів має відрізнитися від відповідальності за інші міжнародні неправомірні діяння, ‘метою кримінальної відповідальності держави є не лише повне відшкодування завданих збитків, а й потерпання негативних наслідків, що йде від усієї спільноти держав; превенція від повторного вчинення такого міжнародного злочину тією ж державою (а також іншими)’. На думку К. Важної, цю позицію, по суті, поділяють навіть ті юристи-міжнародники, які заперечують власне ідею кримінальної відповідальності держав⁵⁰.

Н. Градецька і К. Важна зазначають, що держава ‘цілком вписується у загальнотеоретичні критерії інституту кримінальної відповідальності’: вона здатна скоювати міжнародні злочини, маючи при цьому злочинний намір; вона може бути кримінально караною (окрім деліктної відповідальності – також тимчасове обмеження суверенітету держави); кримінальне покарання держави може мати позитивний вплив на міжнародну безпеку⁵¹. Також Ю. Блажевич стверджує, що зводити міжнародну відповідальність до виплати компенсацій ‘означає залишатися під впливом категорій внутрішнього права держав’⁵².

Другий підхід до питання щодо можливості кримінальної відповідальності можна назвати *диференційованим етико-правовим*. Він, зокрема, яскраво проявився у філософських працях, що осмислювали відповідальність німецького народу й держави за злодіяння нацистського режиму.

Ганна Арендт у праці “Організована провина та універсальна відповідальність” 1944 р. писала про те, що залучення народних мас у Німеччині до скоєння злочинів стало справжньою перемогою нацистів, адже зробило вину всезагальною й нічиєю конкретно: ‘Тоталітарна політика, що повністю знищила нейтральну зону, в якій за звичайних обставин люди проживають повсякдення, досягла своєї мети, зробивши існування кожного індивіда в Німеччині залежним або від вчинення злочинів, або від співучасті в них’.

⁴⁹ Антипенко (н 45).

⁵⁰ К. Важна, ‘Ідея кримінальної відповідальності держави в Комісії міжнародного права ООН’ [2012] 65 Актуальні проблеми держави і права 190.

⁵¹ Н. Градецька, ‘Відповідальність держави як гарантія міжнародного правопорядку’ [2023] 3 Право та державне управління 24–25; К. Важна, *Концепція кримінальної відповідальності держави: можливість реалізації в сучасному міжнародному праві* (Ліра-К 2017); К. Важна, ‘Зміст концепції кримінальної відповідальності держави’ [2019] 4 Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти 129–140.

⁵² Ю. Блажевич, ‘Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння’ (дис канд юрид наук, 2006) 30.

Михайло Гринишин

Але реально справедливу відповідальність понесе лише незначна кількість людей – через неможливість у кожному випадку визначити усіх винуватих: ‘Там, де винні всі, нікого в підсумку не можна судити’⁵³.

Саме на цьому базується ідея колективної відповідальності німецького народу, який перебував на службі ‘гігантської адміністративної машини масового вбивства’, де кожний був ‘або катом, або жертвою, або автоматом, що марширує вперед через трупи власних товаришів’. Автор не дала відповіді на те, якою має бути відповідальність за нацистські злочини й хто має бути суб’єктом цієї відповідальності, але імпліцитно вказує на колективний характер вини широких мас німецького суспільства, які порівняно легко й без докорів сумління погодилися служити злочинному режиму за матеріальні й соціальні блага⁵⁴.

Диференційований етико-правовий підхід до відповідальності держав було розвинуто Карлом Ясперсом у праці “До питання німецької провини” 1945–1946 рр. (збірник лекцій, прочитаних автором у Гайдельберзькому університеті). Він зазначав: ‘Ми, німці, і то всі без винятку, мусимо чітко збагнути свою провину і зробити з цього висновки’, виходячи із своєї людської гідності, адже ‘є насамперед людьми, а вже потім німцями’. Питання провини має стати не лише питанням, зверненим до нас іншими, а й питанням самосвідомості – й ‘лише через нього може відбутися зміна, яка оновить нас із джерела нашого буття’⁵⁵.

К. Ясперс виокремив чотири види провини німців: кримінальну, політичну, моральну та метафізичну. Кримінальна провинна є індивідуальною та встановлюється судом, й вона лежить на тих, хто віддає накази (в широкому розумінні). Моральна провинна – провинна тих, хто виконував накази (‘хоча, залежно від ступеня небезпеки, тиску й терору, можуть бути пом’якшувальні обставини’). Вона є так само індивідуальною, стосується вибору кожної людини, але в сумі вона наближається до колективної⁵⁶.

Політична провинна, яка визначається природним і міжнародним правом, є колективною: ‘Вона полягає в діях державних діячів і в належності до громадянства певної держави, внаслідок чого я мушу нести відповідальність за дії держави, владі якої я підкоряюсь і завдяки устрою якої існую. Те, як тобою правлять, є співвідповідальністю кожної особи’⁵⁷.

Політичну провинну визначає переможець. Але в основі кримінальної провинни (злочину) та політичної провинни лежать моральні переступи, й насамперед байдужість до політичного зла чи конформізм із ним, його співтворіння, які можуть бути частиною етосу цілого суспільства і роблять його співучасником цього зла⁵⁸.

pravoua.com.ua ⁵³ Г. Арндт, ‘Організована провинна та універсальна відповідальність’ (переклад з англійської) <<https://kontur.media/arendt>> (дата звернення 27.09.2025).

⁵⁴ Арндт (н 53).

⁵⁵ К. Ясперс, ‘До питання німецької провинни’ [2020] 28 Україна модерна 363.

⁵⁶ Ясперс (н 55) 364–368.

⁵⁷ Ясперс (н 55) 364–368.

⁵⁸ Там само.

Відповідальність за політичну провину може мати й правові, й позаправові форми, які зводяться не лише до компенсації завданої шкоди, а й до дій щодо всього суспільства, включно з обмеженням суверенітету держави. Право звертається лише до кримінальної та політичної провини, а тому застосування права не гарантує усвідомлення провини порушниками. Результатами усвідомлення моральної провини є розкаяння й оновлення, що мають також зовнішні вираження й наслідки⁵⁹.

Важливим є бачення К. Ясперсом кореляції кримінальної та політичної провини: визначення під час Нюрнберзького процесу обмеженої групи злочинців звільняє від кримінальної відповідальності німецьке суспільство, хоча водночас повніше розкриває його політичну провину⁶⁰.

До політичної наближається за своєю сутністю метафізична провина – кожна особа є ‘співвідповідальною за все неправильно й несправедливо вчинене у світі, особливо за злочини, які відбулися в твоїй присутності або за твого відома’. ‘Якщо я не роблю те, що міг би, щоби їм запобігти, то в цьому є й моя провина’. Але тут скоріше йдеться про особистий вимір політичної чи моральної провини перед Богом, самокарання за бездіяльність щодо зла та подолання своєї гордині⁶¹.

К. Ясперс ставить питання про можливість засудження колективу, зокрема всіх громадян певної держави, й ствердно відповідає на своє питання. Така відповідальність, суто політична, поширюється навіть на ‘тих громадян держави, які протидіяли режиму і протистояли тим діям, які розглядають’⁶².

Політична провина сукупності громадян полягає принаймні в тому, що вони дали змогу політичному режиму сформуватися. Але після цього вона залежить від ступеня причетності до політичного режиму й визначається правом. При цьому відповідальність не може покладатися на весь народ. Інавіть морально засуджувати весь народ нелогічно, адже він не має єдиного характеру, ‘народу як чогось цілого немає’, ‘народ і держава не збігаються’⁶³.

Учені відзначають значний вплив цієї праці Ясперса, а також спровокованих нею дискусій на розвиток ідеї колективної відповідальності, зокрема суспільства і держави, в міжнародному праві⁶⁴.

Третій підхід до можливості кримінальної відповідальності держав, який після ухвалення Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. прийнято вважати панівним, якщо не єдино можливим (звичайно, це не так), можна визначити як *людиноцентричний*. Власне цей підхід заперечує можливість кримінальної відповідальності держав. Тому я розгляну його на основі лише кількох прикладів.

⁵⁹ Ясперс (н 55) 364–368.

⁶⁰ Isaacs (н 6) 4.

⁶¹ Ясперс (н 55) 364–367.

⁶² Ясперс (н 55) 369–374.

⁶³ Ясперс (н 55) 369–374.

⁶⁴ Isaacs (н 6) 2–4.

Одним із перших критиків концепції вини держави після Першої світової війни став Діонісіо Анцилотті, який стверджував, що вина є проявом волі як психологічного акту індивіда, а держава таких властивостей не має⁶⁵.

Слід відзначити погляди професора Арона Трайніна, які також відображали офіційну позицію СРСР. Він з 1935 р. (його працю адаптовано та представлено англійською для західної аудиторії в 1943 р.) вказував на кримінальний характер агресивної війни та індивідуальний характер відповідальності за підготовку, організацію та скоєння цього “найогиднішого злочину проти миру” вищого політичного і військового керівництва держави, найважливіших власників фінансових і промислових кампаній – поряд із матеріальною та політичною відповідальністю цієї держави⁶⁶.

Але А. Трайнін чітко заперечував ідею кримінальної відповідальності держави за злочин агресії: ‘Казати, що не Гітлер та його кліка мають бути на лаві підсудних, а Німецька держава, було б великим перекручуванням історичної правди’, ‘мільйони громадян Німеччини не можуть бути притягнені до кримінального суду як колективний пособник гітлерівських злочинів’. У 1944 р. А. Трайнін назвав агресію “найбільш небезпечним міжнародним злочиним” і водночас сформулював ідею “кримінальної нематеріальності держави”, тобто неможливості інкримінувати злочин агресії державі⁶⁷.

Класик науки міжнародного права Ян Броунлі зазначав, що немає жодної суперечності в тому, що за злочин держави відповідають особи, а вона несе лише деліктну відповідальність. Адже саме особа, а не державне утворення може мати злочинний намір (*mens rea*)⁶⁸.

Сучасний дослідник Шон Флемінг вважає, що ідея відповідальності держав є модерним феноменом, адже вона передбачає розуміння держави як інституції, відокремленої і від правителя, і від підданих. Хоча відповідальність держав є видом корпоративної відповідальності, держава суттєво відрізняється від інших типів корпорацій: 1) держави не є вільними об’єднаннями, більшість людей не обирають свої держави і не можуть вільно їх залишити; 2) держави не є партисипативними, адже навіть у демократичних державах більшість людей рідко беруть участь в ухваленні рішень, а багато хто з них (діти, недієздатні особи, часто також в’язні та резиденти-іноземці) взагалі позбавлений такої можливості; 3) держави не підпадають під принципи обмеженої відповідальності, особисті активи людей страждають у випадку відповідальності держави. Тому відповідальність держав є ‘етично окремим та особливо складним видом корпоративної відповідальності’, це два різні типи колективної відповідальності. Крім того, державна відповідальність,

⁶⁵ С Андрейченко, ‘Доктринальний розвиток концепції міжнародної відповідальності держав’ [2019] 23 Наукові праці НУ ОЮА 9.

⁶⁶ K Sellars, “Crimes against peace” and international law (Cambridge University Press 2024) 48–52, 55–56.

⁶⁷ I Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (Clarendon Press 2002) 161; W A Schabas, ‘Nuremberg and Aggressive War’, L N Sadat (ed), *Seeking Accountability for the Unlawful Use of Force* (Cambridge University Press 2018) 61; Sellars (n 66) 48–52, 55–56; Jørgensen (n 11) 17.

⁶⁸ Brownlie (n 67) 166.

на відміну від відповідальності народу, не є дистрибутивною і має бути концептуально відокремлена від відповідальності населення⁶⁹.

Слід додати, що, на думку критика такого підходу Оттавіо Кіріко, між Першою та Другою світовими війнами чинні міжнародні акти, їх проекти та доктринальні праці розглядали кримінальну відповідальність фізичних осіб, юридичних осіб і держави, по суті, ідентично. Щодо поведінки державних органів і представників передбачалася відповідальність держави та окремих осіб, зокрема за агресію, тероризм, неправомірне застосування сили. Такий моністичний підхід існував і пізніше – наприклад, його відображено у проекті Міжнародного кримінального кодексу 1981 р. Але панівним підходом пізніше став дуалістичний: індивідуальна кримінальна відповідальність та деліктна відповідальність держави, що часто не корелюються між собою, зокрема через непевність поняття “злочин держави”⁷⁰.

Висновки. Отже, питання щодо можливості кримінальної відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння не має однозначного вирішення у доктрині міжнародного права. В основі суперечностей лежить проблема можливості існування провини держави, тобто суб’єктивного елементу протиправного діяння. На підставі здійсненого дослідження можемо виокремити три основні теоретичні підходи, представлені в юридичній та філософській літературі.

Державоцентричний підхід передбачає можливість кримінальної відповідальності держав за аналогією з корпораціями або злочинними організаціями. Можливість кримінальної, а не лише договірної та деліктної відповідальності корпорацій є усталеним явищем, її класичні обґрунтування в судовій практиці відомі принаймні з початку ХХ ст. У її основі – уявлення про можливість і навіть обов’язок акціонерів контролювати дії менеджменту корпорації.

При адаптації цієї моделі до відповідальності держав визнається, що держава як структура не має власної волі, але вона уособлює волю свого керівництва та всіх громадян (за аналогією з акціонерами корпорації), включно з їх бездіяльністю, та, як організована структура, створює можливості для реалізації цієї волі. Провина держави полягає насамперед у нездатності громадян (чи їх бездіяльності або навіть співучасті) запобігти використанню структури і ресурсів держави для вчинення міжнародно-протиправних діянь.

Тому покарання окремих індивідів, зокрема керівництва держави та безпосередніх організаторів і виконавців злочинів, недостатньо, негативні наслідки відповідальності мають відчуті її громадяни, а можливо, що й сама державна структура має бути обмежена чи змінена (обмеження суверенітету та ін.).

Метою кримінального покарання стає неможливість повторення протиправних діянь цією державою, превенція відповідних дій з боку інших дер-

⁶⁹ S Fleming, *Leviathan on a Leash. A Theory of State Responsibility* (Princeton University Press 2020) 4–5.

⁷⁰ O Quirico, *International ‘Criminal’ Responsibility Antinomies* (Routledge 2019) 60–61.

жав, забезпечення ефективного функціонування міжнародного правового порядку. При цьому відповідальність індивідів не уникається, але вона стає похідною від відповідальності держави.

Як зазначав Г. Кельзен, якщо державі може бути інкриміновано фізичні акти, то те ж стосується психічних актів – а отже, якщо держава може нести деліктну відповідальність, то те саме стосується кримінальної відповідальності. Аргументи щодо несправедливості поширення другої на всіх громадян так само стосуються першої.

Сучасні вчені цілком свідомі недосконалості аналогії держави з корпорацією та їх очевидних відмінностей, але наголошують на: потенційній ефективності кримінальної відповідальності держави; необхідності встановлення єдиних принципів щодо застосування договірної, деліктної та кримінальної відповідальності держав; те саме стосується єдиних принципів і логічного зв'язку в застосуванні індивідуальної та державної кримінальної відповідальності.

Серед можливих видів кримінального покарання держави вчені називають, зокрема: стигматизацію держави через визнання її винною, штрафні виплати, обмеження суверенітету (наприклад, демілітаризацію окремих територій, елементи зовнішнього контролю), обмеження збройних сил і озброєнь тощо.

Дослідники вказують на те, що окремі елементи кримінальної відповідальності держав уже давно приховано чи відкрито застосовуються. Потенціал цієї моделі також підкреслює дедалі більш масове сприйняття кримінальної відповідальності корпорацій у національних правових системах.

Інша модель у межах державоцентричного підходу до кримінальної відповідальності держав передбачає аналогію держави і злочинної організації. У багатьох важливих елементах вона подібна до “корпоративної” моделі, але й має свої виразні особливості.

В основу цієї моделі покладено концепції системної злочинності та злочинного середовища. У таких випадках відповідати за протиправні діяння має не окремий індивід, а вся система – адже саме вона може використовувати індивіда (а не навпаки) для вчинення цих діянь, і тому покарання останнього не змінює ситуації й не запобігає в майбутньому таким діянням.

На думку вчених, переродження інститутів держави в умовах бездіяльності чи згоди громадян формує системні умови для протиправної діяльності індивідів, унормовує, авторизує, стимулює й підтримує останню. Як і щодо корпоративної моделі, у цьому випадку бездіяльність чи згода (навіть мовчазна) громадян робить їх співучасниками протиправних діянь держави, яким вони не запобігли, не кажучи вже про можливу їх масову добровільну участь у вчиненні таких діянь.

Прихильники такої моделі пропонують, зокрема, види кримінальних покарань держави, спрямовані на усунення внутрішніх причин системної зло-

чинності держави: зміна уряду, конституційного ладу, проведення вільних виборів, демократизація політичного життя (наприклад, запровадження цивільного контролю щодо функціонування збройних сил та інших силових структур), законодавчі реформи тощо.

Цей підхід був реалізований у рішеннях Потсдамської конференції 1945 р. і наступних актах щодо репарацій Німеччини та тимчасового припинення її суверенітету, що безпосередньо вказували на колективну вину німецького народу. Адже нацистський режим і цілісна держава припинили своє існування, але народ як колективний суб'єкт пов'язаного з державою злочину мав спокутувати вину за їх злочини, які він схвалив чи допустив.

Також у обвинувальному висновку Нюрнберзького трибуналу було запропоновано кримінальну суб'єктність та відповідальність груп і організацій за ведення агресивної війни. Але віднесення до останніх державних органів Німеччини було здебільшого відкинуте у Вироку цього трибуналу. Відповідальність було покладено насамперед на Націонал-соціалістичну робітничу партію Німеччини та афілійовані з нею структури.

Другий підхід до проблеми кримінальної відповідальності держав можна визначити як диференційований етико-правовий. Його квінтесенцією можна вважати вислів К. Ясперса: 'Те, як тобою правлять, є співвідповідальністю кожної особи'⁷¹. Цей підхід передбачає визнання колективної провини суспільства, а через нього – і держави, але виводить цю відповідальність за межі права.

На думку прихильників цього підходу, індивідуальне кримінальне покарання керівництва держави, організаторів і виконавців злочинів звільняє решту суспільства від покарання. При цьому на суспільстві продовжує лежати, по-перше, колективна етична провина за його бездіяльність, що створила можливості для вчинення протиправних діянь. По-друге, це політична провина. Відповідальність за неї не має юридичного характеру, вона може бути свавільно накладена на державу переможцем (у випадку перемоги над державою-порушницею) – наприклад, у вигляді обмеження суверенітету держави.

Третій підхід до проблеми кримінальної відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння можна визначити як людиноцентричний. Його прихильники заперечують можливість наявності в держави волі й провини, вказують на несправедливість колективних кримінальних покарань для цілих суспільств, а тому заперечують можливість кримінальної відповідальності держав.

Саме цей підхід свого часу було схвалено за результатами Ялтинської зустрічі 1945 р. Таке ж бачення було проголошене у Вироку Нюрнберзького трибуналу (а по суті, також у Нюрнберзьких принципах 1950 р.): злочини, у тому числі агресію, скоюють конкретні люди, а не абстрактні утворення.

Цей підхід став також фактично нормативним у міжнародному праві після ухвалення у 2001 р. Статей про відповідальність держав за міжнарод-

⁷¹ Ясперс (н 55) 364–368.

но-протиправні діяння. Але суто політичні обставини закріплення цього підходу в згаданому документі, а також сучасний активний розвиток інших підходів до цієї проблематики вказують на суттєвий потенціал подальшого розвитку відповідної доктрини.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bonafè B I, *The Relationship Between State and Individual Responsibility for International Crimes* (Martinus Nijhoff, 2009).
2. Brownlie I, *International Law and the Use of Force by States* (Clarendon Press 2002).
3. Fleming S, *Leviathan on a Leash. A Theory of State Responsibility* (Princeton University Press 2020).
4. Jørgensen N H B, *The Responsibility of States for International Crimes* (Oxford University Press 2000).
5. Quirico O, *International 'Criminal' Responsibility Antinomies* (Routledge 2019).
6. Sellars K, *"Crimes against peace" and international law* (Cambridge University Press 2024).
7. Antypenko V, *Teoria ugolovnoi otvetstvennosti gosudarstva* (Feniks 2016) (in Russian).
8. Vazhna K, *Kontseptsia kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy: mozhlyvist realizatsii v suchasnomu mizhnarodnomu pravi* (Lira-K 2017) (in Ukrainian).

Edited books

9. Caron D, 'State Crimes: Looking at Municipal Experience with Organizational Crime', Ragazzi M (ed), *International Responsibility Today. Essays in Memory of Oscar Schachter* (Martinus Nijhoff 2005) 25.
10. Drumbl M, 'Collective Responsibility and Postconflict Justice', T Isaacs, R Vernon (eds), *Accountability for collective wrongdoing* (Cambridge University Press 2011) 24–25.
11. Isaacs T, 'Introduction', T Isaacs, R Vernon (eds), *Accountability for collective wrongdoing* (Cambridge University Press 2011) 4–5.
12. Nollkaemper A, 'State responsibility for international crimes: A Review of Principles of Reparation', A Constantinides, N Zaikos (eds), *The diversity of international law: essays in honour of professor Kalliopi K. Koufa* (Amsterdam Center for International Law 2009) 491–495, 508.
13. Rao P S, 'International Crimes and State Responsibility', Ragazzi M (ed), *International Responsibility Today. Essays in Memory of Oscar Schachter* (Martinus Nijhoff 2005) 77, 80.
14. Schabas W A, 'Nuremberg and Aggressive War', L N Sadat (ed), *Seeking Accountability for the Unlawful Use of Force* (Cambridge University Press 2018) 61.

Journal articles

15. French P, 'The Corporation as a Moral Person' [1979] 16(4) *American Philosophical Quarterly* 207–215.
16. Kelsen H, 'Collective and Individual Responsibility in International Law with Particular Regard to the Punishment of War Criminals' [1943] 31(5) *California Law Review* 531.
17. Andreichenko S, 'Doktrynalnyi rozvytok kontseptsii mizhnarodnoi vidpovidalnosti derzhav' [2019] 23 *Naukovi pratsi NU OYuA* 9 (in Ukrainian).
18. Hradetska N, 'Vidpovidalnist derzhavy iak harantia mizhnarodnoho pravoporiadku' [2023] 3 *Pravo ta derzhavne upravlinnia* 24–25 (in Ukrainian).
19. Vazhna K, 'Idea kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy v Komisii mizhnarodnoho prava OON' [2012] 65 *Aktualni problem derzhavy i prava* 190 (in Ukrainian).
20. Vazhna K, 'Zmist kontseptsii kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy' [2019] 4 *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty* 129–140 (in Ukrainian).
21. Yaspers K, 'Do pytannia nimetsloi provyny' [2020] 28 *Ukraina moderna* 363 (in Ukrainian).

Theses

22. Blazhevych Yu, 'Vidpovidalnist derzhav za mizhnarodno-protypravni diyannia' (dys kand yur nauk, 2006) (in Ukrainian).

Websites

23. Corporate Criminal Liability in Selected Jurisdictions (Global Legal Research Directorate, The Library of Congress, February 2025) <<https://tile.loc.gov/storage-services/service/l/lglrd/2025291251/2025291251.pdf>> (accessed 27.09.2025).
24. Lauterpacht H, Committee on Crimes Against International Public Order: Punishment of War Crimes (Memorandum 1942) 2-3 <<http://diginole.lib.fsu.edu/islandora/object/fsu%3A547450>> (accessed 27.09.2025).
25. Arendt H, 'Orhanizovana provyna ta universalna vidpovidalnist' <<https://kontur.media/arendt>> (in Ukrainian).

Mykhailo Hrynyshyn

THE ISSUE REGARDING THE CRIMINAL RESPONSIBILITY OF STATES
IN THE DOCTRINE OF INTERNATIONAL LAW

ABSTRACT. The author demonstrates that the issue of the possibility of criminal responsibility of a state for internationally wrongful acts does not have a clear solution in the doctrine of international law. The basis of the contradictions lies in the problem of the possibility of the existence of state guilt, that is, the subjective element of a wrongful act. The article identifies three main theoretical approaches presented in the legal and philosophical literature. In particular, the state-centric approach provides for the possibility of criminal liability of states by analogy with corporations or criminal organizations. It recognizes that the state as a structure does not have its own will, but it embodies the will of its leadership and all citizens, including their inaction, and, as an organized structure, creates opportunities for the implementation of this will. Or, conversely, the state acts as the basis of systemic crime and a criminal environment, it can use the individual (and not vice versa) to commit these acts, and therefore the punishment of the latter does not change the situation and does not prevent subsequent such acts. The differentiated ethical and legal approach to the problem of criminal responsibility of states involves the recognition of the collective guilt of society, and through it – of the state, but takes this responsibility beyond the limits of law. The anthropocentric approach is based on the denial of the possibility of the state having will and guilt, emphasizing the injustice of collective criminal punishments for entire societies, and therefore denies the possibility of criminal responsibility of states. This approach became normative in international law after the adoption in 2001 of the Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. But the purely political circumstances of the consolidation of this approach in the aforementioned document, as well as the current active development of other approaches to this issue indicate a significant potential for the further development of the relevant doctrine.

KEYWORDS: international responsibility; the law of international responsibility; criminal responsibility of states; internationally wrongful act; the doctrine of international law.

Владислав Навольський

аспірант кафедри міжнародного права
 Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
 головний спеціаліст відділу конфіскації активів
 держави-агресора Управління з питань санкційної політики
 Секретаріату Кабінету Міністрів України
 (Київ, Україна)
 ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4789-5569>
vladyslav.navolskyi@gmail.com

УДК: 341.6

АРБИТРАЖНА СПРАВА *LENA GOLDFIELDS* У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙ

Анотація. На тлі відсутності загальноприйнятого на початку XX ст. стандарту правомірної експропріації арбітражна справа *Lena Goldfields v. USSR* – це винятковий кейс зіткнення приватного інвестора та держави: концесійна угода доби НЕП (1925), різка зміна політичного курсу наприкінці 1920-х, силові й адміністративні дії органів СРСР і фактичне позбавлення інвестора можливості виконувати договір. Справу розглянуто за арбітражним застереженням, попри неявку радянського арбітра, що поставило питання автономності арбітражної угоди й стало раннім прикладом вирішення “інвестор – держава” за відсутності інституційного режиму BIT/ICSID.

Мета статті – показати справу *Lena Goldfields* у її історико-правовому контексті як один із перших прикладів формування змісту міжнародних стандартів захисту інвестицій: 1) застосування загальних принципів права (зокрема *unjust enrichment*) до державних дій, що прирівнюються до експропріації; 2) інтернаціоналізація концесійного контракту та пріоритет угоди над односторонніми актами держави; 3) підходи до повної компенсації, включно з *lucrum cessans*; 4) процедурні аспекти автономності арбітражного застереження.

Методологічно поєднано історико-правовий аналіз матеріалів справи та доктрини 1920–1950-х, догматичний аналіз мотивувальної частини рішення, порівняльно-правову перевірку узгодженості підходів трибуналу з пізнішою практикою (зокрема, щодо непрямої експропріації та інтернаціоналізації контрактів), а також реконструкцію логіки розрахунку збитків крізь призму сучасних методів (DCF-подібний підхід, дисконт 5 % за формулою викупу в угоді).

Основні результати полягають у фіксації чотирьох параметрів впливу *Lena Goldfields* на становлення стандартів: по-перше, матеріальний – визнання, що сукупність державних дій (обшуки, вилучення документації, арешти персоналу, адміністративний тиск) спричинила “неможливість виконання” та, по суті, – непряму експропріацію; по-друге, нормативний – опертя трибуналу на загальні принципи права (*unjust enrichment*) як підставу для повної репарації не лише фактичних втрат, а й очікуваних прибутків; по-третє, договірний – утвердження інтернаціоналізованої природи концесійної угоди та її невіддільності односторонньому перегляду; по-четверте, доказово-обчислювальний – використання формули викупної вартості (середньорічний прибуток – роки, що лишилися, з дисконтом 5 %), що функціонально передує сучасним дохідним моделям компенсації. Унаслідок цього трибунал присудив компенсацію, суттєво вищу за вкладений капітал, – як реалізацію принципу повного відшкодування.

У висновках обґрунтовується, що *Lena Goldfields* виконала роль “раннього прототипу” інвестиційного арбітражу: закріпила можливість захисту інвестора від суверенних зловживань

поза міждержавними каналами; підсилила інтелектуальні основи стандартів повної компенсації та справедливого й рівноправного режиму; стала точкою відліку для доктрин інтернаціоналізації контракту й автономності арбітражної угоди, на які пізніші трибунали посилалися при кваліфікації непрямой експропріації. Історичний урок кейсу – у необхідності передбачуваної, договірної й міжнародно-правово вбудованої моделі взаємодії держави з інвестором, де повна репарація включає потенційні доходи, позбавлені внаслідок протиправних дій.

Ключові слова: *Lena Goldfields*; концесія; експропріація; безпідставне збагачення; інтернаціоналізація контракту; непряма експропріація; компенсація; арбітражне застереження.

У 1929 р. між британською компанією *Lena Goldfields Ltd.* і урядом Радянського Союзу виник один із перших в історії міжнародний арбітражний спір, пов'язаний із експропріацією іноземної власності, та перший і останній арбітражний процес, стороною якого виступив СРСР. Суть спору полягала в односторонньому припиненні концесійної угоди радянською стороною, вилученні майна та припиненні господарської діяльності іноземної компанії на території СРСР. Незважаючи на політичну напруженість та загальну відмову СРСР визнавати будь-які претензії іноземних власників, цей спір був переданий до арбітражу, що завершився присудженням величезної суми компенсації на користь інвестора.

Ця справа є унікальною не лише з огляду на обставини. Це єдиний випадок, коли приватний власник довів до арбітражу претензії до Радянського Союзу у зв'язку із продиктованою ідеологією націоналізацію його власності. Варто зауважити, що на момент виникнення та розгляду спору не існувало загальноприйнятого стандарту правомірної експропріації. Тож, хоча *Lena Goldfields* не стала справою, яка утвердила загальноновизнаний міжнародно-правовий принцип, вона *вперше поставила згадану проблему у центр міжнародного арбітражного процесу.*

Метою статті є аналіз справи *Lena Goldfields* у її конкретному історико-правовому контексті – як винятковий епізод, у якому було фактично визнано обов'язок держави компенсувати втрати іноземного інвестора внаслідок її односторонніх дій. Стаття послідовно висвітлює обставини спору, правові позиції сторін, основні елементи арбітражного рішення, а також рецепцію цієї справи в юридичній доктрині як точки відліку в еволюції міжнародного стандарту компенсації за експропріацію.

У науковій літературі справа *Lena Goldfields* постійно згадується як ключовий прецедент у становленні міжнародного інвестиційного права, а дослідники порівнюють окремі новації у справі з *“відкриттям вогню первісною людиною”*¹. У 1950 р. американський правник Артур Нуссбаум опублікував ґрунтовний аналіз цієї справи, назвавши її *“однією з найбільш різючих подій у сфері арбітражу”*². Це підтверджує, що вже тоді в доктрині зароджувалося

¹ V V Veeder, 'The Lena Goldfields Arbitration: The Historical Roots of Three Ideas' [1998] 47(4) International and Comparative Law Quarterly 772.

² A Nussbaum, 'Arbitration Between the Lena Goldfields, Ltd. and the Soviet Government' [1950] 36(1) Cornell Law Review 31.

розуміння: грубе втручання держави в права іноземного інвестора виходить за межі простого порушення внутрішнього законодавства і може кваліфікуватися як правопорушення на рівні міжнародного права.

Справа *Lena Goldfields* де-факто є одним із найперших випадків інвестиційного спору між приватним інвестором і державою, що вирішувався шляхом арбітражу. Попри те, що справа не стала монументальною віхою чи джерелом міжнародно-правової новели, до цієї справи неодноразово зверталися інвестиційні трибунали, проводячи паралелі чи використовуючи її правові висновки. Зокрема, арбітражні трибунали посилалися на *Lena Goldfields* при аналізі дій держав, які фактично позбавляють інвестора можливості здійснювати свою діяльність (що сьогодні називають непрямою експропріацією). Наприклад, у справі *Biwater Gauff (Tanzania) Ltd v. Tanzania* трибунал зазначив, що у випадку *Lena Goldfields* вилучення державою майна та документів іноземної компанії, арешти співробітників і захоплення активів є порушенням зобов'язань держави за контрактом, а також порушенням загальних принципів міжнародного права³.

У справі *Texaco v. Libya* арбітр Рене Дюпі прямо опирався на висновки у справі *Lena Goldfields* при обґрунтуванні верховенства умов контракту і міжнародного права над односторонніми актами держави. У цьому рішенні *Lena Goldfields* згадано поряд з іншими справами, щоб підтвердити, що концесія – це передусім угода двох сторін, а не самостійний акт держави⁴, а також щоб показати зв'язок між інтернаціоналізацією контракту та застосуванням загальних принципів права, – підхід, який уперше чітко проявився саме у справі *Lena Goldfields*.

Концесійна угода та її реалізація. Компанія *Lena Goldfields Ltd.* була заснована у 1908 р. з метою розробки родовищ золота та інших корисних копалин у Східному Сибіру⁵. Її створення стало продовженням західного інтересу до мінеральних ресурсів Російської імперії в районі річки Лена, де ще наприкінці XIX ст. розпочалася промислова золотодобувна діяльність⁶. Найбільше компанія відома через так званий Ленський розстріл – придушення страйку робітників військами навесні 1912 р., унаслідок чого загинуло, за різними оцінками, від 150 до 270 робітників⁷. Ці події стали однією з найгучніших соціальних трагедій пізньої Російської імперії та мали резонанс у всій країні.

³ *Biwater Gauff (Tanzania) Ltd v United Republic of Tanzania*. Award. 24 July 2008. ICSID Case No. ARB/05/22. – Para. 505 <<https://www.italaw.com/cases/157>> (accessed 12.08.2025).

⁴ *Texaco Overseas Petroleum Co and California Asiatic Oil Co v Government of the Libyan Arab Republic*. Award. 19 January 1977. Paras. 20–21 [1979] 53 International Law Reports 389–511.

⁵ Veeder (n 1) 756.

⁶ W C Brumfield, B V Anan'ich, Y A Petrov (eds), *Commerce in Russian Urban Culture, 1861–1914* (Woodrow Wilson Center Press 2001) 14.

⁷ Sally Waller, *Tsarist and Communist Russia 1855–1964* (Oxford University Press 2015) 86; *По всеподданнейшему отчету Члена Государственного Совета, Сенатора Манухина о забастовке весной 1912 года на приисках Ленского золотопромышленного товарищества* (17, 24 и 31 Января 1913 года) № 13. Особый журнал совета министров 52.

Після Жовтневого перевороту 1917 р. більшовицький уряд проголосив політику націоналізації приватної власності. 28 червня 1918 р. своїм декретом Рада народних комісарів Радянської Росії вперше націоналізувала російські активи *Lena Goldfields*⁸, що стало для компанії першим епізодом конфлікту з радянською владою, що через десятиліття завершиться арбітражним розглядом. Через кілька років ідея нової економічної політики уможливила компанії повернутись до Радянської Росії. 14 листопада 1925 р. *Lena Goldfields Ltd.* уклала з урядом СРСР концесійну угоду (далі – Угода)⁹. Угода надала компанії масштабну концесію на розвідку, видобуток корисних копалин і розвиток транспорту в СРСР. Строк концесії, залежно від родовища, було встановлено на 30 років і 50 років¹⁰.

Концесійна угода детально регламентувала зобов'язання і права сторін. *Lena Goldfields* зобов'язалася здійснити значні інвестиції в радянську економіку – вкласти 22 млн рублів протягом перших 7 років розвитку родовищ¹¹. Компанія фактично перевиконала цей план: за перші 4,5 року (1925–1929) вона вклала близько £ 3,5 млн у розвиток копалень і підприємств, що на той час значно перевищувало мінімальну вимогу за Угодою¹². *Lena Goldfields* також зобов'язувалась сплачувати СРСР роялті у розмірі 7 % загального видобутку золота¹³, а також інші відрахування – частину продукції, плату за користування землею і лісом і податки на рівних умовах з державними підприємствами¹⁴.

Радянська держава, зі свого боку, надала компанії виключні права користування надрами на означений строк та повну господарську автономію у межах концесії. Угодою передбачалася свобода купувати й продавати продукцію на внутрішньому ринку СРСР, право укладати будь-які договори для операційної діяльності, а також свобода зовнішньоекономічних зв'язків: *Lena Goldfields* мала право імпорту обладнання та матеріалів (звільнялася від імпортного мита на перші 7 років), а також право експортувати продукцію без експортних ліцензій або зборів (за умови переважного права радянського уряду на купівлю частини продукції)¹⁵.

Таким чином, Угода 1925 р. надала *Lena Goldfields* значні концесійні права і захист, чого не мали звичайні іноземні інвестори в СРСР. Фактично це була

⁸ *First Decrees of Soviet Power* (Akhapkin Yu (comp, intro and notes), Lawrence & Wishart 1970) 147.

⁹ Andrea Ernst, 'Lena Goldfields Arbitration', in Anne Peters and Rüdiger Wolfrum (eds), *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, August 2014) <<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e158>> (accessed 08.08.2025). Текст арбітражного рішення у справі було опубліковано на сторінці 7 номера газети *The Times* за 3 вересня 1930 р. See also Nussbaum (n 2) 42–53.

¹⁰ *Lena Goldfields v. Soviet Government*, Award of 2nd Sept 1930, para 17 <<https://www.trans-lex.org/261300>> (accessed 08.08.2025).

¹¹ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 18(b).

¹² *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 20.

¹³ A C Sutton, *Western Technology and Soviet Economic Development, 1917 to 1930* (Hoover Institution Publications 1968) 95.

¹⁴ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 18(b).

¹⁵ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 18(c).

велика компромісна концесійна угода доби НЕПу, покликана компенсувати компанії втрати від націоналізації 1918 р. і залучити іноземний капітал для розвитку радянської економіки¹⁶. Окремим ключовим положенням Угоди було арбітражне застереження (ст. 90), яке передбачало, що будь-які спори щодо тлумачення чи виконання Угоди вирішуватимуться в арбітражному порядку. Арбітражний суд мав складатися з трьох членів – по одному арбітру від кожної сторони і третього, обраного за спільною згодою або призначеного з числа професорів Фрайберзької гірничої академії (Німеччина) чи Королівського технологічного інституту в Стокгольмі (Швеція), згідно з визначеною процедурою¹⁷.

Після укладення Концесійної угоди в 1925 р. *Lena Goldfields* розпочала активну господарську діяльність на території Східного Сибіру. Протягом 1926–1928 рр. компанія вклала значні кошти в модернізацію обладнання, реанімацію старих копалень і розвиток нових майданчиків. Було організовано технічне навчання персоналу, налагоджено експорт золота до Великої Британії¹⁸.

Конфлікт радянського уряду з Lena Goldfields. Наприкінці 1928 р. радикальна зміна політичного курсу в СРСР, згорання НЕПу та перехід до першої п'ятирічки зруйнували умови, в яких могла функціонувати іноземна приватна компанія. Як відзначено в арбітражних матеріалах, із упровадженням п'ятирічки капіталістична компанія на кшталт *Lena Goldfields* уже не вписувалася в нову модель розвитку, якою б лояльною до радянських законів вона не була¹⁹. Інакше кажучи, сама присутність приватного іноземного концесіонера в стратегічній галузі стала ідеологічно небажаною для радянського уряду.

На практиці це проявилось в поступовому згоранні підтримки і наростанні перешкод для діяльності компанії з боку влади наприкінці 1920-х. Держава припинила виконання власних зобов'язань за Концесійною угодою. Так, з 1928–1929 рр. радянські органи почали затримувати чи скасовувати раніше обіцяні поставки матеріалів, ліцензії та дозволи, необхідні концесіонеру. Наприклад, могли не виділити вчасно пальне, обладнання, транспорт чи робочу силу, що зривало плани видобутку. Деталі цих порушень викладені в рішенні арбітражного трибуналу у пунктах 21(a)–(f)²⁰.

Одночасно розгорнулася ідеологічна кампанія проти *Lena Goldfields* у пресі. У квітні 1928 р. центральна газета “Экономическая жизнь” опублікувала статтю під промовистою назвою “Цьому треба покласти край” – фактично перший сигнал про намір переглянути існування концесії²¹. У жовтні 1929 р. у газеті “Известия” з'явилася ще одна різка стаття, де критикувались

¹⁶ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 19.

¹⁷ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 19; Veeder (n 1) 790–791.

¹⁸ Sutton (n 13) 92–98.

¹⁹ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 19.

²⁰ Nussbaum (n 2) 32; *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 21.

²¹ Sutton (n 13) 97.

“шалені прибутки концесіонера” і заявлялося, що зростання цих прибутків є “сумнівною перемогою” для СРСР. *Lena Goldfields* постала в цій пропаганді як “бур’ян на тілі соціалістичної системи”, від якого слід очиститись²². У той же час місцева влада та органи контролю почали застосовувати до компанії штрафи, перевірки, адміністративні заходи, яких раніше не було, що заважало нормальному управлінню²³.

У 1929 р. ситуація набула відверто репресивного характеру. Арбітражний трибунал встановив, що радянська влада підбурювала профспілки і робітників до конфліктів з адміністрацією підприємств та до страйків, аби дестабілізувати їхню роботу²⁴. За підтримки місцевих партійних органів на підприємствах компанії формувалися “червоні осередки”, які висували завищені вимоги й звинувачували іноземну адміністрацію в експлуатації. 22 жовтня 1929 р. після чергової газетної атаки на компанію Об’єднане державне політичне управління (далі – ОДПУ) провело перші обшуки в офісах *Lena Goldfields*. Було вилучено частину документації, а деяких співробітників викликали на допити.

Кульмінацією стала ніч з 15 на 16 грудня 1929 р., коли ОДПУ здійснило одночасний рейд на всі головні об’єкти *Lena Goldfields* по всій країні. Повсюдно проводилися обшуки, вилучалися бухгалтерські книги, кореспонденція, технічна документація. Працівників (інженери-металурги, менеджери копалень, електротехніки, геологи та керівники), особливо керівний склад, заарештовували або принаймні затримували для допиту. Вилучено було й усю внутрішню документацію підприємства, включно з секретними технологічними описами процесів, планами розробки родовищ тощо²⁵. Фактично ОДПУ за одну ніч паралізувало роботу всіх ланок компанії.

Наслідки грудневого рейду 1929 р. для *Lena Goldfields* були фатальними. Починаючи з кінця 1928 р., показники її роботи погіршились не через провину компанії, а внаслідок постійних зовнішніх втручань. Виробництво золота у 1929 р. дещо впало (порівняно з 1927–1928) внаслідок страйків і збоїв, що дало привід радянській стороні звинуватити компанію в невиконанні плану. Попри те, що за попередні роки *Lena Goldfields* перевищила всі договірні норми видобутку, тепер офіційні особи стали заявляти ніби компанія не виконала вимоги щодо видобутку і тим самим сама порушила умови концесії (тоді як навіть офіційна статистика Вищої ради народного господарства РСФРР свідчила про протилежне)²⁶. Це свідчить, що радянське керівництво свідомо готувало формальний привід для припинення Угоди.

²² Sutton (n 13) 98.

²³ Sutton (n 13) 98.

²⁴ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 21(g).

²⁵ Nussbaum (n 2) 32.

²⁶ Sutton (n 13) 96–98; Documents Concerning the Competence of the Arbitration Court set up in Connection with the Question Outstanding between the *Lena Goldfields Company Limited* and the U.S.S.R. (Central Concessions Committee of the U.S.S.R., 1930) 9–16.

Компанія в таких умовах втратила можливість продовжувати операційну діяльність. Багато інженерів і фахівців (у тому числі іноземців) злякалися за свою безпеку й масово покидали роботу. За висновками арбітражу, це й призвело до дезорганізації підприємств²⁷. У таких умовах видобуток і виробництво зупинилися: наприкінці 1929 – на початку 1930 р. робота підприємств *Lena Goldfields* повністю припинилася. Радянська влада діяла негайно: активи (шахти, заводи, транспорт) були взяті під контроль державними органами й продовжили роботу вже як державні. Тобто відбулося де-факто вилучення активів концесіонера без жодної компенсації та без офіційного розірвання угоди. Арбітражний суд пізніше кваліфікував цю операцію ОДПУ як дії, що унеможливили виконання Угоди компанією²⁸, і, по суті, як непряму експропріацію її майна.

Арбітражне провадження. Після фактичного припинення діяльності *Lena Goldfields* у лютому 1930 р. звернулася до арбітражу проти уряду СРСР на підставі згаданого вище арбітражного застереження²⁹. Компанія вимагала 13 млн фунтів стерлінгів компенсації (що сьогодні дорівнює майже 1 млрд доларів США) за те, що дії радянського уряду призвели до *‘абсолютної неможливості ані виконання зобов’язань за Концесійною угодою, ані користування її перевагами*³⁰.

Відповідно до умов арбітражного застереження кожна сторона призначила по одному арбітру. Радянський уряд призначив д-ра С. Членова (громадянина СРСР) своїм арбітром, компанія *Lena Goldfields* – сера Л. Скотта (колишнього генерального прокурора Великої Британії). За спільною згодою цих двох арбітрів президентом трибуналу було обрано професора Отто Штутцера з Фрайберзької гірничої академії в Німеччині³¹.

Попри початкове призначення арбітра, радянська сторона фактично відмовилася від подальшої участі в процесі. На перше слухання, призначене на 9 травня 1930 р. у Лондоні, радянський арбітр і представники уряду СРСР не з’явилися³². Що цікаво, їхні пояснення ґрунтувались на заяві, що Концесійна угода припинена, а отже, припинило свою дію й арбітражне застереження, через що згадане рішення часто згадується в контексті досліджень доктрини автономності арбітражної угоди³³.

Згідно з арбітражним застереженням у разі неявки арбітра однієї зі сторін решта складу трибуналу (арбітр іншої сторони разом з президентом) мали право розглядати справу далі та ухвалити рішення за умови одностайності, відповідно до п. 6 ст. 90 Угоди. Отже, процес тривав *ex parte*, лише за участю компанії *Lena Goldfields*, без активної позиції чи аргументів з боку

²⁷ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 21(g).

²⁸ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 21(g)–(i).

²⁹ Nussbaum (n 2) 32.

³⁰ Nussbaum (n 2) 33.

³¹ Nussbaum (n 2) 33.

³² *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 11.

³³ Veeder (n 1) 752.

СРСР. Цікаво, що фактично це було підставою для скасування арбітражного рішення, оскільки тодішнє англійське право (як *lex loci arbitri*) вимагало повної одностайності складу трибуналу та підписання рішення всіма трьома арбітрами³⁴.

Важливо, що у своєму рішенні трибунал окремо відзначив: '[Я]кщо Уряд вважає, що висновки суду щодо фактів були б іншими, якби його свідки були присутні на слуханнях, то суд висловлює жаль з приводу їхньої неявки; <...> суд упевнений: навіть якби Уряд надав своїх свідків, це не змінило б висновків суду будь-якою суттєвою мірою на користь Уряду'³⁵.

Остаточне рішення арбітражного трибуналу було оголошене на початку вересня 1930 р. Трибунал постановив, що дії радянського уряду становили порушення Концесійної угоди "в корені", звільнив компанію від подальших контрактних зобов'язань³⁶, і присудив уряду СРСР виплатити *Lena Goldfields* грошову компенсацію за завдані збитки у розмірі 12 965 000 фунтів стерлінгів (тобто майже всю заявлену позивачем суму) з нарахуванням 12 % річних³⁷. Радянський Союз, очевидно, відмовився визнати та виконати це рішення, посилаючись на відсутність у арбітрів юрисдикції розглядати цю справу.

Головні висновки трибуналу

1) Незаконне збагачення.

Хоча справа формально ґрунтувалася на приватно-правовій Концесійній угоді, трибунал керувався загальними принципами права, визнаними цивілізованими націями, відповідно до ст. 38 Статуту Постійної палати міжнародного правосуддя у Гаазі³⁸, тобто, по суті, одним із джерел міжнародного права. Арбітражний трибунал встановив, що радянський уряд неправомірно привласнив собі активи та результати інвестицій компанії без належної компенсації. Адвокати *Lena Goldfields* наголошували, що СРСР захопив майно компанії (на яке вона витратила ~ £ 3,5 млн), але не міг навести жодної законної підстави для такого "збагачення" за її рахунок³⁹.

Трибунал погодився з доводами позивача, визнавши дії уряду СРСР порушенням, яке позбавило компанію всіх вигод за Угодою, і окремо відзначив своє рішення обґрунтувати висновки саме за рахунок доктрини "безпідставного збагачення" (англ. *unjust enrichment*), хоча за звичайними нормами це кваліфікувалося б як задоволення права позивача на відшкодування збитків (англ. *right of action*)⁴⁰. Проте саме таке обґрунтування дало змогу трибуналу включити до суми компенсації суму втраченої вигоди, про що йтиметься далі.

³⁴ Veeder (n 1) 753.

³⁵ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 30.

³⁶ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 25.

³⁷ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) paras 27, 31.

³⁸ League of Nations, Statute of the Permanent Court of International Justice, 16 December 1920, <<https://www.refworld.org/legal/constinstr/lon/1920/en/57478>> (accessed 12.08.2025).

³⁹ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 23.

⁴⁰ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 25.

Варто вказати, що Концесійна угода взагалі не передбачала визначеного застосовного права, проте позивач визнав, що питання функціонування роботи підприємств у СРСР (якщо це прямо не виключено щодо окремих положень Концесійної угоди) повинне регулюватись правом РФСРР⁴¹. Водночас у своїй заяві позивач підкреслив, що Концесійна угода, окрім інших, була підписана заступником наркома закордонних справ СРСР, що, по суті, інтернаціоналізувало її та привело до застосування також положень міжнародного права⁴².

Для обґрунтування доктрини безпідставного збагачення трибунал також посилався на § 812 Німецького цивільного уложення та шотландський прецедент (справа *Cantiere San Rocco v. Clyde Shipbuilding Co.*, 1924), де закріплено принцип, що ніхто не може безпідставно отримувати вигоду за рахунок іншого⁴³. Отже, арбітри застосували загальні принципи права, пояснюючи необхідність справедливої компенсації при експропріації майна іноземної компанії. У доктрині відзначають новаторський підхід арбітражу *Lena Goldfields* до застосовного права. Як зауважує відомий британський арбітр і дослідник В. Відер, для 1930 р. застосування англійським арбітражем ненаціональних норм до приватних правовідносин було унікальним⁴⁴.

2. Обчислення збитків та втраченого прибутку.

Визначаючи розмір компенсації, трибунал застосував підхід, аналогічний дохідному методу на основі аналізу дисконтованих грошових потоків, що використовується сучасними трибуналами при розрахунку суми компенсації за експропріацію⁴⁵. Так, у рішенні зазначено, що завданням було обчислити вартість майбутніх доходів, які компанія отримала б за час, що залишався до закінчення концесії і які тепер може отримати уряд⁴⁶.

Трибунал послався на ст. 84 Концесійної угоди, що містила формулу викупної вартості: середньорічний прибуток, помножений на кількість років, що залишилися до кінця концесійного строку, з дисконтуванням 5 % річних⁴⁷. За цією методикою було розраховано сукупний розмір збитків 12,965 млн фунтів стерлінгів, який значно перевищував фактичні капіталовкладення *Lena Goldfields* (близько £ 3,5 млн)⁴⁸. Така різниця пояснюється включенням до компенсації не лише прямих втрат, а й упущеної вигоди (лат. *lucrum cessans*)⁴⁹. Трибунал вважав це обґрунтованим, хоча навіть у британському парламенті

⁴¹ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 22.

⁴² *Veeder* (n 1) 758-759.

⁴³ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 23.

⁴⁴ *Veeder* (n 1) 750.

⁴⁵ *Metalclad Corporation v The United Mexican States*. Award, 30 August 2000. ICSID Case No. ARB(AF)/97/1. P. 120 <<https://www.italaw.com/cases/671>> (accessed 12.08.2025); *Crystallex International Corporation v Bolivarian Republic of Venezuela*. Award, 4 April 2016. ICSID Case No. ARB(AF)/11/2. P. 879 <<https://www.italaw.com/cases/1530>> (accessed 12.08.2025).

⁴⁶ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 26.

⁴⁷ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) para 26.

⁴⁸ *Lena Goldfields v. Soviet Government* (n 10) paras 20, 23.

⁴⁹ *Nussbaum* (n 2) 41.

відзначали, що присуджена сума є дуже високою порівняно з вкладеним капіталом⁵⁰. Отже, прецедент *Lena Goldfields* закріпив принципову можливість присудження інвестору повної компенсації, включно з майбутніми прибутками, якщо дії держави порівнюються до експропріації.

Висновки. Загальний внесок справи *Lena Goldfields* у міжнародне інвестиційне право важко переоцінити. Вона продемонструвала на практиці ефективність міжнародного арбітражу як засобу вирішення інвестиційних спорів. На час розгляду не існувало ще ні багатосторонніх конвенцій, ні постійних арбітражних інституцій для спорів між інвестором і державою, проте *Lena Goldfields* показала, що така модель може працювати.

Ця справа відіграла значну роль у становленні арбітражу як механізму вирішення спорів між іноземним інвестором і державою, а також сприяла формуванню низки міжнародно-правових принципів, що згодом лягли в основу мінімальних стандартів захисту інвестицій у міжнародному праві. Серед цих принципів – зобов'язання держав поважати укладені з інвесторами договори, забезпечувати справедливе поводження й повну компенсацію у випадку експропріації. Історичний досвід *Lena Goldfields* продемонстрував, що за відсутності належних правових механізмів інвестор уразливий перед сувереном, і водночас показав шлях, як такі механізми створити.

І знову ж, *Lena Goldfields* виступає як прообраз інвестиційного арбітражу: адже саме там іноземна приватна компанія вперше *de facto* реалізувала право на захист власної інвестиції від свавільної поведінки держави, випередивши час. Натомість британський уряд, отримавши урок із цієї справи, у наступні десятиліття активно укладав двосторонні угоди про захист інвестицій, тоді як СРСР, пам'ятаючи про справу *Lena Goldfields*, більше жодного разу не вступав у міжнародний арбітражний спір.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Sutton A C, *Western Technology and Soviet Economic Development, 1917 to 1930* (Hoover Institution Publications 1968) 95.
2. Waller S, *Tsarist and Communist Russia 1855–1964* (Oxford University Press 2015) 86.

Edited books

3. Brumfield W C, Anan'ich B V, Petrov Y A (eds), *Commerce in Russian Urban Culture, 1861–1914* (Woodrow Wilson Center Press 2001) 14.
4. *First Decrees of Soviet Power* (Akhapkin Yu (comp, intro and notes), Lawrence & Wishart 1970) 147.

Journal articles

5. Nussbaum A, 'Arbitration Between the Lena Goldfields, Ltd. and the Soviet Government' [1950] 36(1) Cornell Law Review 31.

⁵⁰ Parliament of the United Kingdom. Hansard. House of Lords debate: Trade with Russia. 1 November 1932. <<https://hansard.parliament.uk/Lords/1932-11-01/debates/5c63339a-fb42-429d-a370-12b63cd54cbb/TradeWithRussia>> (accessed 12.08.2025).

6. Veeder V V, 'The Lena Goldfields Arbitration: The Historical Roots of Three Ideas' [1998] 47(4) International and Comparative Law Quarterly 772.

Encyclopaedias

7. Ernst A, 'Lena Goldfields Arbitration', in Anne Peters and Rüdiger Wolfrum (eds), *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, August 2014) <<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e158>> (accessed 08.08.2025).

Vladyslav Navolskyi

THE LENA GOLDFIELDS ARBITRATION CASE
IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT
OF INTERNATIONAL INVESTMENT PROTECTION STANDARDS

ABSTRACT. Against the backdrop of the absence of a generally accepted standard of lawful expropriation at the beginning of the 20th century, the arbitration case *Lena Goldfields v. USSR* stands out as an exceptional clash between a private investor and a state: a NEP-era concession agreement (1925), a sharp political turn in the late 1920-s, coercive and administrative measures by Soviet authorities, and the investor's de facto deprivation of the ability to perform the contract. The case was heard under an arbitration clause, despite the non-appearance of the Soviet arbitrator, which raised the issue of the autonomy of the arbitration agreement and became an early example of an "investor–state" dispute resolution in the absence of an institutional BIT/ICSID regime.

The purpose of the article is to present the *Lena Goldfields* case in its historical-legal context as one of the first examples shaping the content of international standards of investment protection: (1) application of general principles of law (in particular unjust enrichment) to state conduct amounting to expropriation; (2) internationalization of the concession contract and the primacy of the agreement over unilateral state acts; (3) approaches to full compensation, including *lucrum cessans*; (4) procedural aspects of the autonomy of the arbitration clause.

Methodologically, the study combines a historical-legal analysis of the case materials and 1920-s – 1950-s doctrine, a dogmatic analysis of the reasoning of the award, a comparative-legal review of the tribunal's approaches against later practice (in particular, with respect to indirect expropriation and internationalization of contracts), as well as a reconstruction of the damages calculation through the prism of modern methods (DCF-like approach, 5 % discount according to the buy-out formula in the contract).

The main results lie in the identification of four parameters of *Lena Goldfields*' influence on the formation of standards: first, the substantive – recognition that the totality of state actions (searches, seizure of documents, arrests of personnel, administrative pressure) resulted in "impossibility of performance" and in effect amounted to indirect expropriation; second, the normative – reliance by the tribunal on general principles of law (*unjust enrichment*) as a basis for full reparation of not only actual losses but also expected profits; third, the contractual – affirmation of the internationalized nature of the concession agreement and its immunity from unilateral revision; fourth, the evidentiary-computational – use of the buy-out value formula (average annual profit – remaining years with a 5 % discount), which functionally anticipates modern income-based compensation models. As a result, the tribunal awarded compensation substantially exceeding the invested capital, thereby realizing the principle of full reparation.

The conclusions argue that *Lena Goldfields* served as an "early prototype" of investment arbitration: it established the possibility of protecting the investor against sovereign abuses outside interstate channels; reinforced the intellectual foundations of the standards of full compensation and fair and equitable treatment; and became a starting point for the doctrines of contract internationalization and arbitration agreement autonomy, which later tribunals invoked when addressing indirect expropriation. The historical lesson of the case lies in the necessity of a predictable, contractually and internationally embedded model of state–investor relations, where full reparation includes the potential revenues lost as a result of unlawful conduct.

KEYWORDS: Lena Goldfields; concession; expropriation; unjust enrichment; contract internationalization; indirect expropriation; compensation; arbitration clause.

Анастасія Ціпкал

магістерка права кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”
(Ужгород, Україна)
nastyia.tsipkal@gmail.com

DOI: 10.33498/Юш-2025-09-205

УДК: 341.341-052:355.01(477+470)“20”

ПРАВНИЧИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано правовий статус військовополонених в умовах збройного конфлікту. Акцентується увага на тому, що в умовах російсько-української війни особливої ваги набуває забезпечення реалізації та гарантування прав і законних інтересів військовополонених, а також питання нормативного регулювання діяльності відповідних державних органів і посадових осіб, відповідальних за дотримання міжнародних стандартів, і притягнення держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності за порушення таких прав.

Зазначається, що система міжнародного гуманітарного права встановлює чіткий правовий режим для військовополонених, визначаючи їхні права, обов'язки та умови утримання відповідно до міжнародних зобов'язань держав. Особливо підкреслюється значення Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р., яка є ключовим міжнародно-правовим актом, що регламентує стандарти захисту військовополонених під час збройних конфліктів, їх правовий статус, права й обов'язки, а також відповідальність держав, які їх утримують.

Крім цього, стаття містить інформацію про прогалини національного законодавства та міжнародних конвенцій, які потребують особливої уваги з боку держави та суспільства, а саме, що стосуються прав військовополонених, які добровільно здалися в полон. Так, натеper міжнародно-правове регулювання правового статусу військовополонених за вищезгаданих обставин не є повною мірою відповідним до сучасних умов і потребує певної модернізації. Тож з метою усунення відповідної прогалини в законодавстві авторка намагається запропонувати та реалізувати на практиці можливі шляхи її вирішення. Зокрема, у наступних дослідженнях доцільно зосередити увагу на розробленні чітких законодавчих положень, які б регламентували гарантії для військовополонених, що добровільно здалися в полон, порядок їхнього обміну, а також аспекти подальшого соціального захисту. Важливу роль у цьому процесі має відігравати саме Україна, яка, обстоюючи права своїх військовослужбовців, що перебувають у полоні, може стати ініціатором та активним учасником формування нових підходів у сфері міжнародного гуманітарного права.

Ключові слова: військовополонений; правовий статус; права та обов'язки військовополонених; відповідальність військовополонених; воєнний конфлікт; російсько-українська війна; міжнародне гуманітарне право.

Проблематика правового статусу військовополонених набуває особливої значущості в умовах сучасних збройних конфліктів, зокрема, у контексті війни російської федерації проти України. Дотримання міжнародного гу-

© Анастасія Ціпкал, 2025

манітарного права та норм поведіння з військовополоненими є ключовим елементом забезпечення прав людини та функціонування міжнародної системи безпеки.

Значущість дослідження також зумовлена необхідністю адаптації національного законодавства України до сучасних викликів, розробки ефективних механізмів захисту військовополонених і забезпечення справедливого судочинства. Аналізуючи правові аспекти цього питання крізь призму повномасштабного вторгнення, можна виробити рекомендації для вдосконалення правозастосовної практики, що сприятиме зміцненню міжнародного гуманітарного права та захисту прав людини.

Метою наукової статті є загальнотеоретичний аналіз поняття прав людини та їх ознак. Особлива увага звертається на проблеми, що стосуються такої категорії осіб, як військовополонені, гарантування їхніх прав, особливостей притягнення до відповідальності. Дослідження проводиться крізь призму досвіду поведіння з полоненими у воєнний час.

У статті використано теоретичні надбання в напрямі дослідження поняття прав людини таких відомих українських вчених, як М. Козюбра, П. Рабінович, В. Лемак та ряд інших. Проблематика правового статусу військовослужбовців під час перебування їх у полоні цікавила значну кількість вчених. Зокрема, серед них слід виокремити таких науковців, як: М. Буряк, А. Вакуленко, А. Вознюк, П. Гарасим, І. Гловюк, О. Капліна, В. Кузнецов, Є. Письменський, М. Сийпловік, О. Таран, Г. Тетерятник, Т. Фоміна та ін. Набагато ширше цими питаннями займалися представники іноземної доктрини, а саме: S. Garikipati, U. Kambhampati, M. Nakib, S. Repucci, A. Slipowitz, Y. S. Zamani та ін.

Наукова новизна полягає в формулюванні правового статусу військовополоненого як суб'єкта, що поєднує в собі риси учасника війни та носія прав людини, а також у врахуванні тих викликів, які спричинені збройною агресією проти України, що дало змогу виявити недоліки чинних механізмів захисту прав військовополонених. Крім того, запропоновано нові підходи щодо вдосконалення національного законодавства з цієї тематики.

Теоретичне підґрунтя поняття прав людини. Права людини, їх захист і гарантування є одним із найбільш актуальних проблем сучасності, особливо для України, враховуючи триваюче повномасштабне вторгнення РФ на територію нашої держави. Проблематика порушення людських прав, гарантії яких установлені міжнародними договорами, є реальною та болючою. Особливої уваги набувають питання дотримання норм міжнародного гуманітарного права, захисту цивільного населення, військовополонених та осіб, що перебувають під окупацією. Україна систематично фіксує численні випадки воєнних злочинів – порушення права на життя, свободу, особисту недоторканність, катування, примусове переміщення та геноцидні дії з боку агресора.

Теоретичні напрацювання у сфері прав людини дають базу для розуміння цих злочинів. М. Козюбра визначає права людини як визнані світовим співтовариством блага й умови життя, яких може домагатися людина від держави і суспільства¹. Подібну позицію висловлював і вітчизняний вчений П. Рабінович, виокремлюючи з-поміж усього комплексу прав людини так звані буттєві права, синонімізуючи таким чином їх з терміном “фундаментальні”, “основоположні”, підкреслюючи їх універсальність; невідчужуваність тощо. У його інтерпретації це певні можливості людини, які необхідні для задоволення біологічних і соціальних потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об’єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства й забезпечені обов’язками інших суб’єктів². Суддя Конституційного Суду України, професор В. Лемак убачає сутність прав не лише в закріплених можливостях, а й у захисті суті людини (її гідності та свободи) від сваволі³.

Очевидно, що розуміння прав людини, яке переважає в українській парадигмі, відображає природно-правове розуміння прав людини. Такий підхід закріплено й у змісті розділу II Конституції України, ст. 22 якої передбачає “невичерпність” прав і свобод людини, що означає визнання інших, неписаних, прав і свобод⁴. Використання природно-правового підходу в більшості держав, де діє принцип верховенства права та поваги до прав людини, є прямим наслідком дії міжнародних каталогів з прав людини, зокрема, Загальної декларації прав людини 1948 р. та Пактів 1966 р., розроблених Комісією ООН (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права), які найповніше визначили перелік і зміст основоположних прав людини. Каталог прав людини, сформований у цих документах, отримав подальше втілення в регіональних механізмах, зокрема у межах Ради Європи. Європейський суд з прав людини у своїй практиці наголошує, що права людини становлять цілісний феномен⁵.

Важливо, що ця доктрина безпосередньо співвідноситься з правами військовополонених. Їхній правовий статус ґрунтується на загальних засадах прав людини та конкретизується в нормах Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів. Відповідно сьогодні забезпечення прав військовополонених є проявом практичної реалізації універсальних стандартів прав людини, які не втрачають чинності навіть під час війни.

¹ Загальна теорія права: підручник (М Козюбра (заг ред), Ваіте 2015) 50–51.

² П Рабінович, *Основи теорії та філософії права: навч. посібник* (Медицина і право 2021) 17–18.

³ Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака Василя Васильовича стосовно Висновку Конституційного Суду України від 13 листопада 2019 р. № 5-в/2019 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd05d710-19#Text>> (дата звернення 05.03.2025).

⁴ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі Ейрі від 9 жовтня 1979 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332#Text> (дата звернення 07.03.2025).

В умовах сьогодення порушення питання основоположних прав людини в контексті війни в Україні є більш ніж актуальним. Натепер найбільш вразливою категорією населення, права якої зазнають утисків, є військовополонені. Військовополонені, як і всі люди, мають право на життя, людську гідність та гуманне поводження. Ці права закріплені у Загальній декларації прав людини 1948 р., ст. 3 якої проголошує право кожної людини на життя, свободу та особисту недоторканність⁶, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р., що гарантує право на життя (ст. 6) і забороняє катування та нелюдське поводження (ст. 7)⁷, Конвенціях ООН проти катувань, а саме статтях 10, 11, 12, що стосуються контролю за умовами тримання під вартою (що включає військовополонених)⁸, та Женевських конвенціях (1949 р.) та їхніх Додаткових протоколах, особливо в Третій Женевській конвенції, яка визначає права військовополонених і обов'язки держав щодо гуманного поводження з ними⁹. Проте в умовах війни здійснення певних прав може бути обмежено (наприклад, свобода пересування), що регулюється нормами міжнародного гуманітарного права.

На сьогодні існує система принципів міжнародного права, що встановлюють основоположні цінності, які не повинні порушуватися у воєнному конфлікті. Зокрема, на міжнародному рівні у вигляді значної нормативної бази закріплені гарантії правового статусу військовополонених. У контексті повномасштабної агресії російської федерації (далі – рф) проти України доволі актуальною є проблема порушення прав людини, пов'язана з утриманням і поводженням з українськими громадянами (в якості заручників, військовополонених чи політичних в'язнів) на тимчасово окупованій території України або на території рф.

Загальною є інформація щодо факту нелюдського поводження з військовополоненими з боку країни-терориста – росії. Ба більше, вони є систематичними. Умови утримання зовсім позбавлені встановлених стандартів, адже військовополонені позбавлені належного харчування, медичного утримання та перебувають у антисанітарії. Очевидно, що ведення війни у XXI ст. не повинно суперечити загально визнаним нормам і принципам міжнародного права. Проте реальність саме така.

Заборона катувань, нелюдського поводження та приниження гідності (ст. 13), обов'язок надавати полоненим медичну допомогу (ст. 15), захист від примусової праці (ст. 49) та інші положення, закріплені в Женевській

⁶ Загальна декларація прав людини. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 груд. 1948 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text> (дата звернення 07.03.2025).

⁷ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 груд. 1966 р., набув чинності для України 23 берез. 1976 р. Офіційний вісник України. 2006. № 24. Ст. 1796.

⁸ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 груд. 1984 р., набула чинності 26 черв. 1987 р. Офіційний вісник України. 2006. № 41. Ст. 2820.

⁹ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. Прийнята 12 серпня 1949 р. Офіційний вісник України. 2006. № 52. Ст. 3554.

конвенції, мають забезпечити прийнятні умови побуту й утримання для полоненого, а головне – зберегти йому життя¹⁰. Аналогічні норми випливають із природного права кожної людини на життя та повинні захистити цю найважливішу цінність у разі виникнення складної соціальної ситуації для особи, що перебуває у військовому полоні. Проте про жодну цілковиту свободу особи тут не може йтися. Військовополонений залишається ворогом, хай і без зброї¹¹.

Норми міжнародного гуманітарного права чітко визначають правовий статус військовополонених. Так, ст. 4 Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р., яка ратифікована Україною, визначає, що військовополоненими вважаються особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій, як: 1) особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; 2) члени інших ополчень і добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загоны, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; с) вони носять зброю відкрито; d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни¹².

Статус військовополонених надається законним учасникам військових дій (комбатантам). Особа зі складу збройних сил не може претендувати на статус військовополоненого у разі захоплення під час заняття шпигунством¹³.

Правовий статус військовополонених врегульовано постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 5 квітня 2022 р. “Про затвердження Порядку тримання військовополонених”. Відповідно до змісту цієї постанови військовополонені – особи, які мають право на цей статус відповідно до ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. і ст. 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р.¹⁴ Вважаємо доцільним виокре-

¹⁰ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (н 9).

¹¹ І Кравченко, ‘Правовий статус “військовополонений” і “цивільний заручник” у контексті норм міжнародного гуманітарного права та проведення операції Об’єднаних сил (АТО) на Сході України’ [2020] 1(114) Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ 138–139.

¹² Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (н 9).

¹³ Я Годжек, ‘Нормативні гарантії статусу військовополонених у міжнародному праві та їх значення для України’ [2020] 10 Право і суспільство 220.

¹⁴ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text> (дата звернення 07.03.2025).

мити основні положення постанови “Про затвердження Порядку тримання військовополонених”:

1) змістом постанови передбачено базові принципи, яких повинні дотримуватися органи державної влади та суспільство загалом щодо військовополонених. Зокрема, з військовополоненими завжди повинні поводитися гуманно, не допускаючи стосовно них насильства, репресалій, жорстокого поводження й тортур, образливого та принизливого ставлення, залякування та цікавості публіки, засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином;

2) військовополонених не можна піддавати фізичному каліченню, медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, проведення яких не обґрунтоване у зв'язку з потребою в медичному, стоматологічному або стаціонарному лікуванні військовополонених та які не проводяться в їх інтересах;

3) до військовополонених, за будь-яких обставин, ставляться з повагою до їх особи та честі. З жінками поводяться з усією повагою, зумовленою їх статтю, так само прихильно, як і з чоловіками. До офіцерів та військовополонених, які прирівняні до них, ставляться з повагою, належною їх званню та віку. Військовополонені в повному обсязі зберігають свою цивільну правоздатність, якою вони користувалися до полону. Пораним і хворим з числа військовополонених надається своєчасна медична допомога;

4) держава відповідає за поводження з військовополоненими. Військовополонені перебувають під владою держави, а не окремих осіб чи військових частин¹⁵.

Варто зазначити, що особа, яка брала участь у воєнних діях і потрапила в полон, якщо вона має право та претендує на статус військовополоненого, або якщо держава, від якої така особа залежить, вимагає для неї зазначеного статусу шляхом повідомлення про це Україні або державі-покровительці, вважається військовополоненим та користується захистом Женевської конвенції. У разі виникнення сумніву в тому, чи має особа, яка потрапила в полон, право на статус військовополоненого, вона зберігає такий статус та користується захистом Женевської конвенції і Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), доти, доки її статус не буде визначено компетентним судовим органом¹⁶.

Важливо зацентувати на проблемі, яка прямо впливає з вищенаведеного, – статус військових, які добровільно здалися в полон. Відповідно до чинного законодавства такі особи позбавлені будь-яких гарантій на захист, що порушує основоположні права людини і громадянина. Так, до прикладу,

¹⁵ Про затвердження Порядку тримання військовополонених: постанова КМУ від 5 квітня 2022 р. № 413 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text>> (дата звернення 23.03.2025).

¹⁶ Там само.

відповідно до Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” за військовослужбовцями, захопленими в полон або заручниками, а також інтернованими в нейтральних державах або зниклими безвісти, зберігається виплата грошового забезпечення та такі гарантії:

1) військовослужбовець має право скласти в письмовій довільній формі особисте розпорядження на випадок захоплення його в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти про виплату належного йому грошового забезпечення особі (особам) за його вибором, визначивши розмір частки таких осіб у відсотках;

2) у разі відсутності особистого розпорядження на випадок полону грошове забезпечення виплачується дружині (чоловіку), законним представникам малолітніх (неповнолітніх) дітей, дітям з числа осіб з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку) або їх законним представникам і батькам військовослужбовців (крім тих із зазначених осіб, які одержують від військовослужбовця аліменти, а також батьків, позбавлених батьківських прав, за умови, що ці права не були поновлені). Таким особам рівними частками виплачується частина грошового забезпечення, що в загальній сумі не перевищує 50 % грошового забезпечення, визначеного після здійснення встановлених законом відрахувань;

3) виплата грошового забезпечення особі (особам), визначеній (визначеним) в особистому розпорядженні на випадок полону, та особам, передбаченим цим пунктом, здійснюється до повного з’ясування обставин захоплення військовослужбовців у полон або заручниками, інтернування військовослужбовців у нейтральних державах або зникнення безвісти, їх звільнення з полону або визнання судом безвісно відсутніми чи оголошення судом померлими¹⁷.

Викликає занепокоєння, що дія вищезгаданих пунктів-гарантій не поширюється на військовослужбовців, які добровільно здалися в полон, самовільно залишили військові частини (місця служби) або дезертирували зі Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів.

Отже, доля військовослужбовців, які добровільно здалися в полон, та їхній статус є абсолютно неврегульованим питанням станом на сьогодні. Відповідно до згаданих актів цю категорію осіб прирівнюють до дезертирів. Підкреслимо, така поведінка компетентних органів держави є не обґрунтованою та такою, що позбавляє будь-яких гарантій на захист військовослужбовців.

Акцентуємо на тому, що необхідно розрізняти такі поняття, як “державна зрада” і “добровільна здача у полон”. Відповідно до ст. 111 Кримінального

¹⁷ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>> (дата звернення 05.03.2025).

кодексу України державна зрада – це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Своєю чергою ст. 430 кодексу передбачає відповідальність *за добровільну здачу в полон через боягузтво або легкодухість*¹⁸. Тобто в цьому випадку законодавець обмежився тільки згаданими вище умовами, а саме боягузством та легкодухістю. Отже, відповідно до цієї норми не конкретизовано, що розуміється під поняттями боягузтво та легкодухість. Чи буде вважатися боягузством той факт, що особу під фізичним чи психологічним примусом змусять обирати між тим, чи здатися їй у полон, чи надати всю засекречену інформацію (зокрема щодо дислокації військ) ворогу? На нашу думку, у такому випадку – вибір здатися у полон аж ніяк не вважатиметься ні боягузством, ні легкодухістю, адже особа жертвує своїм життям заради того, щоб урятувати своїх побратимів. Своєю чергою з боку держави не буде жодної підтримки ні на обмін полоненими, ні на мінімальний захист для такої категорії осіб, що створює сумніви в забезпеченні прав людини.

Проблема, що гарантії захисту не поширюються на військовослужбовців, які добровільно здалися в полон, є складною з правової та гуманітарної точок зору. Тож з метою усунення відповідної прогалини в законодавстві наведемо такі можливі шляхи її вирішення.

По-перше, необхідно звернути увагу на національне законодавство, а саме внести зміни до Кримінального кодексу України, щоб чітко розрізнити обставини здачі в полон: 1) *примусова здача через безвихідне становище* (наприклад, нестача боєприпасів, оточення) має оцінюватися індивідуально; 2) *добровільна здача* без достатніх підстав може залишатися порушенням, але слід передбачити можливість пом'якшуючих обставин.

По-друге, це застосування Міжнародного гуманітарного права. Адже відповідно до Третьої Женевської конвенції (1949) будь-які військовополонені, незалежно від обставин здачі, мають право на гуманне поводження¹⁹. Так, до прикладу, Україна може ініціювати міжнародні консультації з Червоним Хрестом та іншими організаціями для контролю за дотриманням прав військовополонених.

І по-третє, важливим аспектом для роботи з військовополоненими є запровадження програм реабілітації та перевірки. Зокрема, для військовослужбовців, які повернулися з полону, слід створити комісії з оцінки обставин їхньої здачі. Це дасть змогу відрізнити реальні випадки зради від

¹⁸ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

¹⁹ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (н 9).

вимушених рішень. Також необхідним елементом буде запровадити психологічну та юридичну підтримку для колишніх полонених, щоб уникнути їх дискримінації після повернення.

Наостанок, зазначимо, що з метою популяризації та запобігання відповідним випадкам також важливо проводити інформаційну та освітню кампанію: чітке роз'яснення військовим, які наслідки має добровільна здача в полон та які права вони мають відповідно до міжнародного права; підготовка до дій у разі загрози полону, щоб мінімізувати випадки неконтрольованої здачі.

Висновки. Проблематика статусу військовополонених є надзвичайно актуальною в умовах війни, особливо для України, яка стикається з масовими порушеннями норм міжнародного гуманітарного права внаслідок агресії РФ. Отже, відповідно до проведеного аналізу можна зробити висновок, що натеper така категорія населення, як військовополонені зазнає значних утисків та обмежень своїх прав і свобод, особливо це стосується тих з числа військовополонених, які добровільно здалися у полон.

Провівши ґрунтовний аналіз національного законодавства та міжнародних конвенцій, що стосуються прав військовополонених, можна помітити те, що питання, пов'язане з особами, які добровільно здалися у полон, є своєрідною невирішеною прогалиною, яка потребує особливої уваги з боку держави та суспільства.

Як показує практика, міжнародно-правове регулювання правового статусу військовополонених не є повною мірою відповідним до сучасних умов і потребує певної модернізації. На нашу думку, для зменшення випадків негуманного поводження із вищезгаданою категорією осіб необхідно підвищити ефективність захисту основоположних прав військовополонених через призму модернізації положень Женевської конвенції та інших міжнародних актів. Крім цього, вважаємо важливим аспектом у реалізації моніторингової політики за поводженням з військовополоненими є створення відповідних контролюючих органів із практичним механізмом роботи, а не тільки "теоретичним", як це відбувається тепер.

Отже, перспективою наступних досліджень є формування чітких законодавчих норм, що стосуються гарантій військовополонених, які добровільно здалися в полон, питання їх обміну та майбутнього соціального забезпечення тощо. Особливу роль у цьому процесі має відігравати Україна, яка, захищаючи своїх військовослужбовців у полоні, здатна ініціювати й підтримувати глобальні зміни у сфері міжнародного гуманітарного права.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Rabinovych P, *Osnovy teorii ta filosofii prava: navch. posibnyk* (Medytsyna i pravo 2021) (in Ukrainian).
2. *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk* (M Koziubra (zah red), Vaite 2015) (in Ukrainian).

Journal articles

3. Godzhek Ja, 'Normatyvni harantiji statusu vijskovopolonenyh u mizhnarodnomu pravi ta jih znatchennja dlja Ukrainy' [2020] 10 Pravo I suspilstvo 218–223 (in Ukrainian).
4. Kravtchenko I, 'Pravovyj status "vijskovopolonenyj" i "tsyvilnyj zarutchnyk" u konteksti norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava ta provedennja operatsiji Objednanyh syl (ATO) na Shodi Ukrainy' [2020] 1(114) Naukovyj visnyk Natsionalnoji akademiji vnutrishnih sprav 137–149 (in Ukrainian).

Anastasia Tsipkal

THE LEGAL STATUS OF PRISONERS OF WAR: CHALLENGES OF MODERN WARFARE AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT

ABSTRACT. The article presents an analysis of the legal status of prisoners of war in the context of armed conflict. Particular attention is paid to the fact that, in the conditions of the Russian-Ukrainian war, the realization and protection of the rights and legitimate interests of prisoners of war have become especially significant. The study also highlights the need for proper legal regulation of the activities of relevant state authorities and officials responsible for ensuring compliance with international standards, as well as the issue of holding the aggressor state internationally accountable for violations of these rights.

It is noted that the system of international humanitarian law establishes a clear legal regime for prisoners of war, defining their rights, obligations, and conditions of detention in accordance with the international obligations of states. Special emphasis is placed on the significance of the Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War of August 12, 1949, which is a key international legal instrument regulating standards for the protection of prisoners of war during armed conflicts, their legal status, rights and responsibilities, as well as the obligations of detaining states.

In addition, the article identifies gaps in both national legislation and international conventions that require special attention from the state and society, particularly regarding the rights of prisoners of war who voluntarily surrendered. Currently, the international legal regulation of the status of such prisoners does not fully meet modern challenges and therefore needs to be updated. Accordingly, the author attempts to propose and implement practical solutions to address these legislative gaps.

In future research, it is advisable to focus on the development of clear legal provisions governing the guarantees for prisoners of war who voluntarily surrendered, the procedures for their exchange, and the issues of their subsequent social protection. Ukraine should play a crucial role in this process, as by defending the rights of its servicemen in captivity, it is capable of initiating and supporting global changes in the field of international humanitarian law.

KEYWORDS: prisoner of war; legal status; rights and obligations of prisoners of war; responsibility of prisoners of war; armed conflict; Russian-Ukrainian war.

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

ПРОЯВ ЕМОЦІЙ СУДОМ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ Є ПОРУШЕННЯМ ПРИНЦИПУ ВІДСТОРОНЕНОСТІ І МОЖЕ СТАВИТИ ПІД СУМНІВ ЗАКОННІСТЬ ПРИЙНЯТОГО РІШЕННЯ І СУДОВОГО ПРОЦЕСУ В ЦІЛОМУ*

<...> Заслухавши доповідь судді, доводи захисника, думку представника потерпілого, прокурора та перевіривши матеріали кримінального провадження, доводи, викладені в касаційній скарзі, і заперечення на неї, колегія суддів вважає, що касаційна скарга підлягає частковому задоволенню на таких підставах.

Згідно з ч. 2 ст. 433 КПК суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у межах касаційної скарги.

Відповідно до ч. 1 ст. 433 КПК суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин і не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскарженому судовому рішенні, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу.

Статтею 438 КПК визначено, що предметом перегляду справи в касаційному порядку зокрема є істотне порушення вимог кримінального процесуального закону.

Згідно з ч. 1 ст. 412 КПК істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог КПК, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судові рішення.

Зі змісту ст. 370 КПК, якою визначено вимоги щодо законності, обґрунтованості та вмотивованості судового рішення, убачається, що законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених цим Кодексом; обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 цього Кодексу; вмотивованим є рішення, в якому наведені належні й достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Як встановлено перевіркою матеріалів кримінального провадження, доводи сторони захисту про те, що *головуючий у суді першої інстанції під час останнього слова ОСОБА_8 наперед висловив своє рішення щодо винуватості останнього*, заслуговують на увагу.

Статтею 7 КПК визначено, що зміст і форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, належить диспозитивність.

* Витяг з постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 17 вересня 2025 р. у справі № 161/1961/24 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/130378204>> (дата звернення 27.09.2025).

У результаті прослуховування запису перебігу судового засідання, в якому ОСОБА_8 висловлював останнє слово, встановлено, що, справді, головуєчий у справі припустився, зокрема, вислову: «А за що виправдувальний, за те, що зуби вибив?».

Указані дії судді свідчать про порушення принципу диспозитивності кримінального процесу.

Прояв емоцій судом під час судового розгляду є порушенням принципу відстороненості й може ставити під сумнів законність прийнятого рішення і судового процесу в цілому.

Поряд із цим, на думку колегії суддів, указаним висловом *головуючий фактично оголосив свою позицію щодо винуватості ОСОБА_8 до виходу у нарадчу кімнату, що також є порушенням таємниці наради суддів, яке є гарантією неупередженості та об'єктивності судового рішення*, адже лише в нарадчій кімнаті вирішуються питання передбачені ст. 368 КПК, оцінюються та зіставляються докази. Тобто суд вирішує комплекс обставин, які в тому числі впливають на доведеність чи недоведеність винуватості особи.

У рішенні об'єднаної палати Касаційного кримінального суду від 24 лютого 2020 року у справі № 128/2455/15-к розкрито поняття «таємниці нарадчої кімнати».

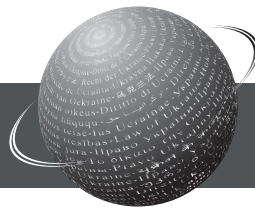
Згідно з положеннями КПК нарада суду відбувається в нарадчій кімнаті, тобто ізольованому приміщенні, доступ до якої інших осіб, крім судді або суддів, які входять до складу колегії у вказаному кримінальному провадженні, відсутній; судді зобов'язані приймати рішення виключно на підставі внутрішнього переконання, що сформувалося в ході судового розгляду, і власних правових знань; під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду (судді), який здійснює судовий розгляд; неприпустимим є контакт із суддями (суддею), які перебувають у нарадчій кімнаті, у тому числі по телефону чи з використанням інших засобів зв'язку стосовно справи, що розглядається; заборонено розголошувати відомості про те, що відбувається в нарадчій кімнаті, включаючи обговорення фактичних обставин кримінального провадження, хід обговорення, судження суддів, їх позиції, результат голосування; неприпустимим є будь-який вплив ззовні на процес прийняття судового рішення; судді (суддя) не мають права консультуватися з будь-ким стосовно приводу розгляду кримінального провадження; під час перерви судді (суддя) не можуть спілкуватися з особами, які брали участь у кримінальному провадженні та не вправі обговорювати матеріали цього провадження; судді (суддя) зобов'язані бути зосередженими на обставинах того кримінального провадження, для вирішення якого і для ухвалення судового рішення в якому видалилися до нарадчої кімнати.

З огляду на викладене колегія суддів касаційного суду вважає, що *зазначені дії головуєчого судді місцевого суду свідчать про недотримання принципу диспозитивності, порушують таємницю нарадчої кімнати, що є істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону, у зв'язку з чим вирок та ухвала у кримінальному провадженні стосовно ОСОБА_8 підлягають скасуванню з призначенням нового розгляду в суді першої інстанції. <...>*

Ю Р И Д И Ч Н И Й Ж У Р Н А Л

ПРАВО

УКРАЇНИ

www.pravoua.com.ua

e-mail: editor.pravoua@gmail.com

ІНФОРМАЦІЯ

ДЛЯ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ, АВТОРІВ І ЧИТАЧІВ
ЮРИДИЧНОГО ЖУРНАЛУ “ПРАВО УКРАЇНИ”

ПЕРЕДПЛАТУ

на юридичний журнал “ПРАВО УКРАЇНИ”
(електронна версія)
на 2026 рік можна зробити
через сайт за посиланням:

<https://pravoua.com.ua/ua/store/subscribes/>,

або звернувшись до редакції журналу
за адресою:

вул. Загорівська, 17–21,
м. Київ, 04107, Україна
+380(66) 972-39-27
editor.pravoua@gmail.com

ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

“ПРАВО УКРАЇНИ”

9
2025

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23026–12866ПР від 28.12.2017 р.

Редагування *О. Красненко*
Комп’ютерна верстка *О. Карташової*
Художнє оформлення *С. Мягкова*

Підп. до друку 10.10.2025. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 17,7. Обл.-вид. арк. 15,8. Зам. ____.
Ціна договірна.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
вул. Загорівська, 17–21, м. Київ, 04107, Україна
Телефон: +380(66) 972-39-27 (редакція)

www.pravoua.com.ua

Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в друкованих матеріалах,
несуть автори. Редакція не завжди поділяє авторську точку зору.

Віддруковано у друкарні ТОВ “Про Формат”
Україна, 02005, м. Київ, Каховська, буд. 64

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5942 від 11.01.2018 р.